

ISBN 97-883-7005-526-4

KANON KRAJOZNAWCZY WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

KANON KRAJOZNAWCZY
WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

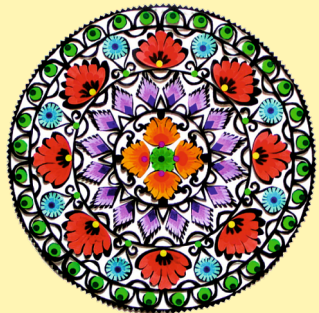
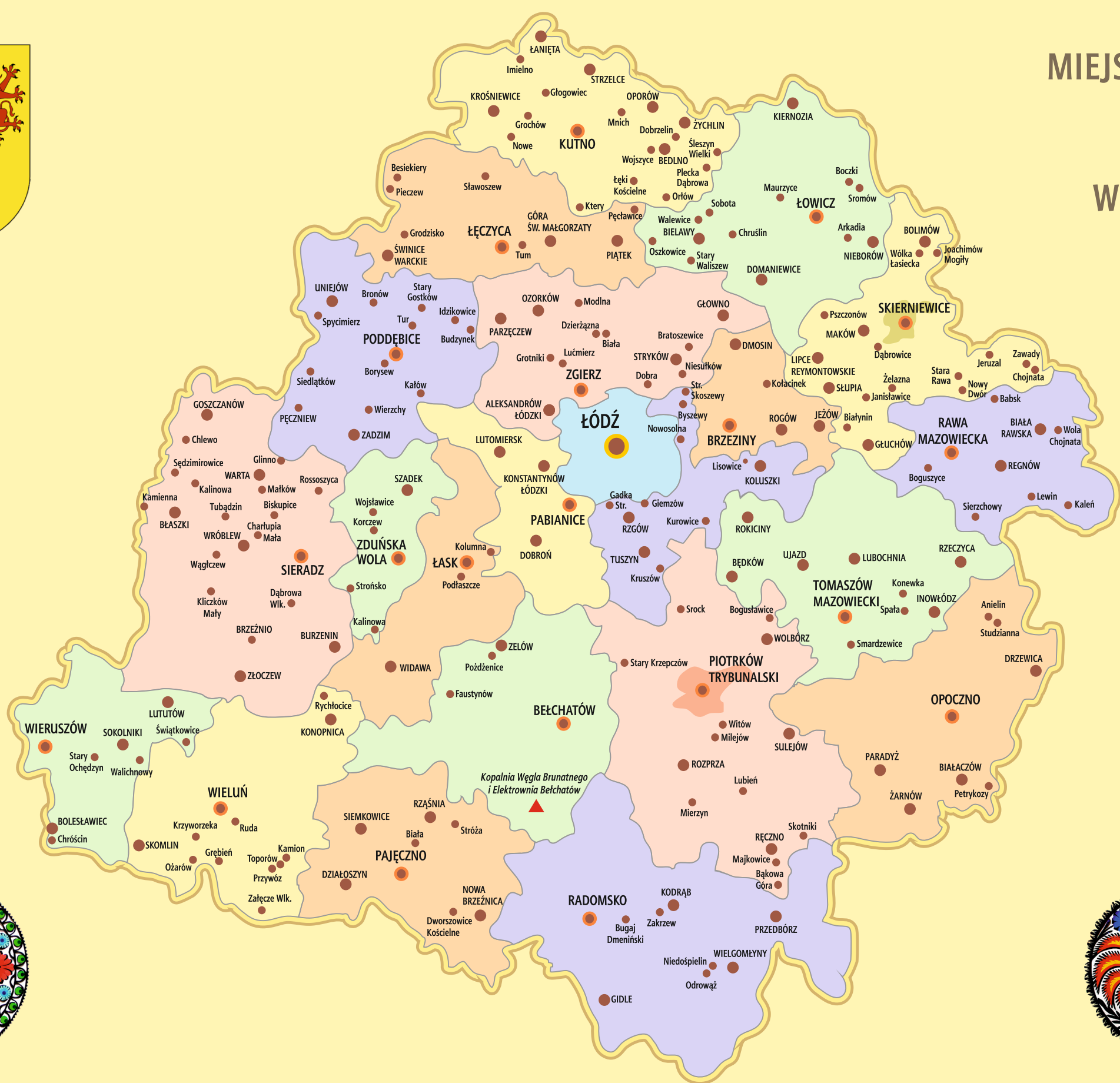

Wydawnictwo PTTK „Kraj”

MIEJSCOWOŚCI I OBIEKTY OPISANE W KANONIE

KANON KRAJOZNAWCZY WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Pod redakcją
Jolanty Śledzińskiej, Andrzeja Wielochy
i Bogdana Włodarczyka

Warszawa – Łódź 2011

Projekt okładki i opracowanie graficzne:

Andrzej Wielocha

Koordynator projektu:

Jolanta Śledzińska

Zdjęcia:

Hieronim Andrzejewski (HAN), Andrzej Danowski (ADn), Rafał Drabik (RDr), Tomasz Dronka (TDr), Krzysztof Gara (KGr), Justyna Jasiak (JJK), Zygmunt Kamiński (ZKm), Janusz Kania (JKn), Katarzyna Krakowska (KKr), Maciej Kronenberg (MKb), Marek Lawin (MLw), Artur Makoski (AMk), Izabela Nowakowska (INk), Marta Pabich-Makoska (MPb), Paweł Pierściński (PPr), Izabela Rucińska (IRu), Jan Ruciński (JRu), Zbigniew Rogacki, Andrzej Wielocha (AWa), Robert Wiluś (RWu), Krzysztof Wiśniewski (KW), Paweł Wojtyczka (PWt), Iza Wojtyczka (IWo), Tomasz Wójcik i inni,

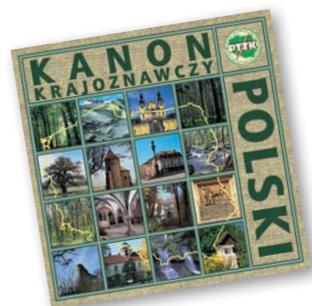
a także archiwum Departamentu Sportu i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego (aUM), archiwum Regionalnej Organizacji Turystycznej Województwa Łódzkiego (aRO), archiwum Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK w Łodzi (CFK), archiwum Dyrekcji Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich w Łodzi, archiwum Ośrodka „Nadwarciański Gród” w Załęczu Wielkim, archiwum Wydawnictwa PTTK „Kraj” (aWK), archiwum Wydziału Promocji Urzędu Miasta w Łęczycy (aUŁ), archiwum Starostwa Powiatowego w Skierniewicach (aSPS), archiwum Miasta Piotrków Trybunalski (aPT), archiwum Zespołu Nadpilicznych Parków Krajobrazowych (aNPK) i Muzeum Historii Miasta Zduńskiej Woli.

Motywy z łowickich wycinanek cytowane w opracowaniu graficznym pochodzą ze zbiorów Muzeum Łowickiego.

ISBN 97-883-7005-526-4

Dofinansowano ze środków województwa łódzkiego

Wydawnictwo PTTK „Kraj”
Warszawa ul. Senatorska 11

WPROWADZENIE

Kanon Krajoznawczy jest książką dość specyficzną. Jest to swego rodzaju wykaz najciekawszych, najbardziej charakterystycznych w skali regionu obiektów krajoznawczych. Spis obiektów nazwany został „Kanonem”, mimo może niezbyt wiernego odniesienia do znaczenia tego słowa, jednak stał się rzeczywiście Kanonem – normą zawierającą najważniejsze, najciekawsze czyli inaczej mówiąc główne obiekty krajoznawcze regionu.

Dobór obiektów jest w miarę obiektywny, jest wypadkową propozycji składanych przez grono kompetentnych osób. Mogą występować jednak pewne różnice w zakwalifikowaniu do Kanonu równorzędnych obiektów. Tam gdzie zabytków jest więcej nie ujęte zostały budowle, których odpowiedniki o podobnych walorach znalazły się w wykazie obiektów rejonów mniej zasobnych. Są to jednak przypadki sporadyczne. W miejscowościach gdzie znajduje się kilka zabytków o podobnej wartości podano jeden lub dwa wychodząc z założenia, że turysta zwiedzający daną miejscowość odwiedzi również inne godne uwagi budowle czy też obiekty przyrodnicze w niej położone. Przy opisach obiektów zrezygnowano z podziału na grupy obiektów (zabytki, muzea, inne obiekty). W ramach powiatu opisy miejscowości i znajdujących się w nich obiektów uszeregowano w kolejności alfabetycznej.

W grupie zabytków, z pośród wielu tego rodzaju obiektów, wybrano budowle wyróżniające się historią, formą architektoniczną, wartością artystyczną, oryginalnością lub prezentujące charakterystyczne cechy budownictwa. Podobnie postąpiono przy wyborze muzeów. Z wielu placówek wybrano muzea większe, posiadające bardziej wartościowe zbiory, charakterystyczne dla danej tematyki. Znacznie szerszy tematycznie obszar obejmuje grupa „inne obiekty”. Ujęto w niej najciekawsze, wyróżniające się walorami widokowymi, charakterystyczne dla regionu lub danej grupy, unikatowe obiekty: rezerваты przyrody, pomniki przyrody, punkty widokowe, obiekty techniki, budowle współczesne, obiekty sportowe. Łącznie opisano obiekty krajoznawcze znajdujące się w ponad 230 miejscowościach oraz 7 parków krajobrazowych.

Niniejsza książka nie jest suchym wykazem, lecz nie jest też przewodnikiem czy albumem. Jest ona swego rodzaju informatorem krajoznawczym zawierającym syntetyczne opisy, charakterystyki obiektów krajoznawczych. Ma ona przybliżyć czytelnikowi, krajoznawcy zdobywającemu odznaki krajoznawcze, poszczególne obiekty, ułatwić decyzję o kolejności zwiedzania miejsc i miejscowości w danym regionie.

Ma ona jednak przede wszystkim zachęcić Czytelnika do zwiedzania Ojczystego Kraju, poznawania jego przyrody, historii i oblicza współczesnego.

Redakcja

Koleżanki i Koledzy Krajoznawcy!

Pierwszy Kanon Krajoznawczy Polski ukazał się w 2000 r. na V Kongres Krajoznawstwa Polskiego i zawierał opisy 600 obiektów krajoznawczych, najciekawszych w skali całego kraju. Przygotowując się do VI Kongresu Krajoznawstwa Polskiego w 2010 r. Komisja Krajoznawcza Zarządu Głównego PTTK zainicjowała ideę opublikowania serii kanonów krajoznawczych poszczególnych województw, prezentujących najciekawsze obiekty krajoznawcze znajdujące się na ich terenie. Pierwsze dwa Kanony – wielkopolski i warmińsko-mazurski zostały opublikowane jako materiały VI Kongresie Krajoznawstwa Polskiego.

Teraz oddajemy w ręce krajoznawców trzeci Kanon z przekonaniem, że wpłynie on na właściwe kształtowanie wizerunku turystycznego województwa łódzkiego, a także przyczyni się do nadania należytej rangi kształceniu i wychowaniu regionalnemu oraz służyć będzie pełniejszemu poznaniu własnej kultury i dziedzictwa narodowego dla kształtowania świadomości swych możliwości i powinności obywateli kraju i ich Małych Ojczyzn.

Kanon nie powstałby bez wsparcia finansowego Województwa Łódzkiego, nieodpłatnego przekazania zdjęć przez Regionalną Organizację Turystyczną Województwa Łódzkiego, Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK, Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego i wielu innych instytucji oraz osób indywidualnych, którym należne są słowa podziękowania.

Godna wyjątkowego uznania i podkreślenia jest współpraca PTTK i Departamentu Kultury Fizycznej, Sportu i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Łódzkiego. Znakomita koordynacja działań wszystkich organizacji, instytucji i urzędów w obrębie krajoznawstwa sprawia, że województwo łódzkie przyciąga coraz więcej turystów i ma im do zaoferowania wiele nowych atrakcji. Szczególne podziękowanie kieruję do zespołu redakcyjnego, wszystkich autorów tekstów i zdjęć, którzy swój czas wolny przez kilka miesięcy poświęcili współtworzeniu tej publikacji.

Kanon Krajoznawczy ma przybliżyć czytelnikowi poszczególne obiekty, ułatwić decyzję o kolejności zwiedzania miejsc i miejscowości w danym regionie, jednak przede wszystkim ma zachęcić Czytelnika do zwiedzania Ojczystego Kraju, poznawania jego przyrody, historii i oblicza współczesnego. Należy tutaj podkreślić, że Kanon Krajoznawczy Województwa Łódzkiego powstał w 2011 r. ustanowionym przez PTTK Rokiem Turystyki Rodzinnej. Szczególnym modelem aktywności ruchowej, w której może uczestniczyć cała rodzina, są różne formy turystyki aktywnej proponowane przez nasze Towarzystwo. Miejscowości opisane w kanonie niech będą dla młodego pokolenia i ich rodzin podpowiedzią od czego należy rozpocząć przygodę z krajoznawstwem. Zapraszam do lektury i wędrówki.

Lech Drożdżyński
Prezes Zarządu Głównego
Polskiego Towarzystwa
Turystyczno-Krajoznawczego

Szanowni Państwo!

„Kanon krajoznawczy województwa łódzkiego” to wyjątkowo cenna i potrzebna publikacja. Jest kontynuacją inicjatywy Komisji Krajowej Zarządu Głównego PTTK z 2006 r. Seria „Kanonów” ma zaprezentować najważniejsze obiekty krajoznawcze poszczególnych regionów Polski. W przypadku województwa łódzkiego ma szczególnie ważne znaczenie.

Województwo łódzkie w obecnym kształcie powstało w 1999 r. W jego skład w całości lub częściowo weszło siedem województw, istniejących przed reformą administracyjną kraju. Utworzono 24 powiaty i 177 gmin. Tworzenie spójnego organizmu gospodarczego i społecznego było dla samorządu województwa bardzo trudnym zadaniem. O ile bowiem w innych częściach Polski nowe województwa objęły historyczne ziemie z ich naturalnymi ośrodkami centralnymi (np. Małopolska, Wielkopolska, Warmia i Mazury) i integracja była tam sprawą prostą, o tyle Łódzkie przypominało mozaikę. W jego granicach znalazły się bowiem regiony i miasta, bardziej związane z innymi ośrodkami administracyjnymi i gospodarczymi, niż z Łodzią. Można tu wymienić choćby Skierniewice, od czasów Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej w naturalny sposób bardziej ciężące ku Warszawie niż Łodzi, która zaczęła się rozwijać dopiero pod koniec XIX w. Przecież nawet siedziba rosyjskich władz guberni mieściła się w Piotrkowie, a nie w Łodzi. Wiele spośród 44 miast, które weszły w skład nowego województwa, z wielu powodów – społecznych, kulturalnych, gospodarczych, emocjonalnych – było związanych z Kielcami, Poznaniem, Częstochową czy Włocławkiem.

Wraz z problemami integracyjnymi pojawiło się w nowym Łódzkiem nieoczekiwane bogactwo w postaci bezcennych zabytków, wspaniałych parków krajobrazowych, miejsc rekreacji i wypoczynku. Potrzeba było kilku lat, żeby „zagospodarować” to bogactwo i opracować strategię jego wykorzystania. Została ona opisana w „Programie rozwoju turystyki w województwie łódzkim na lata 2007-2020”. Po przyjęciu tego dokumentu rozpoczęła się żmudna, ale sprawiająca wiele satysfakcji praca nad jego wdrażaniem. Turystyka stała się bowiem najważniejszym czynnikiem integracji całego regionu. Zwłaszcza turystyka aktywna, która przyciąga do naszego województwa coraz liczniejszych miłośników wędrówek konnych, rowerowych, kajakowych oraz żeglarzy i amatorów windsurfingu. Wytyczyliśmy i uruchomiliśmy pięć szlaków kulturowych o randze europejskiej: Romański, Cysterski, Bursztynowy, Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej i Grunwaldzki. W trakcie tworzenia jest szlak Wschodnioeuropejskiego Frontu I Wojny Światowej, wiodący przez całe województwo. Stanowi on element szlaku ogólnopolskiego. Dokumentacją szeroko rozumianych atrakcji turystycznych są wydawane mapy, foldery, przewodniki, albumy, ulotki oraz publikacje w mediach. Jako województwo mamy się czym pochwalić i możemy z powodzeniem konkurować z regionami, tradycyjnie uchodzącymi za najciekawsze turystycznie.

Wiadomo, że turyści najchętniej odwiedzają miejsca, które kojarzą im się z jakąś konkretną atrakcją. Mogą to być nadmorskie plaże, górskie widoki, malownicze jeziora, ale także np. jakiś szczególnie cenny zabytek architektury, miejsce upamiętnione w historii, uzdrowisko czy miejscowość, w której można spędzić urlop w otoczeniu nieskażonej przyrody, poznać

zachowane obyczaje ludowe i spróbować potraw regionalnych, jakich nie ma nigdzie indziej. Często takie zakodowane w pamięci miejsce wpływa na decyzję, dokąd wybrać się na wycieczkę czy urlop. Dlatego wszyscy stawiający na turystykę poszukują na swoim terenie swoistych „latarni”, określających tożsamość regionu i ułatwiających turystyce wybór tego, a nie innego miejsca.

Atrakcji mamy jednak w Łódzkiem tak dużo, że trudno wychwycić z tej obfitości absolutne wyróżniki. Te najcenniejsze, najwartościowsze, które powinno się koniecznie zobaczyć i które natychmiast kojarzyłyby się z naszym województwem. Dlatego powstanie „Kanonu” było po prostu koniecznością. To swoista skrzynia ze skarbami. Będzie kwintesencją wiedzy o walorach województwa dla turystów z innych krajów i regionów. Pozwoli im od razu umiejscowić zabytek czy inny obiekt właśnie w województwie łódzkim i kojarzyć go z tym, a nie innym regionem. Oczywiście znakomicie pomoże to w promocji Łódzkiego i ułatwi dotarcie do tych turystów, którzy jeszcze go nie poznali.

„Kanon” ma też ogromną wartość dla samych mieszkańców województwa. Nie tylko poznawczą. Także edukacyjną i wychowawczą. Dzięki niemu młodzi ludzie będą poznawać piękno regionu, a powiedzenie „Cudze chwalicie, swego nie znacie” zyska konkretnie znaczenie. Mam nadzieję, że wkrótce każdy będzie umiał wyliczyć z pamięci atrakcje zaliczone do „Kanonu”, a mówiąc o nich odczuje dumę, że mieszka właśnie tu, w województwie łódzkim.

Witold Stępień

Marszałek

Województwa Łódzkiego

O WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM OGÓLNI

Województwo łódzkie to region położony w centrum Polski na pograniczu czterech historycznych krain Wielkopolski, Mazowsza, Śląska i Małopolski. Obejmuje on tereny dawnych ziem sieradzkiej, łęczyckiej i rawskiej. Pod względem geograficznym położony jest w strefie przejściowej pomiędzy Wyżynami Polskimi i Nizinami Środkowoeuropejskimi na głównym dziale wodnym rozdzielającym dorzecza Wisły i Odry. Komunikacyjnie usytuowany jest na przecięciu dwóch głównych transeuropejskich szlaków transportowych północ-południe (autostrada A1) i zachód-wschód (autostrada A2, magistrała kolejowa Paryż – Berlin – Warszawa – Moskwa). Centralne położenie oraz jego przejściowy charakter są najbardziej wyróżniającymi cechami tego obszaru, decydującymi o jego indywidualności i rozwoju społeczno-gospodarczym.

Struktury administracyjne

Województwo łódzkie zajmuje powierzchnię 18 219 km² co stanowi 5,8% powierzchni Polski (dziewiąte co do wielkości województwo w kraju). Na koniec 2010 r. mieszkało w nim 2,5 miliona osób – 6,6% ludności Polski (szóste miejsce w kraju). Na jego strukturę administracyjną składają się 24 powiaty, w tym 3 grodzkie i 21 ziemskich. Obejmują one 177 gmin, w tym 18 miejskich, 24 miejsko-gminnych i 135 wiejskich. Stolicą województwa jest Łódź, która ma 737 000 mieszkańców (w 2011 r.), co daje miastu trzecie miejsce w Polsce. Łódź pełni także funkcje stolicy powiatu Łódzkiego Wschodniego. Jest to zarazem największe miasto w województwie. Najmniejszym spośród 44 miast jest Szadek, w którym mieszkało 2 000 osób (w 2010 r.). Największym w województwie pod względem powierzchni jest powiat ziemski sieradzki, który zajmuje 1 490,1 km². Najmniejszym powiatem ziemskim jest utworzony w 2002 r. powiat brzeziński zajmujący 358,6 km². Z kolei największą pod względem powierzchni jest gmina Warta, która zajmuje 253 km². Najmniejszą gminą wiejską okazała się gmina Ksawerów (13,4 km²). Najwięcej mieszkańców mieszkało w powiatach tomaszowskim, sieradzkim i pabianickim (119 000 osób w każdym z powiatów – 2010 r.).

Historia

Historia województwa łódzkiego jako regionu administracyjnego sięga początków II Rzeczypospolitej. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. na mocy ustawy z 2 sierpnia 1919 r. utworzono nowe województwo łódzkie. Obejmowało ono obszar 19 034 km² (11 miejsce w kraju). Jednym z ważniejszych czynników utworzenia województwa w centrum kraju był dynamiczny rozwój Łodzi, która w ciągu ostatnich 100 lat dzięki rozwojowi przemysłu włókienniczego i migracjom ludności do miasta urosła do rangi stolicy województwa. Wcześniej terytorium obecnego woj. łódzkiego podzielone było administracyjnie na ziemie sieradzką, łęczycką i rawską, których stolice znajdowały się na obrzeżach dzisiejszego woj. łódzkiego. Łódź, która uzyskała prawa miejskie w 1423 r., była wtedy niewielkim miastem o funkcjach rolniczych. W okresie zaborów znaczna część dzisiejszego woj. łódzkiego znalazła się w zaborze rosyjskim, który podzielony był administracyjnie na gubernie. Po decyzji Rządu Królestwa Polskiego o utworzeniu na terenie Łodzi ośrodka przemysłu włókienniczego, miasto zaczęło gwałtownie się rozwijać i w krótkim okresie osiągnęło liczbę 4 600 000 mieszkańców (1912 r.). Utworzone w 1919 r. województwo łódzkie powstało z połączenia guberni kaliskiej i piotrkowskiej. Brak wcześniejszych powiązań historycznych i administracyjnych nowoutworzonego województwa, a zwłaszcza

cza Łodzi, z terenami, które weszły w jego skład wywołał konieczność wykształcenia nowych więzi terytorialnych, które doprowadziłyby do powstania regionu utożsamianego z Łodzią. Do II wojny światowej rozwój województwa związany był głównie z powstaniem w Łodzi urzędów, które zmieniły miasto z ośrodka przemysłowego w ośrodek władzy lokalnej i regionalnej. W tym okresie zmianie ulegał także zasięg województwa. Do woj. poznańskiego przyłączono ziemię historycznej Wielkopolski (1938 r.), a do woj. łódzkiego włączono część zachodniego Mazowsza wyłączoną z woj. warszawskiego (1939 r.). Utworzone po II wojnie światowej woj. łódzkie miało taki sam zasięg jak przed wojną. Z niewielkimi zmianami terytorialnymi w 1950 i 1956 r. przetrwało w swych granicach do 1975 r. Kolejny podział administracyjny Polski na 49 województw doprowadził do powstania najmniejszego terytorialnie województwa w Polsce. Odcięcie przez nowe granice zaplecza terytorialnego Łodzi spowodowało przerwanie procesu kształtowania się regionu łódzkiego. Po ostatniej reformie administracyjnej kraju z 1999 r. odtworzone zostało woj. łódzkie w znacznie większej skali. Granice nowego województwa wyznaczono na podstawie zasięgu funkcjonalnego oddziaływania Łodzi co stworzyło podstawy do rozwoju nowego regionu środkowopolskiego.

Środowisko naturalne

Województwo łódzkie charakteryzuje się stosunkowo mało urozmaiconą rzeźbą terenu. Dominuje krajobraz równinny. Rzeźba terenu jest łagodna. Tereny województwa wznoszą się średnio na wysokość ok. 140 m npm i opadają od południa ku północy. Najwyższym wzniesieniem w jest Fajna Ryba (347 m npm) położona w Paśmie Przedborsko-Małogoskim w południowo-wschodniej części województwa. Najniższy położony punkt w województwie znajduje się w dolinie Bzury niedaleko ujścia Rawki (77 m npm) w północno-wschodniej części województwa. Rzeźba terenu woj. łódzkiego jest przede wszystkim wynikiem działalności lądolodu skandynawskiego. Podczas zlodowacenia środkowopolskiego różnego rodzaju procesy rzeźbotwórcze ukształtowały główne formy powierzchni ziemi w postaci wysoczyzn morenowych i dolin rzecznych. Wysoczyzny morenowe tworzą rozległe pasmo ciągnące się od południa na północ województwa. Po ustąpieniu lodowca w miejscach gdzie wody roztopowe naniósł piasek, żwir i mułki utworzyły się liczne pagóry i wały zwane kemami, których nagromadzenie spotkać można w środkowo-wschodniej części województwa. Jedną z bardziej charakterystycznych form powierzchni ziemi występujących na terenie woj. łódzkiego są wydmy śródlądowe utworzone z luźnych piasków. Tworzą one charakterystyczne zgrupowania wydm położone głównie we wschodniej i środkowej części województwa. Doliny rzeczne osiągają głębokości od 10 do nawet 40 m i szerokość do kilku kilometrów. Przebieg głównego działu wodnego przez środek województwa powoduje, że rzeki i ich doliny mają układ odśrodkowy. Największe z nich Warta i Pilica płyną na obrzeżach województwa tworząc wyraźnie widoczne w krajobrazie doliny. Do nich z centrum regionu spływają mniejsze rzeki takie jak Widawka, Ner, Grabia i Luciąża, Wolbórka. Północne i wschodnie obrzeża województwa odwadniają dwie rzeki Bzura i Rawka. W wielu miejscach rzeki przepływając przez tereny wysoczyzny tworzą atrakcyjne pod względem krajobrazowym przełomy rzeczne. Woj. łódzkie pozbawione jest naturalnych zbiorników wodnych. Lukę tą wypełniają dwa sztuczne akweny wybudowane na głównych rzekach województwa – Zbiornik Sulejowski na Pilicy i Jezioro na Warcie. Pełnią one funkcje retencyjne i energetyczne. Od samego początku istnienia obu akwenów rozwija się wokół nich także funkcja rekreacyjna. Województwo łódzkie posiada zasoby wód geotermalnych. Znajdują się one na głębokości ponad 2 km i na razie wykorzystywane są do celów komunalnych, balneologicznych i rekreacyjnych w Uniejowie. Klimat woj. łódzkiego ma charakter przejściowy pomiędzy strefą wpływów oceanicznych i kontynentalnych. Nizinny krajobraz województwa nie stanowi bariery dla przemieszczających się mas powietrza i wpływa na małą różnorodność

poszczególnych elementów klimatu. Pod tym względem klimat woj. łódzkiego nie odbiega znacząco od reszty Polski.

Województwo łódzkie należy do obszarów słabo zalesionych, a jego lesistość wynosi 20,6% (2010 r.) co stawia je na ostatnim miejscu w kraju. Najwięcej lasów jest w części południowej i wschodniej województwa. Dominuje w nich drzewostan iglasty (przede wszystkim sosna) stanowiąc 85% ogólnej powierzchni lasów. Lasy bukowe pojawiają się w południowo-wschodniej części województwa, a bukowo-jodłowe na obrzeżach Łodzi. Największe kompleksy leśne to Lasy Spalsko-Rogowskie i Puszcza Bolimowska. Dużo lasów występuje także w obszarach nadwarciańskich i nadpiliczych. Charakterystycznym elementem krajobrazu leśnego są rozproszone wśród pól drobne i średnie kompleksy leśne o powierzchni nie przekraczającej 1 ha.

Ochrona przyrody

Obszary chronione zajmują 19,8% powierzchni województwa łódzkiego. Obejmują one niemal wszystkie formy powierzchniowej i punktowej ochrony przyrody. Brak jest jedynie parku narodowego choć w Smardzewicach w pobliżu Zalewu Sulejowskiego istnieje Ośrodek Hodowli Żubrów, który stanowi enklawę Kampinoskiego Parku Narodowego. W woj. łódzkim było 89 rezerwatów przyrody, które zajmowały 0,4% powierzchni województwa (2008 r.). Większość (65) to rezerваты leśne chroniące rzadko występujące na terenie regionu siedliska lasów grądowych, bukowych, dębowych czy jodłowych. Pozostałe to rezerваты krajobrazowe, torfowiskowe, ornitologiczne i przyrody nieożywionej. Najmłodszym utworzonym w 2006 r. rezerwatem jest rezerwat „Gać Spalska”, który chroni dolinę rzeki Gać wraz z występującymi w niej licznymi źródłami i skupiskami łągów i olsów. Na terenie woj. łódzkiego znajduje się 7 parków krajobrazowych. Najstarszym jest Załęczański Park Krajobrazowy, który powstał w 1978 r. jako jeden z pierwszych w Polsce. Ostatnim powołanym w 1996 r. jest Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich. Pozostałe 5 parków krajobrazowych to Spalski, Przedborski i Sulejowski położone w dolinie Pilicy, Bolimowski chroniący Puszcę Bolimowską i Międzyrzeczka Warty i Widawki, który wraz z Załęczańskim PK leży w dolinie Warty. System ochrony przyrody w woj. łódzkim uzupełnia jeszcze 3160 pomników przyrody, głównie ożywionej. Spotykamy tu także zjawiska krasowe reprezentowane przez źródła i jaskinie. Do najciekawszych należą rezerwat „Niebieskie Źródła” w Tomaszowie Maz., Granatowe Źródła, Źródło św. Floriana i rezerwat geologiczny „Węże” w Załęczańskim Parku Krajobrazowym. Przyroda chroniona jest także przez międzynarodowe systemy ekologiczne „Natura 2000”. Sieć ta obejmuje 4 obszary specjalnej ochrony ptaków (Pradolina Warszawsko-Berlińska, Dolina Środkowej Warty, Jeziorsko i Dolina Pilicy) i 35 obszarów specjalnej ochrony siedlisk (m.in. Lasy Spalskie, Niebieskie Źródła, Pradolina Bzurzy-Neru, Załęczański Łuk Warty).

Dziedzictwo kulturowe

Centralne położenie województwo łódzkiego na styku trzech krain historycznych powoduje, że jest to obszar o zróżnicowanym i niejednorodnym pod względem charakteru, pochodzenia i rozmieszczenia dziedzictwie kulturowym. Województwo zostało utworzone na terenach dawnych historycznych ziemi sieradzkiej, łęczyckiej, rawskiej i wieluńskiej, które podlegały osobnym wpływom kulturowym. Najstarsze zachowane zabytki zlokalizowane są na obrzeżach województwa głównie w dolinach większych rzek (grodziska, cmentarzyska). Z kolei w środkowej części regionu, na wysoczyznach można spotkać obiekty kultury materialnej z okresów późniejszych, a zwłaszcza z XIX wieku związane z rozwojem przemysłu. Do najstarszych zachowanych zabytków kultury materialnej należą grodziska w Tumie, Sieradzu, Żarnowie. Okres romański pozostawił jedno z bardziej znanych dziś w Polsce zabytków sztuki sakralnej – kolegiatę w Tumie, kościół i klasztor cystersów w Podklasztorzu, kościół św. Idziego

w Inowłodzu i kościół św. Urszuli w Strońsku. Styl gotycki reprezentowany jest przez dobrze zachowane średniowieczne zamki w Łęczycy, Rawie Maz., Piotrkowie Tryb., Uniejowie i Oporowie. Ruiny gotyckich zamków znajdują się m.in. w Inowłodzu, Bolesławcu, Majkowicach, Bąkowej Górze i Przedborzu. Średniowiecze pozostawiło również ślad w postaci zachowanych gotyckich układów urbanistycznych miast np. Wieluń, Piotrków Tryb., Sieradz, Łęczyca, Uniejów, Przedbórz. Renesansowy jest dwór biskupów krakowskich w Pabianicach. Architekturę renesansową reprezentuje również dwór w Poddębicach. Z okresem renesansowym związana jest także grupa drewnianych kościółków Ziemi Wieluńskiej, które wyróżniają się dobrze zachowanymi polichromiami (kościół w Grębieniu, Popowicach, Łaszewie). W województwie łódzkim można znaleźć ciekawe przykłady architektury rezydencjonalnej. Wyróżniającymi obiektami są barokowe zespoły pałacowo-parkowe w Nieborowie-Arkadii, Walewicach, Sokolnikach, pałac biskupi w Wolborzu. Do wyróżniających się rezydencji szlacheckich zaliczyć można dwory w Ożarowie, Tubądzinie, Bratoszewicach, Małkowie, Konopnicy, Rychłocicach. Z okresu baroku pochodzą dawna kolegiata prymasowska w Łowiczu, bazylika pw. św. Filipa w Poświętnem, kościół i klasztor dominikanów w Gidlach, klasztor bernardynów w Paradyżu i wiele innych. Najbardziej charakterystyczne są dziewiętnastowieczne obiekty związane z rozwojem przemysłu włókienniczego. Wyróżniają się przede wszystkim rezydencjonalno-fabryczne kompleksy architektury przemysłowej w Łodzi, Pabianicach, Tomaszowie Mazowieckim. Rozwijający się przemysł włókienniczy przyciągnął na te tereny ludność różnego pochodzenia, która pozostawiła po sobie ślady swojej kultury. Obok Polaków, licznie osiedlali się tu Żydzi, Niemcy, Rosjanie, Czesi. Dziedzictwo kulturowe tych nacji jest dziś szczególnym walorem województwa. Składają się na nie zarówno elementy materialne jak i duchowe. Można je znaleźć przede wszystkim w większych miastach województwa.

Istotnym elementem dziedzictwa kulturowego jest też nadal żywy folklor. Pod tym względem wyróżnia się Ziemia Łowicka, stanowiąca jeden z bardziej znanych regionów etnograficznych w Polsce. Folklor łowicki znany jest głównie ze sztuki ludowej, stroju ludowego i obrzędów (wesele łowickie, procesja Bożego Ciała w Łowiczu). Tradycje sztuki ludowej przetrwały również na wsi opoczyńskiej, rawskiej i sieradzkiej. Do dziedzictwa kulturowego należy także zaliczyć miejsca kultu religijnego. Są to sanktuaria i święte miejsca różnych wyznań. Dominują obiekty kultu maryjnego, wśród których najliczniej odwiedzanym jest sanktuarium w Gidlach. Występują także miejsca kultu osób świętych i błogosławionych (sanktuaria św. Maksymiliana Kolbego w Zduńskiej Woli i Pabianicach, św. Faustyny Kowalskiej w Świnicach Warckich oraz bł. Rafała Chylińskiego w Łagiewnikach i bł. Honorata Koźmińskiego w Nowym Mieście nad Pilicą). Spośród miejsc świętych związanych z innymi religiami warto wymienić cmentarz żydowski w Aleksandrowie Łódzkim. Kultem otoczony jest tu grób cadyka Henoch Henicha. Swoistym miejscem pamięci związanym z Judaizmem jest także nieczynny przystanek kolejowy – pomnik Radegast w Łodzi.

Z dziedzictwem kulturowym związane są także różnego rodzaju muzea, których jest 46. Najwięcej znajduje się w Łodzi (28 obiektów). Wśród nich warto wymienić Muzeum Sztuki z unikatową kolekcją sztuki nowoczesnej, Centralne Muzeum Włókiennictwa z największą w Polsce kolekcją tkanin artystycznych oraz znajdujący się w sąsiedztwie Skansen Łódzkiej Architektury Drewnianej, Muzeum Miasta Łodzi mieszczące się w dawnym Pałacu Izraela Poznańskiego jednego z największych fabrykantów łódzkich, Muzeum Kinematografii, Fabryki, Bajki i inne. Poza Łodzią dość licznie odwiedzane są muzea w Nieborowie, Ożarowie i Łowiczu. Bogate zbiory historyczne prezentowane są także w wielu muzeach okręgowych spośród których warto wymienić te w Wieluniu, Sieradzu, Piotrkowie Trybunalskim, Łęczycy, Rawie Mazowieckiej, Tomaszowie Mazowieckim.

Dzień dzisiejszy

Współczesny obraz województwa łódzkiego związany jest głównie z jego obliczem społeczno-gospodarczo-kulturalnym. Jest ono dziś obszarem prowadzenia wielu inwestycji infrastrukturalnych głównie o charakterze komunikacyjnym (budowa autostrad A1 i A2, drogi ekspresowej S8, linii kolei dużych prędkości, dworca Łódź Fabryczna), przemysłowym (kopalnia węgla brunatnego w Szczercowie), kulturalnym (budowa nowego Centrum Łodzi), rekreacyjno-zdrowotnym (budowa kompleksów termalnych w Uniejowie i Poddębicach). Od strony gospodarczej łódzkie znane jest jako potentat w produkcji płytek ceramicznych (zakłady w Opocznie, Tomaszowie Mazowieckim, Paradyżu, Tubądzinie). Tu znajduje się także największy w Europie kompleks górniczo-energetyczny Bełchatów-Szczerców. W nawiązaniu do tradycji przemysłowych rewitalizuje się dawne dziewiętnastowieczne kompleksy fabryczne zmieniając je na wielkie centra kulturalno-rozrywkowo-handlowe (Centrum Manufaktura w Łodzi), obiekty mieszkalne (lofty), biurowe i użyteczności publicznej (szkoły, biblioteki), które nowym wyglądem zmieniają oblicze miast. Wizerunek województwa kształtowany jest także przez rozwój szkolnictwa wyższego. Łódź, w której studiuje 100 tysięcy studentów w 6 publicznych i wielu niepublicznych uczelniach jest znaczącym ośrodkiem akademickim w Polsce.

W Łodzi i na terenie województwa odbywa się szereg różnego rodzaju wydarzeń i imprez o charakterze handlowym, kulturalnym i sportowym. Łódź stała się miastem międzynarodowych targów. Do największych i najbardziej znaczących należą: INTERTELECOM – Międzynarodowe Targi Łączności, INTERFLOWER – Targi Architektury Krajobrazu, Ogrodnictwa i Kwiaciarstwa, INTERFLAT – Międzynarodowe Targi Wyposażenia Wnętrz i Budownictwa, INTERMED – Międzynarodowe Wystawy Leków i Sprzętu Medycznego. Oblicze kulturalne woj. łódzkiego kształtowane jest przez znane instytucje kultury, do których można zaliczyć Teatr Wielki i Filharmonię w Łodzi. Wśród wielu odbywających się w Łodzi i regionie imprez kulturalnych do bardziej znanych należą festiwal *Łódź Czterech Kultur*, *Kolory Polski czyli Wędrowny Festiwal Filharmonii Łódzkiej*, *Międzynarodowy Festiwal i Konkurs Indywidualności Muzycznych*, *Wielka Gala Jazzowa*. Łódzka „Atlas Arena” stała się miejscem organizacji wydarzeń sportowych o randze krajowej i międzynarodowej, a także wielu koncertów i pokazów. Do ciekawych imprez kulturalnych odbywających się poza Łodzią warto zaliczyć Europejskie Święto Bursztynu organizowane w Wieluniu i Konopnicy, coroczne dożynki prezydenckie w Spale, czy oryginalny sieradzki festiwal miejski *Sieradz Open Hair Festival*, w którym udział biorą fryzjerzy i styliści. Łódzkie jest województwem o charakterze rolniczym. Wiele świąt i wydarzeń związanych jest z rolnictwem. Co roku odbywają się imprezy zwane „Świątami” – np. cebuli w Grabowie, truskawki w Buczku, warzyw i owoców w Skierniewicach czy chrzanu w Osjakowie. Najbardziej związanym z rolnictwem świętem są dożynki, które organizowane są co roku w wielu miejscowościach regionu.

Bibliografia:

MOKRAS-GRABOWSKA J., RZEŃCA P., 2007, *Województwo łódzkie. Przewodnik turystyczny*, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź.

KLADZIŃSKA Z., 2006, *Dzieje Koluszek*, Drukarnia LCJ, Koluszki.

KOTER M., LISZEWSKI S., SULIBORSKI A., 2000, *Łódź i region Polski Środkowej*, Podręcznik wiedzy o regionie dla licealistów, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.

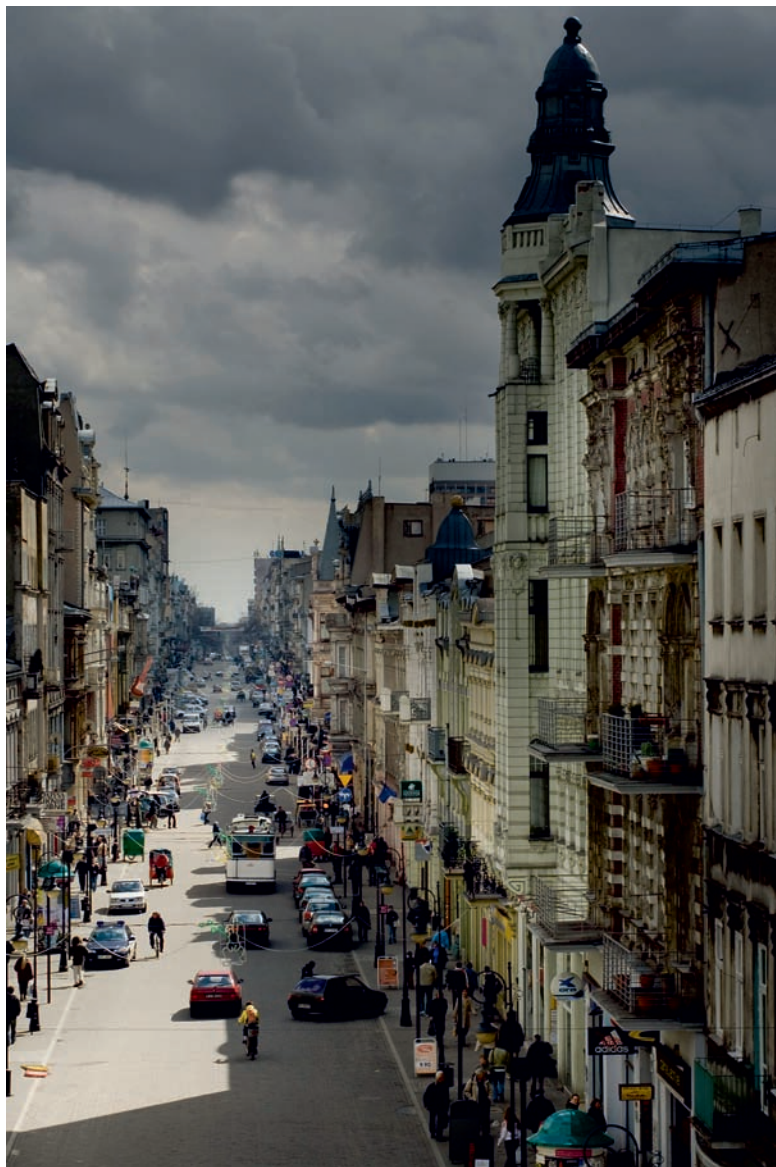
LISZEWSKI S., (red.) 2001, *Zarys monografii województwa łódzkiego*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.

Okolice Łodzi. Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich. Mapa turystyczno-krajoznawcza, 2003, Geograph, Łódź.

Rocznik Statystyczny Województwa Łódzkiego 2010, Urząd Statystyczny w Łodzi

Województwo łódzkie. Informator turystyczny, 2008, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź.

Województwo Łódzkie. Podregiony, powiaty, gminy 2010, Urząd Statystyczny w Łodzi.

Łódź, ulica Piotkowska (aRO)

Województwo łódzkie w liczbach (stan na 2010 r.)

Powierzchnia	km ²	18 219
Ludność	osoby	2 534 357
Gęstość zaludnienia	osoby na km ²	140
Przyrost naturalny	na 1 000 ludności (‰)	-2,3
Saldo migracji	na 1 000 ludności (‰)	-0,5
Współczynnik feminizacji	liczba kobiet na 100 mężczyzn	110
Liczba powiatów		24
w tym miasta na prawach powiatów		3
Liczba miast		42
Liczba gmin		177
Liczba sołectw		3 490
Współczynnik urbanizacji	% ludności miejskiej	64,2
Powierzchnia lasów	w tys. ha	382,6
Lesistość	%	21
Parki krajobrazowe	powierzchnia w ha	95 086,1
Rezerwy przyrody	powierzchnia w ha	7 427,1
Pomniki przyrody		3 509
Obiekty noclegowe		241
w tym hotele		71
Miejsca noclegowe		18 094
Kina		28
Muzea		46
Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków		2107
w tym:	sakralne	507
	zamki, ruiny zamków	24
	pałace	52
	dwory	193
	parki	246
Najwyższe naturalne wzniesienie	Kulminacja Pasma Przedborsko-Małogoskiego	Józefów – Fajna Ryba 347 m npm
Najniżej położony punkt	powiat łowicki	Zabostów Duży 81,98 m npm
Rozciągłość		
z południa na północ	173,2 km	1°33′
z zachodu na wschód	180,2 km	2°35′
Długość granic	km	1020

POWIAT BEŁCHATOWSKI

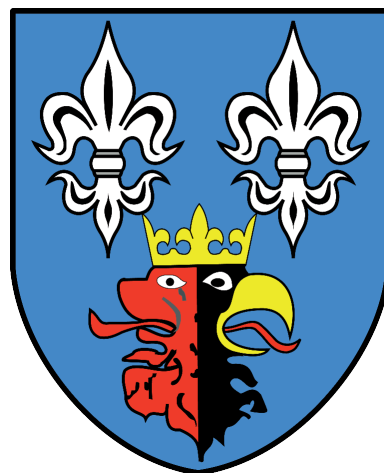
Powiat zamieszkuje ponad 113 tys. ludzi. Administracyjnie dzieli się na gminę miejską Bełchatów, gminę miejsko-wiejską Żelów oraz 6 gmin wiejskich – Bełchatów, Drużbice, Kleszczów, Kluki, Rusiec, Szczerców.

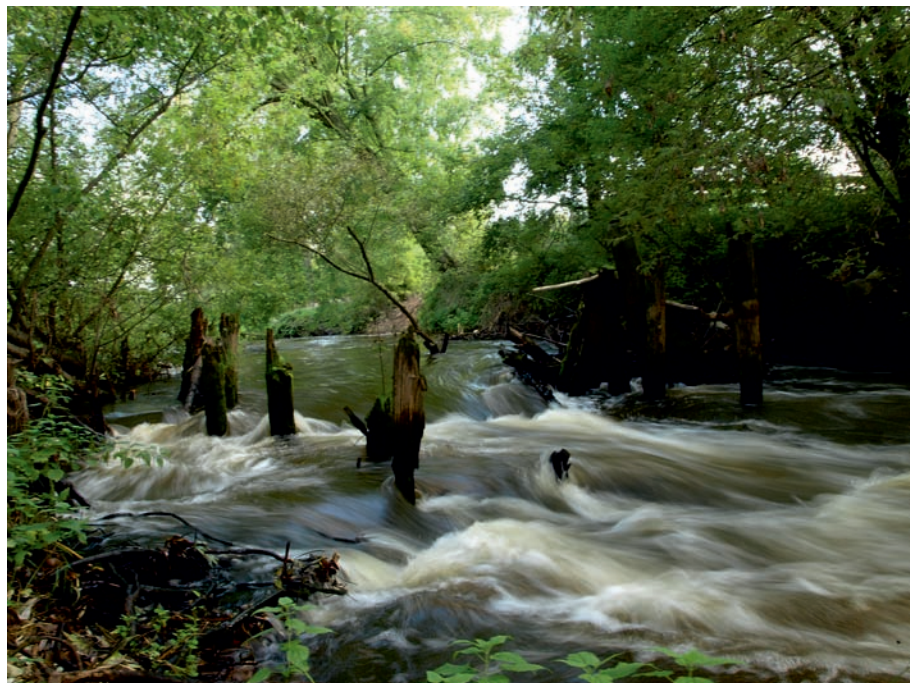
Położony jest na południe od centrum województwa łódzkiego na granicy między Niziną Południowielkopolską (Kotlina Szczercowska) i Niziną Zachodniomazowiecką (Wysoczyzna Bełchatowska należąca do Wzniesień Południomazowieckich). Przez powiat prowadzą drogi krajowe relacji Warszawa – Wrocław, Kalisz – Lublin oraz drogi wojewódzkie Sieradz – Szczerców, Łask – Nowa Brzeźnica, Buczek – Kamieńsk, Pabianice – Bełchatów.

Obszar odwadnia Widawka z dopływami Grabią, Krasówką i Pilsią. 30% powierzchni zajmują lasy, przeważnie zbiorowiska borowe, a w kotlinie w sąsiedztwie dolin rzecznych olsy – lasy bagienne. W wielu miejscach występują torfowiska oraz wydmy śródładowe. Rezerwat leśny „Łuszczanowice” chroni fragment starodrzewu jodłowego, na granicy naturalnego zasięgu jodły. Jednym z najciekawszych miejsc pod względem przyrodniczym są Święte Ługi, kompleksy bagien i torfowisk ze śródleśnymi stawami. Rośnie tu wiele chronionych gatunków roślin. Stawy i bagna są ostoją ptactwa wodnego i stanowią jedno z najciekawszych miejsc Szczercowskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. Ponadto w powiecie znajdują się obszary chronionego krajobrazu Borowej Góry i Chrząstawsko-Widawski.

Przez teren powiatu przebiega znakowany *Szlak polskich umocnień wojskowych z 1939 r.* Trasa pieszo-rowerowa o długości 75 km łączy 17 schronów bojowych na linii obrony Widawki.

Kopalnia Węgla Brunatnego i Elektrownia Bełchatów (TDr)

Widawka, bystrza w Rembieszowie (MPb)

BEŁCHATÓW

Miasto liczące 70 tys. mieszkańców. Historyczna część współczesnego Bełchatowa, dzisiaj dzielnica miasta, to dawna wieś Grocholice, w latach 1420-1870 miasto. Na północ od Grocholic powstała ok. XIV w. wieś Bełchatów, której pierwszym właścicielem był Bełchat herbu Topór. Osada rozwijała się dzięki krzyżującym się tu traktom z Piotrkowa do Wielunia i z Łasku do Kamieńska. W 1617-24 r. założyli tu klasztor oo. franciszkanie. Prawa miejskie uzyskał w 1743 r. Po II rozbiore Polski Bełchatów należał do Prus. Zaczęli się tu osiedlać Niemcy, przez lata bez problemu mogli osiedlać się tu również Żydzi. Bełchatów dołączył do miast fabrycznych Królestwa Polskiego – początkowo powstały manufaktury, a później fabryki włókiennicze. W 1837 r. erygowano kościół i parafię ewangelicką. Rozwój miasta przerwał w 1842 r. pożar, w którym doszczętnie spłonęła ponad połowa zabudowy, przez co w 1870 r. utracił prawa miejskie.

Na przełomie 1914 i 1915 r. w pobliżu Bełchatowa kilkakrotnie przechodził front, ciężkie walki toczyły się pod Borową Górą. W latach 1915-1918 Bełchatów pozostawał pod okupacją austriacką. Osada ponownie stała się miastem w 1925 r. Powstało w tym czasie kilka fabryk i wiele obiektów użyteczności publicznej. Bełchatów był wówczas miastem wielonarodowościowym, obok siebie żyli i pracowali Polacy, Żydzi i Niemcy.

Na początku II wojny światowej na linii obrony Widawki, toczyły się krwawe walki. Pozostały po nich żołnierskie groby, schrony i linie okopów. Miasto zostało zbombardowane. Bełchatów Niemcy włączyli do Rzeszy (Kraj Warty), w 1942 r. w Chełmnie nad Nerem zamordowano ponad 5500 bełchatowian pochodzenia żydowskiego. W wyniku wojny liczba ludności zmalała z 12 do 3,5 tys.

Nowy etap historii miasta to awans do rangi powiatu w 1958 r. oraz odkrycie w 1960 r. pokładów węgla brunatnego. Decyzja budowy zagłębia paliwowo-energetycznego zapadła w 1973 r., w 1980 r. wydobyto pierwszy

węgiel, a prąd popłynął rok później. Wielkie inwestycje doprowadziły do rozwoju miasta i gwałtownego wzrostu liczby mieszkańców.

Spośród zabytków na uwagę zasługuje grocholicki **kościół pw. Wszystkich Świętych**, który powstał w latach 1220-1233 w stylu gotyckim. Był wielokrotnie przebudowywany, z pierwotnej bryły pozostała część murów i szkarpy dwóch przęseł nawy. Nie stracił on jednak swego gotyckiego stylu. Wnętrze kościoła zdobi drewniany ołtarz z II połowy XVIII w. oraz trzy drewniane rzeźby „Świętych Dziewic” z ok. 1350 r., będące wysokiej klasy dziełami sztuki sakralnej.

Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny (pl. Narutowicza). Pierwszy drewniany kościół wzniesiono wraz z klasztorem oo. franciszkanów w 1617 r. Obecny wybudowano w 1670 r. Około 1720 r., do kościoła dobudowano murowane kaplice pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Franciszka, przebudowę kościoła dokończono w 1750 r. W połowie XIX w. był po raz kolejny przebudowywany. W 1867 r. nastąpiła kasata klasztoru. We wnętrzu najcenniejsze są późnobarokowy ołtarz Matki Boskiej Pocieszenia, drewniane rzeźby, w tym Ukrzyżowanego Chrystusa z I poł. XVIII w. oraz ambona.

Dwór Olszewskich – właścicieli Bełchatowa powstał na początku XVIII w. w stylu późnego baroku. Budynek na planie wydłużonego prostokąta jest ceglany, otynkowany, posiada cztery jednopiętrowe ryzality. Pokoje mają sklepienia kolebkowe z lunetami. Obecnie jest siedzibą **Muzeum Regionalnego**

Dwór Olszewskich w Bełchatowie (aWK)

działającego 1995 r. W dziale archeologicznym gromadzone są zabytki i dokumentacja z badań prowadzonych na terenie powiatu bełchatowskiego. W dziale historycznym są m.in. dokumenty, zdjęcia, pocztówki, książki, prasa, mapy, militaria, przedmioty codziennego użytku, urządzenia techniczne. W dziale etnograficznym są eksponaty obrazujące kulturę materialną ludności wiejskiej z terenu powiatu bełchatowskiego. W dziale numizmatycznym banknoty, monety, medale i odznaki. W dziale sztuki zobaczyć można meble, przedmioty sztuki użytkowej i rzemiosła artystycznego, obrazy i rzeźby. Biblioteka gromadzi archiwa i współcześnie powstające woluminy dotyczące miasta i okolic.

FAUSTYNÓW

Wieś w gminie Żelów. W 1841 r. Czesi wykarczowali las i założyli wioskę. Kilka lat później mieszkało w niej 100 osób (24 rodziny). Głównym źródłem utrzymania było tkactwo.

Równoległe z założeniem wsi zlokalizowano cmentarz, a w 1850 r. szkołę i dom modlitwy. W jednej z zagród można zobaczyć budynek charakterystyczny dla osadników – pod jednym dachem kolejno stodoła, obora, sień, kuchnia i izba.

KOPALNIA WĘGLA BRUNATNEGO I ELEKTROWNIA BEŁCHATÓW

Około 20 mln lat temu w miocenie, w rowie tektonicznym Kleszczowa, przy panującym wówczas ciepłym i wilgotnym klimacie rozwijała się bujna roślinność. Ciągłe osiadanie dna rowu tektonicznego umożliwiło nagromadzenie osadów torfu o dużej miąższości, które po przykryciu młodszymi osadami, pod wpływem temperatury i ciśnienia przekształciły się w węgiel brunatny (pokłady mają miąższość do 120 m). Na tym obszarze zarejestrowano największą miąższość osa-

Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów (aRO)

dów paleogenu i neogenu w Europie! Złoża węgla brunatnego odkryto w 1960 r. Budowę **kopalni** rozpoczęto w latach 70. XX w. Całkowite zasoby węgla wynoszą ponad 2 mld ton i są podzielone na trzy pola: Bełchatów, Szczerców i nie eksploatowane Kamieńsk. Pomiędzy eksploatowanymi polami granicę tworzy wysad solny Dębiny (osady górnego permu). Kopalnia wydobywa rocznie ponad 40 mln ton węgla brunatnego, co stanowi 55% wydobycia tego surowca w Polsce. Pozyskuje się tu również inne cenne surowce: głązy granitowe (eratyki lodowcowe), piaski, żwiry, ily czy kredę jeziorną, można też tu znaleźć bryłki bursztynu. Proces oczyszczania spalin elektrowni jako produkt uboczny daje gips. Na bazie tych surowców oraz atrakcyjnych terenów inwestycyjnych funkcjonuje w pobliżu wiele różnorodnych zakładów przemysłowych.

Na skraju odkrywki bełchatowskiej wybudowano **dwie punkty widokowe Kleszczów i Żłobnica**. Rozciąga się z nich widok na elektrownię i odkrywkę „Bełchatów” (8 km długości i 3 km szerokości oraz prawie 300 m głębokości).

Od 2009 r. prowadzi się wydobycie węgla z odkrywki szczercowskiej, a obok powstaje zwałowisko „Chabielice”. Punkt widokowy na odkrywkę znajduje się w Chabielicach, a dostęp do niego możliwy jest po otrzymaniu przepustki. Kopalnię mogą zwiedzać grupy zorganizowane w specjalnych samochodach terenowych.

Elektrownia Bełchatów wytwarza prawie 25% krajowego prądu, ma moc 4500 MW, a po oddaniu kolejnego bloku energetycznego – 5300 MW. Zorganizowane grupy turystyczne mogą zwiedzać elektrownię z przydzielonym przewodnikiem.

Położona po sąsiedzku Góra Kamieńska o wysokości 386 m n.p.m. wznosi się na 80 m ponad okoliczny teren i zajmuje prawie 1500 ha. Powstała jako zwałowisko zewnętrzne kopalni (usypywana była 1977-1993 r.). Na szczycie wzniesienia znajduje się Ośrodek Sportu i Rekreacji Góra Kamieńsk oferujący noclegi. Działają tu wyciąg krzesełkowy (narty i rowe-

ry), tor saneczkowy, ścianka wspinaczkowa, sztucznie naśnieżany stok narciarski i prowadzące ze szczytu 3 trasy rowerowe. Obok budynków znajduje się lapidarium eksponujące wydobyte z odkrywki skamieniałe drzewa.

POŹDZENICE

Dawna wieś szlachecka w gminie Żelów, na pn.-zach. od Bełchatowa. Obecny **kościół pw. św. Kazimierza i Barbary** postawiono w końcu XVIII w. Jest orientowany, drewniany, konstrukcji zrębowej, jednonawowy, na planie prostokąta. Dach dwuspadowy z wieżyczką na sygnaturkę. Ma bogate barokowe wyposażenie wnętrza z XVII w. pochodzące zapewne z wcześniejszej świątyni. Obok stoi drewniana dzwonnica z początku XIX w. W 1843 r. 30 rodzin czeskich, 33 niemieckie

Kościół pw. św. Kazimierza i Barbary w Pożdżenicach (aUM)

i 6 polskich zakupiło część ziemi w Pożdżenicach, dając początek dużej wsi. W 1921 r. liczyła ona 147 domów i 1061 mieszkańców, z których 66 % było ewangelikami. Przez wiele lat żyli tu obok siebie Polacy, Czesi, Niemcy i nawet kilka rodzin wyznających judaizm. Obecnie istnieją dwie wsie: Pożdżenice i Pożdżenice Kolonia, zwaną kiedyś Holenderką, pomiędzy nimi w XIX w. zlokalizowano cmentarz wyznaniowy. Dziś jest dobrze zachowany, można tu znaleźć polskie, czeskie i niemieckie groby. Podobno jest tu też grób powstańców z 1863 r.

WIDAWKA

Rzeka ma źródła w gminie Kodrąb w powiecie radomszczańskim i po 97 km wpływa do Warty na północ od Burzenina. Odwadnianie odkrywek węgla brunatnego zasila rzekę w wody kopalniane, przez co zaburzony został jej naturalny charakter – wody jest więcej, jest chłodniejsza i bardziej zmineralizowana. Od ośrodka wypoczynkowego Wawrzekowizna, aż do ujścia Widawka jest szlakiem kajakowym liczącym ok. 60 km. Na odcinku Wawrzekowizna – Żar koryto jest wybetonowane, dalej rzeka ma naturalny charakter

Szlak kajakowy Widawki (aUM)

z licznymi meandrami i starorzeczami. Ze względu na silny nurt, wiele głębokich dołów w korycie, liczne łoziny i przeszkody spływ jest zaliczany do trudnych.

ZELÓW

Miasto, siedziba gminy miejsko-wiejskiej. Przez wieki była to mała osada folwarczna. W 1802 r. sprzedano ją czeskim osadnikom. W lutym 1803 r. przybyło tu pierwszych 54 gospodarzy, którzy początkowo zajmowali się uprawą ziemi oraz hodowlą trzody i owiec. Kolejni przybysze byli tkaczami – produkowali satynę, kreton i dekoracyjny plusz. Liczba ludności w Zelowie szybko się zwiększała, w 1827 r. było tu już 847 mieszkańców. Po osadnikach pochodzenia czeskiego osiedlali się tu również Niemcy i Żydzi. Osada i okoliczne wsie stały się wielonarodowościowe

i wielowyznaniowe (luteranie, kalwini, baptyści, katolicy, Żydzi).

Planowe założenie osady spowodowało regularny **układ urbanistyczny** miasteczka. Na początku XX w. pojawiać się zaczęły murywane budynki mechanicznych tkalni. Zelów stał się osadą fabryczną – taką „małą Łodzią”. W okresie międzywojennym produkowano tu również tkaniny dla armii. Powstały kolejne fabryki. Większość z nich (2/3) należała do Żydów. W 1933 r. wybudowano największą fabrykę w Zelowie, którą po wojnie zakład upaństwowiono jako Zelowskie Zakłady Przemysłu Bawełnianego. Dziś jest tu hurtownia materiałów opatrunkowych. Parafia rzymsko-katolicka powstała w 1926 r., a kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej wybudowano w 1933 r. Ogromne zmiany ludnościowe spowodowała II wojna światowa. Żydów wymordowano, zaś wielu Czechów i większość Niemców opuściło osadę. Po wojnie pierwszy raz w historii zaczęli dominować liczebnie Polacy. Zelów dopiero w 1957 r. otrzymał prawa miejskie. Dziś miasto jest niewielkim ośrodkiem przemysłowo-usługowo-handlowym. Historię braci czeskich przypomina parafia ewangelicko-augsburska skupiająca potomków braci czeskich. W Zelowie działa sklep z piwami i winami czeskimi oraz bar z daniami kuchni czeskiej.

Domy tkaczy. Charakterystyczne było w nich poddasze, które wychodziło na ok. 1 m poza zrąb budynku, tworząc tzw. „wyżki”. Budynki rolników miały pod jednym dachem stodołę, oborę, sień, kuchnię i izbę, zaś domy

Dom tkaczy w Zelowie (TDr)

tkaczy zamiast obory i stodoły miały izbę z warsztatem. Wszystkie stawiano szczytem do drogi, dopiero później pojawiły się domy do drogi frontem, z wyraźnie widoczną częścią centralną z głównym wejściem, nad którym tzw. facjatką, nieraz ładnie ozdobioną, zaznaczano zamieszkałe poddasze. **Kościół Braci Czeskich** wybudowany w 1823-25 r. pod względem architektury zalicza się do tzw. prowincjonalnego klasycyzmu. Postawiony na planie prostokąta, z kwadratową wieżą

Zelów, kościół Braci Czeskich
obecnie ewangelicko-reformowany

w fasadzie. Murowany, otynkowany, kryty trójspadowym dachem z dachówką, hełm wieży obity blachą. Ponad wejściem głównym znajduje się w tympanonie oko opatrności. Wnętrze halowe, trójnawowe bez dekoracji. Sufit i drewniane empory wsparte na kolumnach. Ściana ołtarzowa rozczłonkowana pilastrami. Ołtarz empirowy, nad nim ambona

klasycystyczna. Przed kościołem znajdował się pierwszy zelowski cmentarz wyznaniowy, do dziś zachował się jeden nagrobek. Na piętrze kościoła mieści się **muzeum** ukazujące historię osiedlenia się Czechów w Zelowie i okolicy.

Cmentarz ewangelicki. Leżą tu prochy założycieli osady, mieszkańców, żołnierzy 1914 r. oraz zelowian innych wyznań. Część grobów się wyróżnia. W najstarszej części uwagę zwracają nagrobki całych rodzin zmarłych na cholera. Na nowszych grobach interesująca jest symbolika. Zamiast krzyża można znaleźć kielich, który nawiązuje do husycyzmu i przypomina o korzeniach zelowian. Częste są inskrypcje z Biblii, na każdym grobie inne – stanowią w obrębie cmentarza logiczną całość, tak jak w życiu..

Od Łasku przez Łdzań, Zelów, Szczerców do Kleszczowa wytyczono znakowany **szlak rowerowy „Osady Braci Czeskich”**. liczący 82 km długości. Koloniści ze Śląska dotarli w okolice Łasku w 1802 r. i zakupili majątek Zelów. W 1818 r. powstała kolejna kolonia Kuców (dziś teren kopalni bełchatowskiej), w 1841 r. zakupiono Faustynów, dwa lata później założono Pożdżenice. Koloniści zasiedlali również okoliczne wsie: Herbertów, Czarny Las, Bachorzyn, Józefatów, Nową Wolę, Zelówek, Bocianichę, Bujny Szlacheckie.

Kamień husytów na cmentarzu ewangelickim
w Zelowie (aUM)

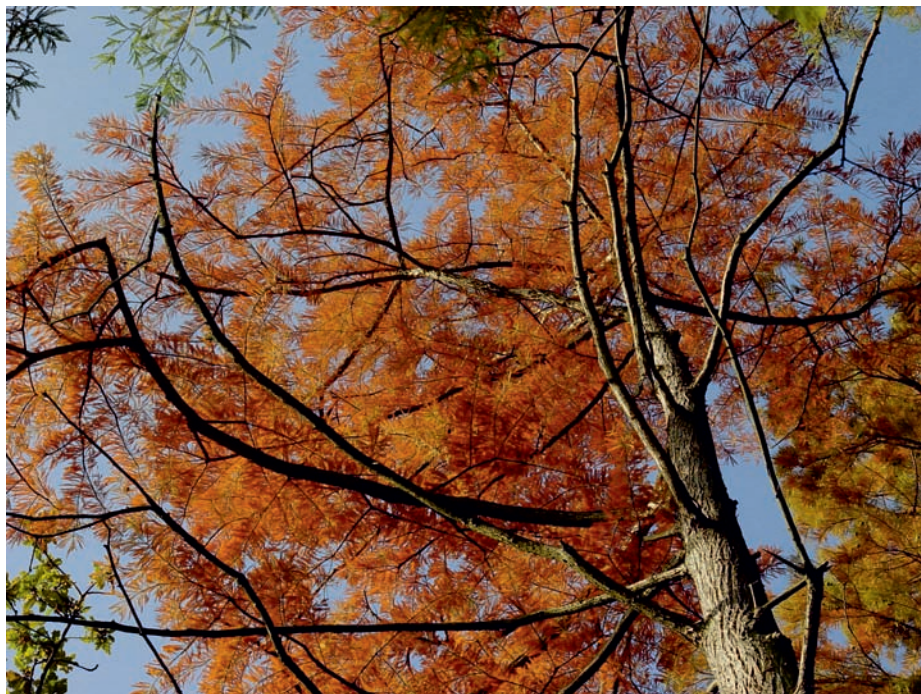
POWIAT BRZEZIŃSKI

Powiat powstał w 2001 r. z części dawnego powiatu łódzkiego. Położony jest w północno-wschodniej części województwa łódzkiego na obszarze Wzniesień Łódzkich oraz częściowo na Równinie Łowicko-Błońskiej. Przez teren powiatu przepływają rzeki Mroga, Mrożyca, Rawka i Jeżówka. Na jego obszarze znajduje się fragment Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich, Obszar Chronionego Krajobrazu Mrogi i Mrożycy oraz zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Dolina Mrogi”. Ze względu na głównie rolniczy charakter jest obszarem słabo zaludnionym (85 os./km²) i nie posiada zbyt dużej powierzchni lasów, które zajmują jedynie 13,5% jego terytorium. Najważniejszym miastem są Brzeziny (12,3 tys. mieszkańców – 40,2% ludności), w skład powiatu wchodzi gminy wiejskie Brzeziny, Dmosin, Jeżów oraz Rogów. Obszar zajmuje powierzchnię 360 km² i zamieszkały jest przez ok. 33 tys. mieszkańców. Przez teren powiatu przebiega droga krajowa łącząca Łódź z Rawą Mazowiecką i Warszawą.

Krajobraz okolic Grzmiącej (HAN)

Arboretum w Rogowie

BRZEZINY

Miasto powiatowe położone nad Mroźycą, dopływem Mrogi, wspomniane w dokumentach od XIII w. W początkowym okresie Brzeziny porównywane były z Krakowem i nazywane Krakówkiem. Rozwój i rozbudowa miejscowości nastąpiły w XV w. za sprawą rodziny Lasockich. Mieszkańcy trudnili się wtedy głównie produkcją sukna, czemu sprzyjało korzystne położenie na handlowych traktach. Do tradycji tych nawiązywano także w kolejnych wiekach dzięki czemu produkowane tutaj wyroby miały wysoką jakość i dobrą markę. Z myślą o rozwoju sukiennictwa w XIX w. do Brzezin zostali sprowadzeni osadnicy niemieccy, którzy osiedlili się w dzielnicy nazwanej potem Lasocinem. W tym samym czasie pojawili się także liczni przedstawiciele ludności żydowskiej emigrujący z obszaru Rosji. Za ich sprawą powstały warsztaty krawieckie specjalizujące się w konfekcji męskiej, a Brzeziny zyskały miano miasta krawców. Załamanie produkcji przypadło na czas I i II wojny światowej. Do działalności krawieckiej powrócono po zakończeniu wojny. W mieście powstały państwowe zakłady odzieżowe, wielu mieszkańców posiadało własne zakłady krawieckie. Obecnie miasto liczące ok. 12 tys. mieszkańców pełni głównie funkcje administracyjne i usługowe.

Kościół pw. Podwyższenia św. Krzyża pochodzący z XIV w. z renesansową kaplicą grobową Lasockich. Obok świątyni znajduje się plebania wykorzystywana w przeszłości jako szkoła parafialna.

Kościół św. Anny pochodzący z XVIII w., drewniany, jednonawowy.

Zespół klasztorny reformatów obejmujący kościół św. Franciszka zbudowany w XVIII w. oraz zabudowania klasztorne. Na terenie klasztoru organizowany jest przez braci zakonnych Festyn Franciszkański.

Kościół pw. św. Ducha wybudowany w XVIII w., obecnie będący częścią założenia klasztornego sióstr bernardynek.

Zabytkowe domy m. in. przy ulicach św. Anny, Piłsudskiego i Sienkiewicza.

Muzeum Regionalne, które mieści się w zabytkowym neogotyckim pałacyku z początków XX w. Ekspozowane są m.in. dawne maszyny do szycia, żelazka, a także wystawy i przedmioty związane z historią miasta i jego mieszkańców. Z Brzezinami związany był Andrzej Frycz Modrzewski, który w XVI w.

Muzeum Regionalne w Brzezinach

pełnił funkcję miejscowego proboszcza. Ważnym wydarzeniem kulturalnym jest organizowany cyklicznie Festiwal Muzyki Seweryna Krajewskiego.

D MOSIN

Miejscowość gminna znana od XIV w. jako własność rycerskiego rodu Kopaczów. W XV w. Dmosin otrzymał prawa miejskie i ponad dwa wieki funkcjonował jako miasto, własność rodziny Dmosińskich. Pozostałością po miejskim epizodzie jest **rynek** widoczny w układzie współczesnej miejscowości. Obecnie Dmosin liczy ok. 5 tys. mieszkańców i pełni funkcje administracyjne i usługowe.

W centrum miejscowości **barokowy kościół pw. św. Andrzeja i Małgorzaty** wybudowany w XVIII w., obok kościoła zabytkowa dzwonnica.

JEŻÓW

Miejscowość gminna, która rozwinęła się dzięki obecności zakonu benedyktynów przybyłych w XII w. z Wielkopolski. Prawa miejskie otrzymała w XIV w. i szybko m.in. dzięki

Jeżów, kościół pw. św. Leonarda

organizowanym jarmarkom stała się ważnym ośrodkiem gospodarczym na Mazowszu. W XIX w. na mocy ukazu carskiego został Jeżów pozbawiony funkcji miejskiej. Dziś miejscowość jest centrum gospodarczym, handlowym i kulturalnym gminy o rolniczym charakterze. **Zespół klasztorny benedyktynów** datowany na XVI w. z kościołem pw. św. Andrzeja pochodzącym z XVI w. i neogotyckim kościołem pw. św. Józefa z początków XX w. **Drewniany kościół cmentarny pw. św. Leonarda** z XVII w., domy z XIX w. m.in. na ulicach 1 Maja i Rawskiej. Przez gminę przepływają Rawka i Jeżówka oraz wiedzie trasa Rogowskiej Kolei Wąskotorowej.

KOŁACINEK

Niewielka wieś z XVIII w. w gminie Dmosin z **drewnianym kościołem pw. Wszystkich Świętych** i wymagającym remontu ze-

Kołacinek, kościół pw. Wszystkich Świętych

społem dworskim, na który składają się XIX w. dwór i park. Miejscowość znana jest jednak przede wszystkim ze względu na **Park Rozrywki** obejmujący dwie atrakcje stworzone z myślą o najmłodszych. Są to **Dinopark** i **Kraina Świętego Mikołaja**. Pierwsza z nich, czynna od kwietnia do października, umożliwia podróż w czasie do ery mezozoicznej, oglądanie ekspozycji geologiczno-paleontologicznej, modeli dinozaurów i skamielin. Druga, funkcjonująca od listopada do lutego przenosi w świat marzeń związanych ze św. Mikołajem. Głównym atrakcją towarzyszącą

Kołacinek, Dinopark

dotąd – dodatkowe propozycje – zajęcia edukacyjne, pokazy i zabawy. Park w Kołacinku w 2009 r. uznany został przez Polską Organizację Turystyczną za najlepszy produkt turystyczny województwa łódzkiego.

MROGA

Rzeka, dopływ Bzury, tworzy malowniczą dolinę objętą ochroną w ramach zespołu przyrodniczo-krajobrazowego. W miejscowości Rochna utworzono na rzece zalew, dzięki czemu powstały tu ośrodki wypoczynkowe. Dopływem Mrogi jest Mrożyca. Na obszarze powiatu działa Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Społeczności Lokalnej „Mroga”, które promuje m. in tradycyjne produkty regionalne (staropolskie chleby, wyroby wędliniarskie, miody czy nalewki – niektóre z nich znajdują się na liście Ministerstwa Rolnictwa

Mroga w Tworzyjankach i Rozwoju Wsi) i włącza się w inicjatywy podejmowane na rzecz rozwoju regionu.

Rogów

Miejscowość gminna położona na trasie kolejowej Łódź – Warszawa, a w przeszłości na trasie Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. W czasie I wojny światowej wojska niemieckie wybudowały tu w celach militarnych kolej wąskotorową pomiędzy Rogowem a Białą Rawską. Ważnym wydarzeniem dla miejscowości było podjęcie w 1919 r. współpracy ze Szkołą Główną Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Współcześnie miejscowość kojarzy się przede wszystkim Leśnym Zakładem Doświadczalnym SGGW, przy którym funk-

cjonują: **Muzeum Drewna i Lasu** poświęcone m.in. mieszkańcom lasu (owady, ptaki, ssaki) oraz prezentacji różnych gatunków drzew

Arboretum w Rogowie

i drewna. Placówka prowadzi także działalność edukacyjną.

Alpinarium prezentujące bogatą kolekcję roślin skalnych charakterystyczną dla gór różnych części świata oraz polskie rośliny chronione.

Arboretum umożliwiające poznanie różnych gatunków drzew i krzewów charakterystycznych dla strefy klimatu umiarkowanego. Dumą placówki są kwitnące wiosną różaneczniki.

Arboretum w Rogowie

W miejscowości warto także skorzystać z oferty **Rogowskiej Kolei Wąskotorowej**. Jej budowę rozpoczęto w 1915 r., a głównym celem budowy było zaopatrywanie frontu. Z czasem wykorzystywano ją także do przewozu produktów rolnych i drewna z okolicznych lasów, później także pasażerów. Od 2001 r. zawieszono tradycyjne przewozy, a obecnie linia wykorzystywana jest od maja do września dla zorganizowanych i indywidualnych przewozów turystycznych. Opiekę nad obiektem sprawuje Fundacja Polskich Kolei Wąskotorowych.

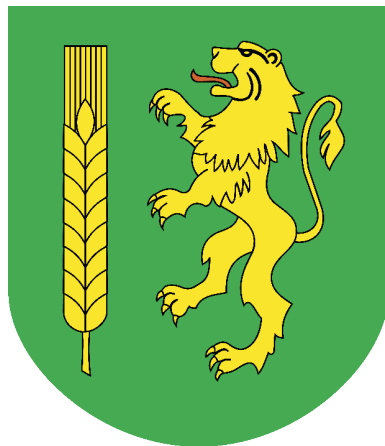
POWIAT KUTNOWSKI

Położony w centrum Polski, na Równinie Kutnowskiej i Wysoczyźnie Włodawskiej, na pograniczu krain geograficznych i historycznych (Mazowsza, Kujaw, Ziemi Łęczyckiej i Wielkopolski), jest najbardziej na pn. wysuniętym powiatem województwa łódzkiego. Jego stolicą jest Kutno, a terytorium obejmuje 11 gmin – miejską Kutno, miejsko-wiejskie Krośnice i Żychlin, oraz wiejskie Bedlno, Dąbrowice, Krzyżanów, Kutno, Łanięta, Nowe Ostrowy, Oporów, Strzelce.

Obszar powiatu ma charakter rolniczo-przemysłowy. Na tutejszych urodzajnych czarnoziemach i glebach brunatnych udaje się pszenica, buraki cukrowe, kukurydza i rzepak, w krajobrazie widoczne są liczne sady. Region znany jest także z wielu dużych firm, które ze względu na położenie u zbiegu transeuropejskich szlaków komunikacyjnych, chętnie tutaj inwestują. Mimo, iż kutnowskie należy do najsłabiej zalesionych regionów kraju, to ze względu na dużą liczbę różnorodnych zabytków (w tym sporo zachowanych w dobrym stanie dworów) stanowi doskonały teren do uprawiania turystyki i krajoznawstwa.

Przyrodę chronią cztery rezerваты leśne, wszystkie zlokalizowane w gminie Nowe Ostrowy. „Dąbrowa Świetlista” o pow. 40,13 ha, chroni naturalny zespół dąbrowy świetlistej, na który składa się drzewostan dębu bezszypułkowego w wieku około 90-120 lat. „Ostrowy” o pow. 14,37 ha, w którym ochronie podlega starodrzew grądu niskiego z dużym udziałem lipy drobnolistnej i klonu polnego. W runie występuje wiele gat. roślin zielnych i mchów. „Ostrowy-Bażantarnia” o pow. 28,58 ha, chroniący wielogatunkowy las liściasty z fragmentem starodrzewu dębowego (najstarsze okazy mają po 170 lat) o charakterze naturalnym; bardzo bogate runo: ok. 70 gat. roślin zielnych i 20 gat. mszaków. „Perna”, w którym na pow. 15,75 ha ochronie podlega liściasty las grądowy o charakterze naturalnym, zróżnicowanym drzewostanie i bogatym runie: ok. 50 gat. roślin i mszaków, a wśród nich rzadkie i chronione, jak podkolan biały i kruszczyk szerokolistny.

Krośniewicka Kolejka Wąskotorowa (aRO)

Kutno, Europejskiego Centrum Młodej Ligi Baseballa (aRO)

BEDLNO

Wieś gminna o średniowiecznym rodowodzie z **klasycyzującym pałacem**, który wybudował w 1920 r. Jan Bloch, plantator buraków cukrowych i ówczesny prezes Dobrzeńskiego Towarzystwa Fabryk Cukru. Warto również obejrzeć barokowe wyposażenie kościoła parafialnego z 1947 r. oraz kaplicę przykościelną (XV-XVI w.).

Bedlno, pałac

DOBRZELIN

Wieś w gminie Żychlin założona w średniowieczu. **Zespół obiektów przemysłowych** Cukrowni „Dobrzelin” z przełomu XIX i XX w.: rafineria, odlewnia, warsztaty mechaniczne, stolarnia, magazyny, budynki dystrykcyjnej, portiernia i straż ogniowa. Nieopodal umiejscowione jest osiedle przyfabryczne ze szkołą, domem dyrektora cukrowni i domami robotniczymi. **Dwór** z 1911 r. projektu Wł. Marconiego, otoczony założeniem parkowym w stylu angielskim z pierwszej połowy XIX w.

GŁOGOWIEC

Wieś w gminie Kutno o korzeniach średniowiecznych. W centrum, na niewielkim wzniesieniu, gotycko-renesansowy **kościół pw. Narodzenia NMP i św. Wojciecha** (sprzed 1433 r.), będący jednym z najcenniejszych obiektów sakralnych ziemi kutnowskiej. Wewnątrz znajduje się renesansowy nagrobek Jana Głogowskiego dłuta włoskiego

rzeźbiarza Jana z Pizy, cudowny obraz MB Głogowieckiej oraz fragment mozaiki z katedralnego soboru św. Aleksandra Newskiego w Warszawie (zburzonego po I wojnie światowej). Nad wejściem do kaplicy grobowej, umiejscowionej na zewnątrz kościoła od strony południowej, jest umieszczony zegar słoneczny z sentencją *Bośmy goście przed Tobą i przechodnie jako wszyscy ojcowie nasi. Dni nasze jako cień na ziemi, nie masz żadnego złudzenia*. Wokół świątyni będącej Sanktuarium Maryjnym znajdują się stare nagrobki, zbiorowa mogiła powstańców 1863 r., a także ołtarz, przy którym odprawiał mszę bł. ks. Jerzy Popiełuszko. Obok znajduje się plebania

Głogowiec, kościół pw. Narodzenia NMP i św. Wojciecha (IRu)

z przełomu XVIII i XIX w. oraz współczesna Droga Krzyżowa. Nieopodal kościoła znajduje się **dwór** drewniano-murowany z XIX w., w którym w 1939 r. mieściła się kwatera gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby, potem szpital polowy. Wśród resztek założenia parkowego zwraca uwagę pomnikowy platan klonolistny o obwodzie ok. 8 m. Na miejscowym cmen-

tarzu odnajdziemy szereg **starych grobów** okolicznej szlachty oraz pomnik wystawiony ku czci żołnierzy polskich pomordowanych w Katyniu w czasie II wojny światowej.

GROCHÓW

Wieś w gminie Nowe Ostrowy o średnio-wiecznej metryce. W XV i XVI w. należała do rodu Grochowskich, w XVIII w. do Brochockich. W centrum znajduje się modrzewiowy **kościół pw. św. Tomasza Apostoła** z 1681 r., z barokowym wystrojem wnętrza.

Grochów, kościół pw. św. Tomasza Apostoła (IRu)

Ołtarze pochodzące z XVII w., barokowe rzeźby św. Sabiny, św. Bartłomieja i św. Rocha. Obok dzwonnica o konstrukcji słupowo-krzyżowej z 2. poł. XVII w.

IMIELNO

Wieś w gminie Nowe Ostrowy wzmiankowana przed 1567 r. Od XVII do pocz. XIX w. należała do Magnuskich, Żeromskich, Skar-
Imielno, kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i kaplica grobowa D. Żeromskiego (IRu)

żyńskich. Drewniany barokowy **kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP** ufundowany przed 1685 r. przez Ksawerego Magnuszewskiego. Obok znajduje się ciekawa kaplica grobowa Dezyderiusza Żeromskiego z 1855 r. oraz drewniana dzwonnica z 1685 r. odbudowana w XIX w.

KROŚNIEWICE

Miasto liczące 4648 mieszkańców siedziba gminy miejsko-wiejskiej. Prawa miejskie otrzymały przed 1442 r., utraciły w 1870 r. i ponownie uzyskały w 1926 r. Były miastem prywatnym o charakterze handlowo-rzemieślniczym. Od poł. XV do poł. XVIII w. stanowiły własność rycerską Szczawińskich herbu Prawdzic, potem Włostowskich herbu Ciołek, Gomolińskich, St. Opackiego i od 1818 r. należały do Rembielińskich. W centrum zachował się układ urbanistyczny z XV-XVII i XIX w.

Muzeum im. J. Dunin-Borkowskiego (mieszczące się w dawnym XIX-wiecznym zajeździe) z unikalnymi zbiorami obejmującymi malarstwo polskie XVII-XX w., militaria,

Muzeum w Krośniewicach (ZKm)

sztukę użytkową i pamiątki patriotyczne po sławnych Polakach (m.in. ks. J. Poniatowski, gen. Wł. Sikorskim, A. Mickiewiczu). Od 2002 r. corocznie przyznawana jest Honorowa Nagroda Hetmana Kolekcjonerów Polskich Jerzego Dunin-Borkowskiego, a od 2005 r. przy muzeum funkcjonuje Centrum Kolekcjonerstwa Polskiego. Nieopodal neogotycki kościół pw. NMP z lat 1862-1872,

jednonawowy, na rzucie krzyża łacińskiego, wg projektu Franciszka Tourelle'a. Przy drodze do Torunia **zespół pałacowo-parkowy** Rembielińskich w stylu renesansu francuskiego z ok. 1870 r. autorstwa L. Marconiego. Na terenie rozległego parku (17 ha) obelisk poświęcony ks. J. Poniatowskiemu z 1816 r. Niedaleko, po lewej stronie drogi do Włocławka, znajduje się dawna **rządcaówka** z XIX w. – miejsce ur. gen. Władysława Andersa. Największa w Polsce **stacja kol. wąskotorowej** z przełomu XIX i XX w., która wchodziła w skład Krośniewickiej Kolei Dojazdowej.

KTERY

Wieś w gminie Krzyżanów z klasycystycznym **pałacem** z poł. XIX w., krytym łamanym dachem z facjatami i parkiem w stylu angielskim. Obecnie pałac jest siedzibą stadniny koni podlegającej Walewicom. Obok dawnych dworskich zabudowań, na skraju łąk widoczne są pozostałości grodziska stożkowatego.

Ktery, pałac (IRu)

KUTNO

Miasto powiatowe, liczące 46 697 mieszkańców, posiadające prawa miejskie sprzed 1432 r., położone na skrzyżowaniu ważnych szlaków drogowych i kolejowych o znaczeniu międzynarodowym Berlin – Moskwa i Gdańsk – Wiedeń oraz przy planowanej autostradzie A-1. Kutno leży na pograniczu Mazowsza, Kujaw, Ziemi Łęczyckiej i Wielkopolski. Przez miasto przepływa Ochnia uchodząca do Bzury. Obecnie miasto znane jest z działalności **Europejskiego Centrum Małej Ligi Baseballa**, największego (17 ha) młodzieżowego ośr. treningowo-szkoleniowego gry w baseball i softball w Regionie Europy, Afryki i Bliskiego Wschodu, stanowiącego bazę rozgrywkową dla kilkunastu tysięcy zawodników z 55 krajów. Coroczne „Święto Róży”, organizowane na początku września,

przyciąga szerokie grono plantatorów oraz hodowców kwiatów i roślin ozdobnych.

Kutno, ratusz (aUM)

Najstarszym zabytkiem jest **Pałac Saski** (z lat 1750-53) przy ul. Narutowicza 2, dawny zajazd wzniesiony dla króla Augusta III. Jedyne tego typu budynki w Europie, wybudowany przy dawnym trakcie królewskim z Drezna do Warszawy, posiada dwa pawilony boczne oraz sad i warzywnik, które były naturalnym zapleczem gospodarczym dla przebywającego tu czasowo dworu królewskiego. Starówka z pl. Marszałka Piłsudskiego i pl. Wolności oraz łączącą je ul. Królewską z licznymi kamienicami mieszczkańskimi z przeł. XVIII i XIX w. Dawny **klasycystyczny ratusz**, obecnie siedziba Muzeum Regionalnego, w którym można obejrzeć pamiątki i dokumenty obrazujące dzieje miasta z takich dziedzin, jak archeologia, historia, sztuka, etnografia, przyroda i wojskowość.

Zespół pałacowo-parkowy Gierałty. Rokokowy **pałac** (1775-91) oraz **park** w stylu angielskim z klasycystycznym mauzoleum w kształcie rotundy – kaplicą grobową ówczesnych właścicieli miasta Walentyny i Feliksa

Mniewskich. W pałacu dwukrotnie gościł Napoleon Bonaparte, król pruski Fryderyk August, a także Henryk Sienkiewicz i Charles de Gaulle bawiący tu w 1920 r., kiedy to jako młody kapitan przybył do Polski z misją dyplomatyczną. W mauzoleum ma swoją siedzibę **Muzeum Bitwy nad Bzurą**, posiadające w swoich zbiorach pamiątki, zdjęcia, elementy uzbrojenia i umundurowania obrazujące największą bitwę wojny obronnej 1939 roku. Neogotycki **kościół pw. św. Wawrzyńca** z XIX w. z wystrojem wnętrza z poprzedniej świątyni, z plebanią w stylu staropolskiego dworu.

Warto także zobaczyć „**Nową Oberżę**” (1843 r.), która mieściła zjazd, szynk, sklepy i sale reutowe, drewniane dwory Chlewickich z przełomu XVIII i XIX w. i Szomańskich z XIX w. oraz późnobarokowy spichlerz, który po przebudowie pełnił rolę koszar wojskowych.

ŁANIĘTA

Wieś gminna wzmiankowana w XV w. położona przy drodze Krośniewice – Gostynin, a w niej **kościół pw. Wniebowzięcia NMP** z 1643 r, ufundowany przez Katarzynę z Nieborowa. W centrum wsi **zespół pałacowo-parkowy** z poł. XIX w. w stylu romantycznym, składający się z pałacu i pawilonu parkowego tzw. Zameczku, folwarku, budynku gorzelnii i cukrowni „Kornelin” zbud. w 1849 r., w otoczeniu parku w stylu angielskim z pomnikowymi drzewami (m.in. jesion, miłorząb chiński, dęby).

ŁĘKI KOŚCIELNE

Wieś w gminie Krzyżanów z modrzewiowym **dworem** z 2 poł. XVIII w. o konstrukcji zrębowej, z dwuspadowym dachem łamanym krytym gontem, najpiękniejszym przykładem typowego barokowego dworu polskiego na terenie woj. łódzkiego. Po II wojnie światowej, podczas remontu we dworze znaleziono dokumenty i broń powstańcza z 1863 r. Drewniany **kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny**, halowy, o konstruk-

Łęki Kościelne, kościół pw. św. Marii Magdaleny (IRu)

cji zrębowej z 1775 r. z polichromią opartą na motywach łowickich wewnątrz i z XIX-wieczną klasycystyczną dzwonnica. Wokół kościoła zabytkowe nagrobki.

MNICH

Wieś w gminie Oporów z **kościołem pw. Wniebowzięcia NMP** (1860-62), w którego wnętrzu znajduje się renesansowa płyta nagrobna przedstawiająca Stefana z Kutna Kucińskiego w zbroi rycerskiej. Nieopodal **klasycystyczny dwór** Grotowskich z lat *Mnich, dwór Grotowskich (IRu)*

60. XIX w. Obok na cmentarzu parafialnym kaplica rodziny Stępowskich z 1776 r., zaś w pobliskim lesie cmentarzisko kurhanowe z I-IV w., jedyne w Polsce środkowej.

Nowe, kościół pw. św. Floriana (IRu)

NOWE

Wieś w gminie Krośniewice z modrzewiowym, trójnawowym **kościółem pw. św. Floriana** z 1755 r. z drewnianą dzwonnica konstrukcji słupowej z końca XVIII w.. Wewnątrz kościoła XVIII-wieczne ołtarze.

Oporów, zamek i park (IRu)

OPORÓW

Wieś gminna odnotowana już w 1363 r. Siedziba możnego rodu Oporowskich herbu Sulima. Prawa miejskie Oporów prawa miejskie otrzymał przed 1427 r., zaś utracił w XVIII w. Późnogotycki **zamek rycerski** (1434-49) wzniesiony przez ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego Władysława Oporowskiego, usytuowany na sztucznej wyspie otolonej głęboką fosą. Całość założenia otacza **park** w stylu angielskim. Przeważająca część wystroju wewnątrz jest barokowa. Obecnie siedziba Muzeum. Nieopodal znajduje się dawny zespół klasztoru oo. paulinów wzniesiony w połowie XV w. na który składa się **kościół pw. św. Marcina** (z barokowym wystrojem, w ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej Częstochowskiej w srebrnych sukienkach, na ścianach liczne epitafia) z przylegającym doń od pd. strony dwuskrzydłowym budynkiem klasztoru. W latach 40-tych XVII w. przebywał tu ksiądz Augustyn Kordecki, późniejszy obrońca Jasnej Góry przed Szwedami. Na pobliskim cmentarzu odnaj-

dziemy stylowy grobowiec rodziny Orsettich, XIX-wiecznych właścicieli Oporowa, a także ciekawe stare nagrobki rodów szlacheckich i rodzin zasłużonych dla regionu.

Oporów, kościół pw. św. Marcina (IRu)

ORŁÓW

Wieś w gminie Bedlno, która prawa miejskie posiadała od 2 poł. XIV do końca XVIII w. Gotycki **kościół pw. Bożego Ciała i św. Jądwigi** (z lat 1430-53) z dwukondygnacyjną basztą obronną z otworami strzelniczymi. Obok wejścia głównego wmurowane dwie renesansowe płyty nagrobne z postaciami rycerzy herbu Ciofek. Na terenie przykościelnym znajduje się grobowiec rodziny baronów Skarżyńskich. Obok plebania w stylu dworowym, a naprzeciw kościoła pomnik Bitwy nad Bzurą. Nieopodal znajduje się **dwór** z 1880 r. zbudowany przez Józefa Husa, wokół resztki parku. Na pobliskich bagnistych łąkach, w pobliżu dawnej przeprawy przez Bzurę, znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate z X-XI w. – jeden z najstarszych punktów osadniczych w okolicach Kutna.

PLECKA DĄBROWA

Wieś w gminie Bedlno wspomiana w źródłach z XV w. Modrzewiowy **kościół pw. św. Barbary i Zwiastowania NMP** z 1778 r., barokowe ołtarze, w nawie pozorne sklepienie kolebkowe. Dwie drewniane gotyckie

Plecka Dąbrowa, kościół (IRu)

rzeźby MB z Dzieciątkiem. Dwór w otoczeniu parkowym (białe topole). Na cmentarzu parafialnym znajdują się kwatery żołnierzy Wojska Polskiego poległych w 1939 r. oraz obelisk upamiętniający poległych w 1920 r. w czasie wojny polsko-bolszewickiej.

STRZELCE

Wieś gminna położona przy trasie Kutno – Płock. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1392 r. Była wsią służebną, zamieszkałą przez strzelców książęcych usługujących podczas polowań w położonej opodal puszczy gostynińskiej. Na zach. od drogi neorenesansowy **pałac** rodziny von Treskow z 1869 r. z wieloma budynkami gospodarczymi. Niedaleko neogotycki **kościół pw. św. Trójcy**, wybudowany w latach 1911-17 według projektu Józefa Piusa Dziekońskiego z neomańską dzwonnica. We wnętrzu m.in. dwie kamienne kropielnice z 1883 r., drewniana ambona z 1923 r., a na chórze koncertowe organy niemieckie, będące własnością kościoła od 1945 r.

ŚLESZYŃ WIELKI

Wieś w gminie Żychlin wzmiankowana już w 1389 r. pod nazwą „Sałek” lub „Szalek”. W średniowieczu własność rodu Śleszyńskich. W 1832 r. kupił ją właściciel pobliskiego Żychlina, Tomasz Pruszek herbu Leliwa. Nowy właściciel ufundował kościół i wybudował dwór. Klasycystyczny **dwór** z pocz. XIX w. otoczony parkiem formalno-krajobra-

zowym. W tympanonie płaskorzeźba z motywami radła, łańcuchozboża, narzędzi rolniczych i pieca chlebowego. Nieopodal klasycystyczny kościół pw. św. Aleksandra.

WOJSZYCE

Wieś w gminie Bedlno z drewnianym **dworem** Kossowskich z poł. XVIII w., konstrukcji zrębowej z falistymi szczytami i dachem krytym gontem, otoczony parkiem ze stawami i strumieniem.

ŻYCHLIN

Miasto położone nad Słudwią liczące 8 751 mieszkańców, siedziba gminy miejsko-wiejskiej. Od średniowiecza, aż do XIX w. własność prywatna. Zachowała się **zabytkowa zabudowa** z domami posiadającymi oryginalne XIX-wieczne żelazne drzwi i okiennice. Najstarszym zabytkiem jest prehistoryczny grób skrzynkowy kultury łużycko-pomorskiej z ok. 500 p.n.e. Obok znajduje się późnobarokowy **kościół pw. śś. Piotra i Pawła** wybudowany

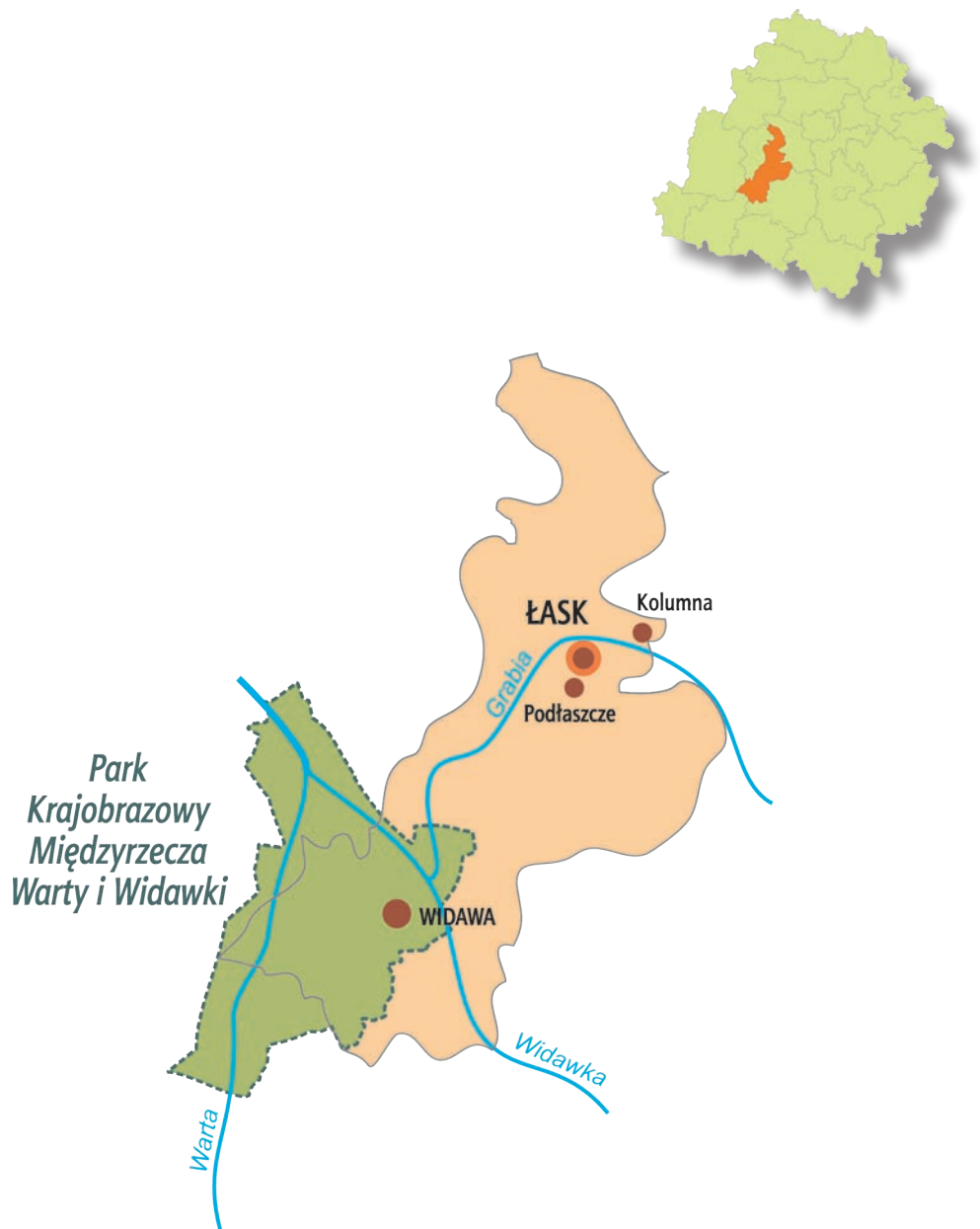
Śleszyn Wielki, dwór (IRu)

Żychlin, kościół pw. śś. Piotra i Pawła (IRu)

w 1782 r. z fundacji Tomasza Prusaka, z XIX-wiecznymi plebanią i dzwonnica. Pozostałością po licznej przed II wojną światową społeczności żydowskiej jest, oprócz charakterystycznej zabudowy, także dawna synagoga z 1880 r. oraz resztki cmentarza żydowskiego. Do zabytków należy także dawna cukrownia Walentynów z 1853 r. oraz dwór z XVIII w., zaś na cmentarzu parafialnym odnajdziemy XIX-wieczną klasycystyczną kaplicę grobową rodu Orsettich w kształcie rotundy.

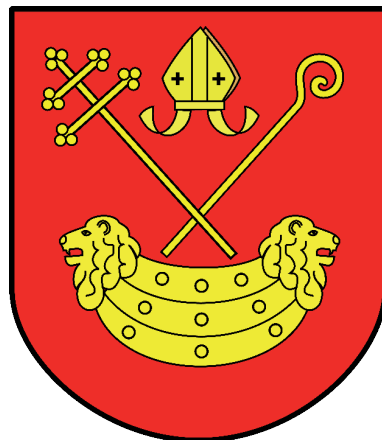

POWIAT ŁASKI

Położony w centralnej części woj. na pd.-zach. od Łodzi, w obrębie aglomeracji łódzkiej. W całość leży na Nizinie Południowowielkopolskiej, pn. i śr. część na Wysoczyźnie Łaskiej, a pd. w Kotlinie Szczercowskiej. 25% powierzchni powiatu zajmują lasy, dominują bory sosnowe, w wielu miejscach występują łągi, dąbrowy, brzeziny oraz gdzieniegdzie olsy i fragmenty grądów. Całość powiatu znajduje się w dorzeczu Warty, główną rzeką jest Grabia wpływająca do Widawki. Rzeki mają dominujący wpływ na charakter krajobrazu. Grabia wcina się w osady lodowcowe moreny dennej, zaś Widawka, Grabia, Nieciecz i Warta tworzą w okolicy Widawy i Burzenina swoisty węzeł hydrograficzny. Kulminacje w terenie tworzą pagóry wydmowe oraz polodowcowe kemy. Dolinom rzecznych towarzyszą liczne torfowiska i bagna. Południowa część powiatu znajduje się w obrębie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki. W powiecie znajdują się także obszary chronionego krajobrazu: „Środkowej Grabii”, „Chrzastawsko-Widawski” oraz zespoły przyrodniczo-krajobrazowe: „Dolina rzeki Grabi” i „Leśnictwo Sędziejowice” W rezultacie trzecią część powierzchni powiatu podlega ochronie.

Powiat łaski składa się z pięciu gmin – miejsko-wiejskiej Łask, oraz wiejskich Buczek, Sędziejowice, Widawa i Wodzierady. Sieć dróg czyni z Łasku ważny węzeł komunikacji samochodowej, ponieważ przebiegają tędy drogi krajowe Łęknica-Dorohusk i Łowicz-Walichnowy. Ponadto krzyżują się tu drogi o znaczeniu wojewódzkim (do Koła, Wielunia i Częstochowy). Obszar powiatu przecina linia kolejowa z Warszawy do Wrocławia oraz magistrała kolejowa Śląsk – Porty. Znajdujące się w powiecie łaskim lotnisko wojskowe jest miejscem stacjonowania samolotów wielozadaniowych F-16, a także szkolenia pilotów.

Grabia w Kolumnie (TDr)

Łask, fragment kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia NMP (KKr)

GRABIA

Rzeka licząca 82 km długości, wypływa w okolicy Piotrkowa Tryb. Płyńie na pn. i zataczając łuk w Łasku kieruje się na pd. do Widawki. Ujście znajduje się ok. 2 km na pn. od Widawy. Na wielu odcinkach dolina ma naturalny charakter. Występują liczne meandry i starorzecza, brzegi porośnięte są łąkami, łągami i olsami. Rzeka tworzy malownicze przełomy przez pagóry wydmowe. Od Chynowa do ujścia (ok. 60 km) jest turystycznym szlakiem kajakowym.

Grabia w przeszłości miała ważne znaczenie gospodarcze – w oparciu o siłę wody działały tu młyny zbożowe, tartaki, kuźnie, kuźnice, folusze. W dorzeczu działały aż 23 młyny, nad samą Grabią 19. Do dziś zachowało się 8 młynów: Kuców, Zalepa, Jamborek, Talar, Barycz, Zielęcice, Krzywda, Kozuby.

Młyny nad Grabią. Młyn „Kuców” we Wdowinie wybudowano w 1910 r. Młyn „Jamborek” z 1945 r. pracował do początku lat 90. Dzisiaj w jego wnętrzu jest bar rybny, a daw-

Młyn w Woli Marzeńskiej nad Grabią (TDr)

ne stawy młyńskie są łowiskiem dla wędkarzy. Szczególnie malownicza jest osada młyńska „Talar” (Ldzań). W rozwidleniu Grabi, w otoczeniu stawów stoją tu obok siebie dwa młyny, mniejszy z połowy XIX w., większy z końca XIX w. Od 2011 r. obiekty są gruntownie remontowane i mają służyć celom turystycznym. Okazjonalnie działa młyn w Zielęcicach, wzniesiony w 1947 r. Obok niego znajduje się położony w widłach Grabi

i Końskiej, park podworski w stylu angielskim, gdzie na wzniesieniu znajduje się wiejska świetlica, część dawnego dworu. Do dziś działa młyn w Woli Marzeńskiej. Postawiony w końcu poprzedniego stulecia był kilkakrotnie przebudowywany. Najstarszym młynem nad Grabią jest „Krzywda” w Brzeskach pochodzący z pierwszej połowy XIX w. Pierwotny wygląd został zmieniony przez wielokrotne przebudowy. Obecnie pozbawiony jest wyposażenia, a motorownię przerobiono na małą elektrownię wodną. Mały, gospodarski młyn w Kozubach w latach 90. przebudowano na pierwszą elektrownię wodną na Grabi (o mocy 33 kW).

KOLUMNA

Dzielnica Łasku. Osadę młyńską zlokalizowano w części folwarku Wierzchy należącego do łaskiego majątku, nad Grabią, w pobliżu przeprawy przez rzekę na drodze z Łasku do Pabianic. Z czasem obok postawiono karczmę, później folusz, następnie tartak wodny, a po 1819 r. – papiernię, w drugiej połowie XIX w. była tu walcownia wraz kuźnią. W latach 20. XIX w. powstała wieś Kolumna. Dzisiejszy obszar osady młyńskiej oraz wsi zwane są „Starą Kolumną”.

Powstanie Kolumny w obecnym kształcie to okres międzywojenny, kiedy to wydzielone z „dóbr łaskich” lasy przeznaczono na osadę letniskową. Plan parcelacji wykonał architekt Antoni Jawornicki, wzorując się na miastach-ogrodach Ebenzera Howarda. W la-
Kolumna, drewniana willa (TDr)

tach 1926-1927 rozparcelowano tereny leśne o pow. 113 ha na 500 działek wg regularnego, promienistego układu ulic. Wytyczono place pod rynek, park, szkołę, kościół, pocztę, elektrownię i przystanek kolejowy. Osiedle nazwano „**Miasto Las Kolumna**”. Działki nabywali łódzcy i pabianicki fabrykanci. Od lat 30. rozpoczyna się burzliwy rozwój lotniska. Wybudowano 30 pensjonatów oraz ponad 160 domów letniskowych. Wiele z nich ma ciekawą architekturę określaną mianem stylu szwajcarskiego, gdzie drewniane domy posiadają wiele okien, zdobione werandy, wieżyczki, duże okapy dachów. Działały kąpieliska, plaże, lokale rozrywkowe, korty tenisowe, a nawet własne ujęcie wody źródlanej. W latach 1941-1942 Kolumnę zasiedlono niemieckimi osadnikami z Wołynia i Besarabii. Po wojnie opuszczone domy zamieszkali repatrianci z okolic Wilna oraz łódzcy robotnicy. W końcu lat 50. osada ponownie stała się letniskiem. Od 1973 r. Kolumna została włączona w granice adm. Łasku.

ŁASK

Miasto nad Grabią, siedziba gminy miejsko-wiejskiej. Około XI w. powstała osada położona w kasztelani sieradzkiej. W 1356 r. pojawiła się pierwsza pisana wzmianka o Łasku dotycząca utworzenia parafii, król Władysław Jagiełło nadał w 1422 r. prawa miejskie. Miasto i okolice należały do rodu Łaskich. Jan Łaski prymas Polski ufundował świątynię, która została podniesiona do rangi kolegiaty. Tu urodził się Jan Łaski Młodszy – znany w Europie współtwórca Kościoła ewangelickiego. W 1728 r. Łask kupili Załuscy. W 1867 r. Łask został siedzibą powiatu, w końcu tego stulecia liczył 5095 mieszkańców. W okresie okupacji niemieckiej Łask znajdował się w tzw. Kraju Warty. W 1942 r. w Chełmie nad Nerem zostało zamordowanych ponad 3800 łaskich Żydów (połowa mieszkańców). Do wojny Łask był ważnym miastem dla społeczności żydowskiej, w dawnej synagodze mieści się obecnie budynek ochotniczej straży pożarnej.

Po wojnie rozwój miastu umożliwiły lokalizacja lotniska wojskowego, rozwój przemysłu budowlanego, meblarskiego i włókienniczego. Obecnie Łask jest siedzibą 32. Bazy Lotnictwa Taktycznego oraz ośrodkiem usługowym, edukacyjnym i handlowym. Historię miasta można poznać w izbie muzealnej funkcjonującej przy bibliotece miejskiej. O tradycji i współczesności łaskiego lotnictwa można dowiedzieć się w czasie Pikniku Lotniczego, który odbywa się corocznie na przełomie sierpnia i września.

Kościół kolegiacki pw. Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Michała Archanioła, Sanktuarium NMP. Wzniesiono w 1517-1523 r. w stylu późnego gotyku. Fundatorem był Jan Łaski prymas Polski. Jest to budowla murowana, orientowana, trójnawowa o układzie halowym. W zakrystii i skarbcu zachowały się gotyckie łuki. Kościół gruntownie

Łask, kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP (KKr)

przebudowano po pożarze w 1749 r., wówczas uzyskał barokową elewację oraz rokokowe wnętrze. Bogato zdobiony jest ołtarz główny z obrazem św. Michała Archanioła zabijającego Szatana, namalowany w 1760 r. przez Filipa Castaldiego. W bocznej kaplicy p.w. NMP znajduje się najcenniejszy w kościele zabytek sztuki, alabastrowa płaskorzeźba przedstawiająca Madonnę z Dzieciątkiem, którą wykonano we Florencji na początku XVI w. Od 1531r. otoczona kultem, koronowana przez bł. Jana Pawła II, tak jak w przeszłości tak i teraz jest celem pielgrzymów. W 2011-12 r. po 360 latach kolegiata ponownie przeszła

gruntowny remont, odzyskując swoją dawną świetność.

Łask, kościół pw. Świętego Ducha (KKr)

Kościół pw. Świętego Ducha. Już w końcu XV w. istniał w tym miejscu przytułek dla ubogich. W 1666 r. postawiono obecny kościół. Jest to świątynia trójnawowa z prostokątnym prezbiterium, orientowana na zachód, o konstrukcji zrębowej z bali modrzewiowych, z dachem krytym gontem. Osobliwością jest ozdobienie ołtarza, ambony i chrzcielnicy muszelmami. Kiedy w XIX w. zaczęli w okolicy Łasku osiedlać się Niemcy wyznający protestantyzm, rozpoczęto w nim odprawiać nabożeństwa ewangelickie. Dziś parafia ewangelicko-augsburska ma swoją kaplicę, a kościół po niedawnym remoncie pełni funkcję kościoła garnizonowego.

PODŁASZCZE

Wieś w gminie Łask z **cmentarzem żydowskim** położonym obok drogi do Widawy. Znajduje się tu prawie 200 macew, wyraźny jest podział na część kobiecą i męską. Na wielu grobach można odczytać epitafia oraz bogatą symbolikę.

WIDAWA

Wieś gminna nad rzeką Niecieczą. Jest starym ośrodkiem miejskim, początkowo należała do rodu, Widawskich, następnie od XV w. do Wężyków. Prawa miejskie uzyskała w 1388 r. W XV w. istniała tu szkoła na poziomie średnim, od XVI w. współpracowała z Akademią Krakowską i zwana była Akademią Widawską. W XVI-XVII w. miasto żyło z handlu, krzyżowały się tu szlaki Kraków – Poznań (tzw. „trakt solny”), Piotrków – Gdańsk i Sieradz – Kijów. Od XIX w. napływać zaczęła ludność żydowska (w 1860 r. ponad 50% ogółu mieszkańców). W 1870 r. Widawa utraciła prawa miejskie. **Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego** barokowy, zbudowano w latach 1678-1709. Jest orientowany, jednonawowy, kryty dachem dwuspadowym z wieżyczką na sygnaturkę. Wewnątrz znajduje się spiżowa, późnorenansowa chrzcielnica z 1600 r. Na szczycie fasady kruchty umieszczono herb fundatorów Wężyków Widawskich. Do świątyni od pd. przylega klasztor, dziś mieści się w nim plebania i małe **muzeum parafialne**, w którym zgromadzono eksponaty liturgiczne, dokumenty z dziejów miasta, pamiątki cechów rzemieślniczych oraz numizmaty.

Kościół farny pw. św. Marcina zbudowany w 1446 r. W 1802 r. pożar zniszczył świątynię, odbudowano ją w 1846 r. Gruntowny remont przeprowadzono w latach 1930-32. Obecnie jest kościołem filialnym parafii widawskiej.

Widawa, wnętrze kościoła pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (KKr)

POWIAT ŁĘCZYCKI

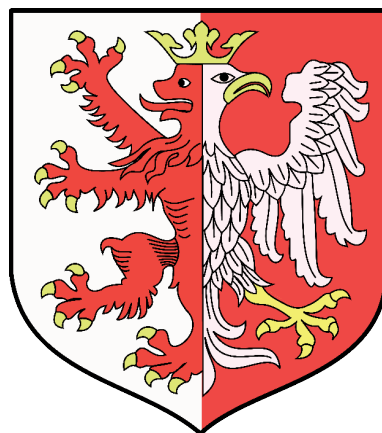
Położony jest w pn.-zach. części woj. łódzkiego. Rozciąga się równoleżnikowo wzdłuż doliny Bzury i Neru, obejmując swym terenem geograficzny środek Polski. Powierzchnia powiatu liczy 77 257 ha rozdzielona jest między Niziną Środkowo-Mazowiecką a Niziną Południowo-Wielkopolską. Dzięki działaniu lądolodu region posiada urozmaiconą rzeźbę terenu. Widoczna jest ona w pasach Moreny Kutnowskiej, Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej. Rozległą pradoliną płynie Bzura należąca do dorzecza Wisły i Ner wpadający do Warty. Krajobraz bagienny z terenami zalewowymi uzupełnia się z naturalnymi siedliskami lasów liściastych i łągowych. Na wyższych terenach występują bory mieszane. Lasy zajmują 4 946 ha. Użytki rolne stanowią 84 % powierzchni powiatu.

Pradolina Warszawsko-Berlińska na całej swej przestrzeni stanowi korytarz Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000. Jest to pas ciągów przyrodniczo-krajobrazowych pokrytych torfowiskami i łąkami, urozmaiconymi lasami olszowymi czy kępami wierzb. Obszar ten stwarza znakomite warunki siedliskowe dla ptactwa i zwierząt wodno-błotnych. Można tu odnaleźć unikatową roślinność pochodzenia północnoeuropejskiego czy relikty glacialne.

Tradycyjny strój łęczycki już na przełomie XIX i XX w. zaczął powoli wychodzić z użycia. Ubranie męskie składało się z pasiastych spodni w kolorze zielonym, kamizelki w czerwone pasy oraz czarnej lub szarej sukmany przepasanej czerwonym pasem. Nakrycie głowy stanowił kapelusz lub baranica. Kobiety nosiły czerwoną spódnicę w pasy, zielony, szafirowy lub fioletowy fartuch oraz zapaskę naramienną w żółte, czarne lub białe prążki. W podaniach popularna jest postać diabła Boruty, a w kapliczkach nad rzekami spotkać można św. Jana Nepomucena chroniącego przed powodzią.

Walory przyrodnicze i kulturowe oraz liczne szlaki piesze, rowerowe, konne (m.in. „Bursztynowy”, „W centrum Polski”, „Św. Faustyny”, „Bitwy nad Bzurą”, „W krainie diabła Boruty”, „Łódzki Szlak Konny”) przesądają o krajoznawczej atrakcyjności regionu.

Głogowiec, dom św. Faustyny Kowalskiej (JRu)

Pradolina Warszawsko-Berlińska

BESIEKIERY

Wioska leżąca na pn.-zach. od Grabowa. Obronna rezydencja wybudowana ok. 1500 r. przez stolnika brzeskiego Mikołaja Sokołowskiego z Wrzącej, herbu Pomian. Odsprzedana 100 lat później biskupowi warmińskiemu Andrzejowi Batoremu. Po jego śmierci na zamku zamieszkała Zofia Batorówna i Jerzy Rakoczy. Starosta łęczycki, wojewoda

Besiekiery, ruiny zamku (aUł)

brzesko-kujawski Jana Szymon Szczawiński herbu Prawdzic przed 1653 r. zmodernizował go i rozbudował. Po pożarze w 1731 r. zamek popadł w zupełną ruinę. Zamek zbudowany był na sztucznie usypanym kopcu, otoczonym stawem, na planie czworoboku z wysuniętą kwadratową wieżą bramną, której górna część przechodziła w ośmio-kąt. Obiekt posiadał jeden główny budynek mieszkalny na całej długości skrzydła północnego i dwa mniejsze przy bramie. Do czasów współczesnych zachowały się fragmenty murów obwodowych sięgających pierwszego piętra, fragmenty budynku mieszkalnego oraz fragment wieży. Od 2007 r. odbywają się tu Turnieje Rycerskie oraz liczne imprezy turystyczne.

GÓRA ŚW. MAŁGORZATY

Wieś gminna położona na wsch. od Łęczycy u podnóża ostańca polodowcowego sięgającego 136 m npm. Na szczycie wzniesienia przed rokiem 1141 istniała kaplica klasztor-

na, która wraz z okolicznymi dobrami została przekazana kanonikom laterańskim z Trzemeszna. Przed 1250 r. wybudowali oni na tym miejscu kościół w stylu romańskim, którego pozostałości widoczne są w fundamentach obecnej budowli. Wielokrotnie odnawiany przyjął gotycką formę po przebudowie w XV w. Część relikwii z tego okresu zachowało się w obecnej budowli pochodzącej z początku XIX w. **Kościół p.w. św. Małgorzaty** stanowi zlepek kilku stylów. Jest on budowlą orientowaną, jednonawową, z zamkniętym wielobocznie węższym prezbiterium. Posiada sklepienia kolebkowo-krzyżowe. Wnętrze rozczłonkowane jest pilastrami. Chór muzyczny wsparty na filarach.

GRODZISKO

Dawna wieś szlachecka w dolinie Neru, na pn.-wsch. krańcach gminy Świnice Warckie. W miejscowości tej kasztelan sieradzki Jan Rudnicki wybudował późnorenesansowy **kościół pw. św. Apostołów Piotra i Pawła**. Wzniesiony on został w 1612 r. Budynek jednonawowy o bogatym wyposażeniu. Znajdują się tu dwa portale renesansowe z XVII w., barokowy ołtarz główny z XVII w. oraz boczne rokokowe pochodzące z XVIII w. i ambona w kształcie łodzi Piotrowej. Ok. 800 m od świątyni na niewielkim wzniesieniu znajduje się cmentarz parafialny, opisywany przez mieszkającą w pobliskim Gusinie w latach 1872-75 Marię Konopnicką.

ŁĘCZYCA

Miasto położone na pn. od Łodzi nad Bzurą, liczące 15 tys. mieszkańców. Początki miasta sięgają powstałego w VI w. grodu obronnego wśród bagiennej doliny Bzury. Krzyżowały się tu średniowieczne szlaki handlowe. Na przełomie XI i XII w. stolica jednej z siedmiu prowincji państwa polskiego. Znaczenie łęczyckiego ośrodka wzrosło za sprawą wybudowania w latach 1141-1161 romańskiej kolegiaty pw. NMP i św. Aleksego. W murach tej świątyni przez kilka wie-

ków odbywały się zjazdy książęce i synody biskupie. Od XIV w. Łęczyca stała się stolicą województwa z siedzibą sądów ziemskich i starostwa grodowego. Od 1352 r. miasto za sprawą króla Kazimierza Wielkiego otaczane zostało murami obronnymi. Królewskie

Łęczyca, zamek (aUt)

Miasto było areną wielu ważnych wydarzeń historycznych. W wyniku II rozbioru Polski w 1793 r. miasto na dziesiątki lat straciło swą rangę. Dziś w mieście krzyżują się liczne szlaki turystyczne – *Romański*, *Bursztynowy*, *Łódzka Magistrala Rowerowa*, *W Krainie Diabła Boruty*. Przyciągają historyczne widowiska plenerowe takie jak Turniej Rycerski, Jarmark Benedykta Polaka czy rekonstrukcja Bitwy nad Bzurą. **Zamek Królewski** wzniesiony został w kształcie czworoboku w połowie XIV w. za panowania Kazimierza Wielkiego, na sztucznym nasypie. W XVI w. z inicjatywy Jana Lutomirskiego, podskarbiego królewskiego, kasztelana łęczyckiego i sieradzkiego zamek przebudowano w stylu renesansowym. Niestety poprzez liczne pożary uległ znacznemu zniszczeniu. Rozpoczęte w okresie międzywojennym prace renowacyjne zakończono dopiero po wojnie. W pd.-zach. narożu zamku uwagę zwraca okazała wieża zwana Szlachecką. Wzdłuż wschodniego muru znajdował się piętrowy dom gotycki zwany „Domem Starym”, mieszczącym reprezentacyjne komnaty, gdzie odbywały się audyencje królewskie. W zamku bywali m.in. Władysław Jagiełło, Kazimierz Jagiełłończyk, Zygmunt III Waza, Bona Sworza.

Od 1949 r. w zamku mieści się muzeum z bogatymi zbiorami archeologicznymi i etnograficznymi. Mury obronne, których długość sięgała 1150 m, grubość 2 m, a wysokość 7 m, wzmocnione były 9 basztami i 2 bramami. Do miasta wiodły dwie bramy „poznańska” (zwana również „toruńska”) i „krakowska”. Średniowieczny, czteroboczny układ murów zachował się w niewielkim stopniu do dziś. Na przestrzeni lat mury obronne zniszczono i częściowo „wtopiono” w nie klasztor Urszulanek i dominikanów. W XVIII w. jedną z baszt przy farze przerobiono na dzwonnice. Dzięki przekształceniu jej na cele kościelne zachowane zostały autentyczne fragmenty z chodnikiem bojowym na murze i schodkami prowadzącymi na krenelaże. **Kościół farny pw. św. Andrzeja Apostoła** został zbudowany za sprawą Władysława Jagiełły w 1425 r. to świątynia pierwotnie gotycka, bazylikowa, która przez lata zatraciła swój właściwy charakter. Uwagę zwracają liczne malowidła naścienne, rzeźby, krucyfiks z XVII w. słynący łaskami. Barokowa kaplica Matki Boskiej dobudowana przez wojewodę łęczyckiego Jakuba Szczawińskiego wraz ze swoim wystrojem stanowi cenny element kościoła. Można też tu podziwiać liczne obrazy autorstwa Gersona, Hadziewiczza, Buchbindera, Maleszewskiego, Staniewskiego. **Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP** przy klasztorze oo. bernardynów wzniesiony został w latach 1636-1643 w stylu wczesnobarokowym, dzięki fundacji Doroty Piwo, podczaszyny plockiej. Wnętrze ma bogaty,

Łęczyca, ratusz (aUt)

jednorodny wystrój rokokowy z drugiej połowy XVIII w., a iluzjonistyczna polichromia przypisywana jest bernardynowi o. Walentemu Żebrowskiemu. Kościół był również miejscem sejmików szlachty województwa łęczyckiego. Pełnił rolę koszar, szpitala, a w pewnym okresie nawet kamienicy mieszkalnej. Pod koniec XX w. odnowiono iluzjonistyczne freski rokokowe, organy i zabytkową posadzkę. **Dawny kościół i klasztor** oo. dominikanów ufundowany w XIV w. przez Władysława Łokietka. Przez lata niszczony i przebudowywany zachował pierwotne prezbiterium, cele klasztorne oraz dwie baszty obronne. W XIX w. władze pruskie przerobiły klasztor na więzienie. Klasykistyczny **Ratusz** na planie kwadratu ufundowany został w latach 1788-1790 przez Augusta Poniatowskiego wg projektu arch. Jakuba Kubickiego. Na piętrze znajduje się tablica z 1919 r. poświęcona Janowi Kilińskiemu.

PEŁCŁAWICE (CIECHOSŁAWICE)

Niewielka wieś w gminie Piątek na skraju pd. krawędzi Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej na pn. od Piątku. Miejscowość znana z cudownego obrazu Matki Bożej Łaskawej. Znajduje się on w głównym ołtarzu drewnianego **kościółka pw. NMP. Łaskawej**, którego historia sięga 1521 r. Obecna świątynia pochodzi z 1851 r. Kościół jest orientowany o konstrukcji zrębowej, oszalowany z dachem dwukalenicowym z wieżyczką na sygnaturkę, kryty gontem. Wnętrze jednonawowe z węższym zamkniętym wielobocznie prezbiterium. Od strony pn. przylega do niego zakrystia. Po przeciwległej stronie nawy kruchta. Za nią na czterech słupach znajduje się niewielki chór muzyczny z zdekompletowanym prospektem organowym przeł. XVII i XVIII w. Otwór tęczowy jest półkolisty z nisko osadzoną belką z krucyfiksem rokokowym. Uzupełnieniem wystroju jest rokokowy ołtarz i konfesjonał. Na wyposażeniu kościoła znajdują się dwa ornaty z końca XVIII w., gotycki krucyfiks z XV w. oraz dwa obrazy procesyjne.

PIĄTEK

Rozległa osada gminna o miejskim charakterze zabudowy, co potwierdzają prawa lokacyjne z przed 1339 r. Odebrane w 1870 r. za aktywny udział w Powstaniu Styczniowym. Znajduje się tutaj geometryczny środek

Piątek, geometryczny środek Polski (aUt)

Polski, co upamiętnia futurystyczna rzeźba, stojąca w centrum miejscowości. W pobliżu **kościół pw. św. Trójcy** wzniesiony w latach 1455-1460 z fundacji arcybiskupów gnieźnieńskich. Jest budowlą jednonawową, orientowaną. Przebudowa w r. 1780 spowodowała zatarcie cech gotyckich. Przy nawie od strony północnej dobudowano kaplicę dedykowaną Matce Bożej. W prezbiterium znajduje się późnobarokowy ołtarz główny przeniesiony z kościoła dominikanów w Łowiczu, dedykowany Trójcy Świętej.

PIECZEW

Niewielka wieś nad Orłówką na pn. skraju województwa łódzkiego na zach. od Grabowa. Od 1299 r. własność arcybiskupów gnieźnieńskich. W 1387 r. utworzono parafię

i wybudowano kościół. Na miejscu pierwotnej budowli został posadowiony obecny, drewniany **kościół pw. św. Stanisława Biskupa** konsekrowany w 1747 r. Częściowo rozbudowany w 1898 r. przetrwał do współczesnych czasów. Jest to budowla jednonawowa o konstrukcji zrębowej, oszalowanej deskami modrzewiowymi, dach dwukalenicowy pokryty blachą z murowaną wieżyczką na sygnaturkę, zwieńczoną iglicowym hełmem blaszanym. Wystrój wnętrza barokowy z amboną i trzema ołtarzami. W zwężonym prezbiterium ołtarz główny z umieszczonym obrazem Matki Boskiej Czuwającej z XVIII w. Chór muzyczny wsparty na dwóch słupach. W łuku tęczowym krucyfiks barokowy z XVIII w.

ŚLAWOSZEW

Wieś w gminie Daszyny położona na pn. stoku moreny czołowej z przepiękną panoramą w kierunku Łęczycy. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1385 r. dotyczą parafii i drewnianego kościoła p. w. św. Piotra i Pawła. W roku 1812 zniesiono parafię sławoszewską, a na szczątkach dawnej budowli w roku 1841 zbudowano obecną, **drewnianą kaplicę pw. Wniebowzięcia NMP**. Konstrukcja zrębowa bez wyodrębnionego prezbiterium. Dach jednokalenicowy, kryty gontem z wieżyczką na

Sławoszew, wnętrze kaplicy (JRu)

sygnaturkę. Strop płaski. Przy wejściu chór murowany wsparty na dwóch słupach. Ołtarz główny barokowy z obrazem Wniebowzięcia Marii Panny z 1680 r. Obok dwa barokowe ołtarze z końca XVII w. oraz ambona i chrzciel-

nica z tej samej epoki. Bogate wyposażenie kaplicy, potwierdzające wcześniejsze sakralne znaczenie Sławoszewa. Obok kaplicy **dwór** w stylu neoklasycystycznym z 1864 r.

ŚWINICE WARCKIE

Wieś gminna położona na Zach. od Łęczycy. Wzmiankowana już w 1301 r. za sprawą arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnki, któremu przypisuje się założenie pierwszej osady. Obecnie miejscowość związana jest z postacią świętej Faustyny Kowalskiej przyciągającą licznych pielgrzymów, tak z kraju, jak i z zagranicy. W klasycystycznym **kościółce pw. św. Kazimierza** zbudowanym w 1859 r. (obecnie Sanktuarium Urodzin i Chrztu św. Faustyny) 27 sierpnia 1905 r. została ochrzczona Helena Kowalska późniejsza św. Faustyna. W świątyni zachowała się chrzcielnica, przy której została ochrzczona i konfesjonał, przy którym się spowiadała. Jest też relikwiarz z Jej relikwiami. W głównym ołtarzu znajduje się obraz Jezusa Miłosiernego. Na łuku prezbiterium widnieją słowa, które usłyszała Święta z ust Jezusa podczas objawienia, jakie przeżyła w tym kościele w 1935 r., przyjeżdżając do chorej matki: „Wybranko moja udzieli Ci jeszcze większych łask, abyś była świadkiem przez całą wieczność nieskończonego miłosierdzia mego”. Od kilku lat trwają prace przy rozbudowie Sanktuarium. W pobliskiej wsi Głogowiec, oddalonej na pd. o 2 km znajduje się **rodzinny dom św. Faustyny Kowalskiej**. Ekspozowany jest w nim sprzęt gospodarstwa domowego z pierwszych dziesięcioleci XX w. oraz oryginalny warsztat stolarski ojca św. Faustyny. W dużej izbie znajdują się reprodukcje rodzinnych zdjęć.

TUM

Wieś położona na zach. krańcach gminy Góra św. Małgorzaty, na wsch. od Łęczycy. Na jej obszarze zachowane zostało średniowieczne grodzisko i największa w Polsce świątynia romańska wybudowana na fundamentach dawnego opactwa benedyktyńskiego.

go Świętej Marii z końca X w. Fundatorką kolegiaty była druga żona Bolesława Krzywoustego – Salomea z Bergu, a budowniczym biskup płocki Aleksander. Świątynię wzorowaną na wawelskiej katedrze konsekrowano w 1161 r. Należała ona do najważniejszych w archidiecezji gnieźnieńskiej, będąc miejscem synodów kościelnych i zjazdów książęcych. **Archikolegiata pw. Najświętszej Marii Panny i św. Aleksego** w swej 850 letniej historii wielokrotnie była niszczona i przebudowywana. Obecna budowla to trzynawowa orientowana bazylika. Od strony zachodniej umieszczono dwie czworoboczne wieże, między którymi znajduje się wielka absyda z górną emporą. Prezbiterium zamknięte trzema absydami. Od pn. strony kruchta dobudowana w XVI w. dla ochrony XII-wiecznego portalu. Wewnątrz zachowała się jedyna w Polsce **polichromia romańska** Chrystusa z Madonną i św. Janem i fragmenty późniejszych fresków. Romańska jest płaskorzeźba Chrystusa Pantokratora oraz jedna z płyt nagrobnych. W pobliżu monumentalnej budowli znajduje się **kościół pw. św. Mikołaja** pochodzący z 1761 r. jednonawowy, konstrukcji zrębowej. Zbudowany

z drewna modrzewiowego w stylu barokowym. Prezbiterium mniejsze od nawy, zamknięte prostokątnie z boczną zakrystią. Nawa poprzedzona kruchtą. Dach dwukalenicowy, kryty gontem z drewnianą wieżyczką na sygnaturkę zwieńczoną gontowym hełmem z latarnią. Wewnątrz strop płaski. Belka tęczowa z napisem fundacyjnym, datą budowy oraz krucyfiksem barokowym. Ołtarz główny oraz dwa ołtarze boczne barokowe z XVII w. Na zach. od kolegiaty **grodzisko** nazywane „Szwedzka góra”. Położone wśród rozległych łąk, jest dawną siedzibą (VI w.) plemienną Łęczan. Gród strzegł przeprawy przez rozległą bagienną dolinę. Bolesław Krzywousty przebudował go tworząc w nim swoją główną siedzibę. Gród otoczony był trzema wałami ziemnymi, między którymi znajdowały się fosy. Drewniany most prowadził do wysokiej bramy stanowiącej wieżę strażniczą. Wał najbliższy środka był wzmocniony ostrokołem, zaś wał zasadniczy grodu o konstrukcji drewniano-ziemnej liczył 10 m wys. i 15 m szer. Badania archeologiczne potwierdziły znaczenie grodu, którego częściowa rekonstrukcja jest planowana w ramach projektu Piastowskiego Parku Kulturowego.

Tum, kościół pw. Najświętszej Marii Panny i św. Aleksego (aUŁ)

POWIAT ŁOWICKI

Położony w dorzeczu Bzury przy szlakach komunikacyjnych między Warszawą i Łodzią. Obejmuje 988 km² powierzchni i liczy 81,4 tys. mieszkańców. Stolicą powiatu jest Łowicz. W jego skład wchodzi gminy wiejskie Bielawy, Chaśno, Domaniewice, Kiernozia, Kocierzew Południowy, Łowicz, Łyszkowice, Nieborów, Zduny. Lasy zajmują tylko 10% jego powierzchni. Dominuje specjalizacja gospodarstw rolniczo-warzywniczych, sadowniczych, hodowli żywca wieprzowego, produkcji mleczarskiej, upraw ziół.

To najbardziej żywy pod względem tradycji ludowych obszar województwa łódzkiego. Żyzne tereny Równiny Łowicko-Błońskiej traktowane były w XIX w. jako Księstwo Łowickie. Wczesne uwłaszczenie chłopów spowodowało dynamiczny rozwój kultury ludowej. Książacy, bo tak nazywano ludność zamieszkującą okolice Łowicza charakteryzowali się poczuciem odrębności. Ich budynki mieszkalne, składające się nierzadko z kilku pomieszczeń, malowane były na niebiesko i ozdabiane białymi wzorami o motywach roślinnych. Izby były bogato zdobione wycinankami, pająkami i kwiatami z bibuły. Wycinanki łowickie są prawdziwymi dziełami sztuki, które dawniej wykonywano za pomocą nożyc do strzyżenia owiec. Do najbardziej popularnych należą *kodry* (motywy kwiatowe, sceny rodzajowe oraz elementy zoomorficzne) i *gwiazdy* (motywy roślinne, zoomorficzne i antropomorficzne, w kształcie koła kolorowego papieru). Kwiaty z bibuły można było spotkać w każdej łowickiej chacie. Najczęściej dekorowano nimi ołtarzyki w świątecznej izbie. Pająki, które dawniej zdobiły izby łowickich chałup wykonane były zazwyczaj ze słomy, wełny, papierowych krążków i drutu. Rzeźby odwoływały się do tematyki sakralnej. Współczesną rzeźbę łowicka możemy oglądać m.in. w muzeum należącym do rodziny Brzozowskich w Sromowie.

Książacy nosili pasiaste portki z tłem w kolorze ciemnoczerwonym i pomarańczowym. Mężczyźni zakładali też tzw. krawaty bardzo obficie haftowane. *Lejbiki*, sięgające ud kamizele, zapinane na jeden rząd guzików, szyte z czarnego sukna. Wierzchnie okrycie stanowiły białe lub czarne sięgające kostek sukmany. W stroju kobiecym początkowo dominowało tło ciemnoczerwone z pionowymi paskami, później ustąpiło barwie pomarańczowej, a w kolorystyce pasków pojawiły się wszystkie kolory tęczy. Najmodniejsze były roślinne kompozycje wykonane haftem krzyżkowym. Gospodynie w zimne dni zakładały *algierry* uszyte z samodziałowych tkanin kraciastych. Kobięcy ubiór uzupełniały wełniane, adamaszkowe lub płócienne chustki, sznury czerwonych koralików i sznurowane, czarne obuwie. Bogate zbiory etnograficzne można dziś oglądać w skansenie w Maurzycach, a stroje ludowe podczas procesji Bożego Ciała w Łowiczu.

Strój łowicki (KWs)

Łowicz, procesja Bożego Ciała (INK)

ARKADIA

Dawna wieś Łupia od 1777 r. była własnością Radziwiłłów. Znajduje się tu **zespół ogrodowo-parkowy** epoki sentymentalno-romantycznej zbudowany przez Helenę Radziwiłłową w latach 1778-1820. Na terenie parku o pow. ok 15 ha. sztucznie wykopany staw z pięknie nad nim położoną **Świątynią Diany i Akweduktem**. Znajdują się w parku także Domek Gotycki, Jaskinia Sybilli, Domek Murgrabiego, Łuk Grecki, Przybytek Arcykapłana z płaskorzeźbą Stagiego pt. „Nadzieja karmi Chimere”. Obiekty w Arkadii tworzyli A. Orłowski, J. P. Norblim, S.B. Zug, H. Ittar, G. Staggi, J. Sierakowski. Na pamiątkę wizyty króla Stanisława Augusta w parku pobudowano obelisk z porfiru. Arkadia od 1873 r. przeszła w ręce hrabiego Mikołaja Adlerberga byłego generalnego gubernatora Finlandii i jego żony. W arkadyjskim parku, w Świątyni Diany hrabia urządził kaplicę katolicką

Arkadia, akwedukt (AWa)

dla swojej żony. Obok parku w stronę rzeki Skierniewki, gdzie znajdował się młyn drewniany, stoi domek, w którym przebywała w la-

tach 1893-1903 Maria Konopnicka u swojego syna Jana, dzierżawcy młynów Radziwiłłów. Przy drodze z Arkadii przez Nieborów do Łasiecnik **zabytkowa aleja lipowa** z nasadzeniami dokonany przez Helenę Radziwiłłową. Nieborów i Arkadia są obecnie pod opieką Muzeum Narodowego w Warszawie.

BIELAWY

Wieś gminna, niegdyś (od XV w.) miasto słynne z wyrobu piwa i handlu. Po raz pierwszy wzmiankowane w 1381 r. W 1870 r. zdegradowane do roli wsi. **Kościół parafialny pw. Nawiedzenia NM Panny i św. Józefa**

Bielawy, kościół (IRu)

z I poł. XV w. w stylu gotyku mazowieckiego. Murowany trójnawowy. Fundacji kanonika gnieźnieńskiego Wojciecha Bielawskiego właściciela Bielaw. Prezbiterium dwuprzęsłowe, prostokątne. Wewnątrz kościoła najstarsza płyta nagrobna z piaszkowca z 1462 r. Kościół zdobiony polichromią Zofii Baudouin de Courtenay. Drewniana dzwonnica z XVIII w., dzwon z 1531 r. Na cmentarzu katolickim monumentalna, neogotycka kaplica grobowa rodziny Grabińskich herbu Pomian z kartuszem herbowym oraz kwatera żołnierzy polskich poległych w Bitwie nad Bzurą.

BOCZKI

Wieś w gminie Kocierzew Południowy, miejsce urodzenia Józefa Chełmońskiego. We wsi od 1974 r. działa przy OSP Regionalny

Zespół Pieśni i Tańca „Boczek Chełmoński-go”. Warte zobaczenia są **kościół drewniany** z XVIII w., **drewniana kaplica** pw. św. Rocha z 1761 r., zespół dworski z XIX w.

CHRUŚLIN

Wieś w gminie Bielawy zwana też Chruslinem Kościelnym. **Kościół parafialny pw. św. Michała** ceglany, jednonawowy, gotycko-renesansowy z XV/XVI w. Kolebkowe, ornamentowane sklepienie nawy i prezbiterium

Chruslin, kościół (ADn)

oraz bogaty detal ceglany szczytów i sygnaturki świadczą o autorstwie płockiego warsztatu Jana Baptysty Wenecjanina. Między prezbiterium a zakrystą portal kamienny z cherbem i datą 1558. Na ścianie absydy herb Jastrzębiec z datą 1566. Zdobiony polichromią Zofii Baudouin de Courtenay w 1930 r. Obok dzwonnica z 1848 r. i „Kopiec Kościuszki” z 1917 r.

DOMANIEWICE

Wieś gminna z XIV w. przy trasie Łódź – Łowicz. Na skraju wsi **kaplica pw. Nawiedzenia NMP** pobudowana w latach 1631-33 przez Jakuba i Wojciecha Celestów kupców krakowskich. Wewnątrz cudowny obraz Najświętszej Marii Panny. Na chórze organy z 1750 r., siedmiogłosowe, z prospektem w postaci orła polskiego w koronie z rozpostartymi skrzydłami. Pielgrzymkowe Sanktuarium Maryjne. Odpust 8 września. **Kościół parafialny** z 1910 r. stojący na wysuniętej

ku zachodowi ostrodze Wzgórz Domaniewskich. Wewnątrz wyposażenie z 1525 r.

KIERNOZIA

Wieś gminna nad Nidą, do 1870 r. miasto szlacheckie. Parafia istniała od XV w. Herb osady to głowa kiernoza czyli dzika. **Kościół parafialny pw. św. Małgorzaty** z XVI w., przebudowany. Wewnątrz chrzcielnica z 1519 r., dzwon z 1557 r. oraz obrazy z XVII-XIX w. W kościele krypta Marii Walewskiej. Wewnątrz tablice rodzin Łączyńskich i Radwanów. Na wschód od kościoła **klasycystyczny pałac** Łączyńskich z pocz. XIX w. i park krajobrazowy z pomnikiem przyrody – dębem szypułkowym o obwodzie 4 m. Tu urodziła się Maria (Maryanna) Łączyńska późniejsza Pani Walewska. W parku

Kiernozia, pałac (IRu)

kopiec poświęcony Tadeuszowi Kościuszce usypany w 1917 r., zniszczony przez Niemców. W 1967 r. ponownie usypany.

ŁOWICZ

Miasto liczące ok. 30000 mieszkańców, położone w pn. części Równiny Łowicko-Błońskiej nad Bzurą. Stolica Diecezji Łowickiej. Siedziba wielu szkół średnich i wyższych. Zaplecze rolnicze i przetwórstwa owocowo-warzywnego. Pierwsza historyczna wzmianka w *Bulli Gnieźnieńskiej* z 1136 r. Od XII w. własność arcybiskupów gnieźnieńskich. Pierwszy kościół zbudowano ok. 1100 r. W XII w. siedziba kasztelanii. Za czasów

abpa Skotnickiego (przed 1359 r.) otrzymał prawa miejskie. Abp Wojciech h. Jastrzębiec w 1433 r. nadał kościołowi parafialnemu tytuł kolegiaty, a przy niej powstała szkoła średnia zw. Kolonią Akademii Krakowskiej. Łowicz w okresie interregnum stawał się nieformalną stolicą państw ze względu na pełnioną przez arcybiskupa funkcję interreksa. Tu odbywały się synody, narady senatorów, zjazdy szlachty, prymasi przyjmowali królów, posłów, dyplomatów obcych państw. Miasto nie posiadało murów obronnych jedynie bramy miejskie.

Miasto rozwijało się gospodarczo dzięki 6 jarmarkom. W 1793 r. zostało zajęte przez wojska pruskie, których rabunki spowodował znaczne straty. Pod koniec XIX w. nastąpiło ożywienie gospodarcze. Założono straż ogniową, powstało Towarzystwo Pożyczkowo-Oszczędnościowe, fabryka nawozów sztucznych.

Stary Rynek, przy którym znajduje się bazylika katedralna, brama prymasowska, siedziba bpa łowickiego, dziedziniec ks. Wika-

riuszy z figurą św. Jana Nepomucena, ratusz. W pierzei wsch. dawny klasztor XX. Misjonarzy dziś Muzeum Regionalne. Pd. pierzeja rynku została zniszczona podczas nalotów w 1939 r. Zachowała się jedynie renesansowa kamienica Cebrowskich. W zach. pierzei **kanonie** z XVI i XVII w. Na rynku znajdują się dwa pomniki – poświęcony Synom Ziemi Łowickiej z 1927 r. i papieża Jana Pawła II z 2000 r. U wylotu ulicy Zduńskiej kościół pijarów.

Katedra pw. Wniebowzięcia NMP to budowla trójnawowa, renesansowo-barokowa z fasadą projektowaną przez Tomasza Poncino. Obok naw bocznych rząd sześciu kaplic. Wewnątrz świątyni pomniki 12 arcybiskupów. Do godności bazyliki podniósł świątynię papież Jan Paweł II 14 czerwca 1999 r. podczas wizyty w Łowiczu. Świątynię odwiedzali królowie polscy. Pracowało w niej wielu sławnych twórców – Jan Michałowicz z Urzędowa, franciszkański malarz Swach, Schroege, Plersch, Vogl, van den Block, Canavesi. Obok muzeum diecezjalne gdzie prezentowa-

łowicz, katedra pw. Wniebowzięcia NMP (ADn)

ne są zabytki sztuki sakralnej, pamiątki po arcybiskupach. Są to relikwiarze, lichtarze, kielichy, pateny, puszki, monstrancje, paramenty, paliusze, pastorały, krzyże biskupie, pierścienie. Z wieży można oglądać panoramę Łowicza.

Dwór biskupi, siedziba bpa łowickiego to drewniany budynek zwany dziekanią zbudowany w XVII w. przez dziekana łowickiego ks. Wojciecha Krajewskiego. Po śmierci sufragana bpa hr. Henryka Platera w 1868 r. dziekanię zabrały władze rosyjskie umieszczając tam naczelnika żandarmerii.

Ratusz to budowla klasycystycznych zbudowana w latach 1825-28 wg proj. Bonifacego Witkowskiego, dwukondygnacyjna, z wieżą zegarową, wzniesiona na planie prostokąta. Wewnątrz zabytkowa Sala Radziecka, w 1918 r. przyozdobiona malaturami Józefa Lampar-

Łowicz, ratusz (INK)

skiego, przedstawiającymi widok Łowicza, herb miasta, oraz portrety Kościuszki, Sienkiewicza, Staszica, abpa Jana Łaskiego i Kazimierza Wielkiego.

Muzeum Łowickie z kaplicą pw. św. Karola Boromeusza. Budynek fundacji abpa Michała Stefana Radziejowskiego przeznaczony dla xx. misjonarzy na miejsce zamieszkania i seminarium duchowne. Budowniczym był Tylman van Gameren. Gmach na planie pięcioboku mieści obecnie Muzeum Regionalne. Główne działy muzeum to archeologia, historia miasta, etnografia, sztuka baroku, wystawy zmienne i Izba Pamięci Łowickich Żydów.

Łowicz, muzeum (ADn)

Kaplica pw. św. Karola Boromeusza jest zdobiona freskami iluzjonistycznymi ze scenami z życia patrona, wykonanymi przez Michała Anioła Palloniego malarza nadwornego Paców. Obok muzeum mały skansen wsi łowickiej.

Kościół pw. śś. Leonarda i Małgorzaty powstał w XV w. Pierwszy drewniany spłonął w 1635 r., odbudowany w stylu późnego renesansu przez Andrzeja Kazimierza Cebrowskiego, aptekarza i lekarza nadwornego arcybiskupów. Część drewniana spłonęła w 1939 r. podczas walk o Łowicz. Dziś kościół akademicki.

Parafia mariawicka została założona w 1908 r., liczyła 250 wiernych, a przewodniczył jej ks. Stanisław Siedlecki dawny kapelan śś. bernardynek. **Kościół mariawicki pw. Przenajświętszego Sakramentu** został zbudowany w latach 1907-1910 według planów arch. Jana Zaze. Budowla w stylu neogotyckim, typu bazylikowego powstała na planie krzyża łacińskiego. Nawa główna o sklepieniu kolebkowo-krzyżowym. Kościół jest murowany z cegły ceramicznej w wątku kowadełkowym. Od południa znajduje się pięcioboczny, przeparty ostrołukowym arkadowaniem przedsionek. We wnętrzu metalowa ambona koszowa. W ołtarzu głównym obraz Chrystusa Ukrzyżowanego, w jego antepedium herb Łowicza.

Zespół klasztorny bernardynek wybudowany w połowie XVII w. Fundacja rodziny Marcina Sadowskiego kasztelana gostyńskiego. Zakonnice przebywały do 1898 r. Powró-

ciły w 1918 r. Od 1923 r. prowadzą dożywianie biednych. W okresie II wojny światowej wspomagały mieszkańców Łowicza, uciekinierów i wygnańców z Wołynia czy wypędzonych mieszkańców Warszawy w 1944 r. Prowadziły sierociniec dla dzieci Warszawy w okresie od 1944 r. do 1946 r.

Kościół parafialny pw. Świętego Ducha wielokrotnie niszczone przez pożary. Pierwotnie gotycki kościół szpitalny z XV w.

Łowicz, kościół pw. Świętego Ducha (IRu)

Parafia erygowana w 1404 r. przez abpa Kurowskiego. Wystrój świątyni z XVII, XVIII i XIX w. W kaplicy MB Różańcowej zabytkowa gotycka rzeźba MB z XV w. przeniesiona ze zlikwidowanego kościoła pw. Świętej Trójcy. Tu chrzczono Bolesławę Maryannę Lament, którą kościół uznał za błogosławioną.

Dawny klasztor bernardynów z XVI w. Po wypędzeniu przez Prusaków zakonników, kościół i klasztor zamieniono na koszary wojskowe. Dziś w zabytkowych salach znajduje się kolegium nauczycielskie.

Nowy Rynek. Trójkątny rynek z 1405 r. W XVI w. stał tu murowany ratusz renesansowy z wysoką pięciokondygnacyjną wieżą. Na rynku kamieniczki z XVI i XVIII w. z zachowanymi XVI-XVIII-wiecznymi fasadami oraz fragment bruku założonego po 1525 r. i kamień przypominający stracenie powstańców w 1863 r. Rynek z fontanną i zabudową stanowi miejsce organizowania imprez miejskich.

Zbór ewangelicki powstał w XIX w. ze składek komitetu budowy pod kierun-

kiem pułk. Grotenheima. Parafia istniała do 1992 r. Obecni mieści się tu Galeria Browarna malarza Andrzeja Biernackiego.

Kościół oo. pijarów z 1677 r. ufundowany przez rodzinę Szamowskich i łowickiego chłopca Zimnego z Bobrownik. Trójnawowy z barokową fasadą, wewnątrz ołtarz główny i 2 ołtarze boczne wykonane i zdobione przez Jana Jerzego Plerscha. Freski przypisane Palloniemu. Postać MB Łaskawej, przeniesiona z budynku xx. misjonarzy. W ołtarzu „Solidarności” obraz MB Pelikańskiej z 1700 r.

MAURZYCE

Wieś na zach. od Łowicza w gminie Zduny. **Most stalowy na Słudwi** użytkowany od 1928 r. do 1977 r. Jest to pierwszy spawany elektrycznie most na świecie, przyniósł sławę profesorowi Stefanowi Władysławowi Bryle. Ma szerokości 6.2 metra i waży 59 ton. Z racji swoich parametrów, za małych dla współczesnego ruchu drogowego został przesunięty i już nie jest użytkowany. Na trasie pobudo-

Maurzyce, skansen (IRu)

wano nowy. W 1936 r. w tej wsi, odkryto tzw. „skarb maurzycki” – garnek z wypalanej gliny ze srebrnymi monetami arabskimi z VIII i IX wieku. **Skansen Wsi Łowickiej** nad Słudwią, przy trasie Warszawa – Łowicz – Kutno. W skansenie zabytki budownictwa wiejskiego z terenów Księstwa Łowickiego. Skansen jest pod opieką Muzeum Regionalnego w Łowiczu.

Nieborów, pałac i park (PWT)

NIEBORÓW

Wieś gminna w dolinie Bzury z barokowym zespołem pałacowo-parkowym. **Pałac** fundacji abpa Michała Stefana Radziejewskiego, wg projektu Tylmana z Gameren. Od 1774 r. do 1945 r. własność Radziwiłłów, oddany w depozyt Rządu Polskiego, obecnie muzeum. Barokowa rezydencja na planie prostokąta z dwiema alkierzowymi basztami od strony podjazdu. Bogate wnętrza rokokowe

Nieborów, kościół pw. MB Bolesnej (IRu)

i klasycystyczne. Bogata biblioteka, galeria obrazów i kolekcja rzeźby antycznej. W pałacu po wojnie przebywali artyści i poeci. **Zespół klasycystycznych budynków** przy-pałacowych z końca XVIII w., m.in. browar, oranżerie, wozownie i stajnie. Na południe od pałacu **park** o regularnym, geometrycznym założeniu, przekształcony w stylu romantycznym w XVIII w. przez Szymona B. Zuga. W parku lapidarium rzeźby antycznej oraz wspaniałe okazy drzew – platany, miłorzęby, graby, wiązy. W domku myśliwskim wystawy tematyczne. **Kościół pw. MB Bolesnej**, neogotycki, wzniesiony wg projektu F. Braumana, konsekrowany w 1887 r.

OSZKOWICE

Wieś w gminie Bielawy. **Kościół parafialny pw. św. Marcina** z z 1629 r., modrzewiowy. Prezbiterium i belka tęczowa w z XIV w. Dzwonnica, drewniana, 1 poł. XIX w.

SOBOTA

Wieś w gminie Bielawy, nad Bzurą, niegdyś miasto. Gotycko-renesansowy **kościół parafialny pw. śś. Apostołów Piotra i Pawła** ze sklepieniem kryształowym. Wewnątrz pomniki renesansowe Sobockich h. Doliwa. We wschodniej fasadzie kościoła herb Jastrzębiec związany z Janem Dzierzgowskim. Neogotycki (XIX w.) pałac rodu Zawiszów kryjący relikty gotyckiego (XV w.) zamku rycerskiego. Miejsce urodzenia Artura Zawiszy straconego przez Rosjan w 1833 r. Park z XIX w. – W. Kronenberg. Drzewostan różnicowany

Sobota, kościół (IRu)

– świerk biały, tulipanowiec, surmia zwyczajna, platany klonoliste, lipy, jesiony. Kościół cmentarny pw. Przemienienia Pańskiego, drewniany z 1 poł. XVII w.

SROMÓW

Wieś w gminie Kocierzew Południowy przy trasie Łowicz – Warszawa z **prywatnym muzeum** rodziny Brzozowskich. Obecnie właścicielem jest Wojciech Brzozowski syn Juliana – założyciela muzeum. Prezentowane są tu rzeźby Juliana i Wojciecha Brzozowskich, a także wycinanki i pająki wykonane przez Wandę Brzozowską. Dziś angażuje się w rozwój muzeum cała rodzina tworząc nowe wzory pajaków, obrazy związane z tematyką ludową i hafty. W muzeum znajduje się bogata kolekcja pojazdów chłopskich i narzędzi rolniczych.

WALEWICE

Miejscowość w gminie Bielawy wymieniana już w XIV w., jakkolwiek istniało wcześniej tu grodzisko, którego ślady istnieją do dziś. Osada istniała przy tzw „via magna antiqua” – dawnej odnodze szlaku bursztynowego. Anastazy Walewski szambelan Stanisława Augusta Poniatowskiego z żoną Magdaleną z Tyzenhauzów zbudowali tu w 1783 r. klasycystyczny **pałac**, którego budowniczym był Hilary Szpiłowski. Jest to jeden z nielicznych zachowanych pałaców zbudowany w myśl zasad Palladia. Tu urodził się syn Marii i Napo-

leona Aleksander Walewski, który w latach 1855-60 był ministrem spraw zagranicznych a następnie ministrem kultury i sztuki Francji. Zmarł w Strasburgu w 1868 r. Obecnie w Walewicach znajduje się Stadnina Koni i dyrekcja 300 hektarowego gospodarstwa rybnego. Można zwiedzać pałac, organizować przejażdżki konne i powozem, organizować zjazdy, konferencje. **Park** założony przez Kronenberga na pow. 13,2 ha. Obejmuje stary drzewostan położony nad dwoma korytami Mrogi i nad stawem. W parku kamienne antyczne rzeźby „Diana na polowaniu”, „Apolo z lirą”, oraz przy mostku Mars i Wenus. W parku wiosną, biało, różowo i czerwono

Walewice, pałac (MLw)

kwitnie kokorczyca, rzadka roślina cienistych lasów. Pomnik przyrody – dąb szypułkowy z krótkim przysadzistym pniem o obwodzie 6 m. Nad stawami łabędzie nieme, czaple siwe, mewy śmieszki, gęsi dzikie, czasami bocian czarny i kormoran.

WALISZEW STARY

Wieś w gminie Bielawy z **kościółem parafialnym pw. św. Witalisa** z XVIII w., drewnianym, konstrukcji zrębowej, na planie krzyża. Wyposażenie z XVIII w. – chrzcielnica kamienna z 1538 r. i płyta nagrobna z XVI w. chorążego łęczyckiego Feliksa Waliszewskiego, obrazy z XVIII i XIX w. Na cmentarzu mogiły żołnierzy 4 i 14 Dywizji Piechoty Armii Poznań poległych we wrześniu 1939 r.

POWIAT ŁÓDZKI WSCHODNI

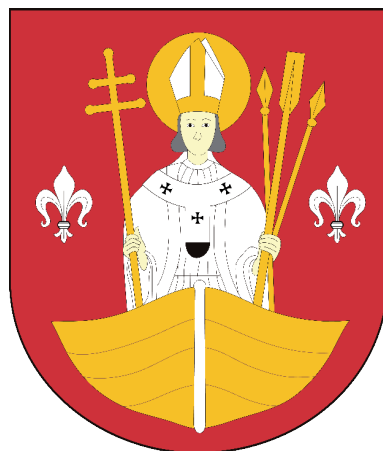
Położony jest na wsch. i pd. od Łodzi w obrębie Wzniesień Łódzkich i Wysoczyzny Bełchatowskiej. Przez powiat przepływają Mroga, Ner i Wolbórka, a na jego terenie znajduje się Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich. Jednym z największych walorów obszaru są duże kompleksy leśne. Ich obecność przyczyniła się do powstania w okresie międzywojennym licznych letnisk w otoczeniu Łodzi. Powiat łódzki wschodni utworzony został w 1999 r. Jego obszar liczy ok. 500 km² i liczba ludności wynosi ok. 65 tys.

Siedzibą powiatu jest Łódź, główne ośrodki regionu to Koluszki, Rzgów i Tuszyń, do powiatu należą także gminy wiejskie Andrespol, Brójce i Nowosolna. Komunikację z regionem umożliwiają trasa A1 łącząca północ z południem kraju oraz linia kolejowa Łódź – Warszawa

Na terenie powiatu liczne są miejsca związane z Bitwą Łódzką 1914 r., w tym cmentarze, pojedyncze mogiły, szańce i okopy. Wraz z powiatem brzezińskim realizowany jest projekt Muzeum w Przestrzeni – wielokulturowe korzenie regionu łódzkiego. Projekt nawiązuje do wydarzeń I wojny światowej, a jego celem jest ochrona dziedzictwa kulturowego z tego okresu, a także udostępnienie go dla turystów.

Rezerwat przyrody „Wiączyń” w gminie Nowosolna chroniący las bukowy. Obiekt jest częścią Lasu Wiączyńskiego będącego pozostałością dawnej Puszczy Łódzkiej. W lesie, w pobliżu miejscowości Wiączyń Dolny cmentarz z I wojny, na nim groby niemieckie i rosyjskie. Nekropolia położona jest na dawnych gruntach łódzkiego przemysłowca Karola Scheiblera, a opiekę nad nią sprawuje Stowarzyszenia Eksploracyjno-Historycznego „Grupa Łódź”,

Koluszki, dworzec kolejowy (MLw)

Szlak rowerowy w Parku Krajobrazowym Wzniesień Łódzkich (aRO)

BYSZEWY

Wieś w gminie Nowosolna należąca niegdyś do rodziny Plichtów. W XVIII w. wzniesiono tutaj **klasycystyczny dwór**, dla którego zapleczem był folwark – gorzelnia, młyn, stajnie i inne budynki gospodarcze. Na początku XX w. wielokrotnie odwiedzając miejscowość w obiekcie bywał pisarz Jarosław Iwaszkiewicz, a okoliczne krajobrazy były inspiracją dla jego powieści. Na tyłach dworu znajduje się park ze starodrzewem oraz sadzawka. W okolicach bierze swój początek Moszczenica, dopływ Bzury.

GADKA STARA

Wieś w gminie Tuszyn, a w niej **cmentarz z I wojny światowej** z kamiennym obeliskiem oraz mogiłami żołnierzy niemieckich i rosyjskich poległych w Bitwie o Łódź.

Gadka Stara, cmentarz wojenny (aRO)

GIEMZÓW

Miejscowość w gminie Brójce z **zespołem dworskim** z XIX w. Na całość założenia składają się dwór z alkierzami od strony ogrodu i park ze stawem. Odrestaurowany obiekt ze stylowymi wnętrzami wykorzystywany jest jako hotel i restauracja.

KOLUSZKI

Miejscowość gmina położona w obrębie Równiny Koluśkowskiej wzmiankowana

w XIV w. Według legend nazwa miejscowości nawiązuje do bogatego kmiecia Kolucha i jego syna Koluśzka lub rybek Koluśzek żyjących dawniej w miejscowych stawach i rozlewiskach. Na pewno wiadomo, że od XV do XVII w. wieś należała do dóbr brzezińskich, których właścicielami była rodzina Lasoczek, a jej mieszkańcy zajmowali się rolnictwem. Zmiana nastąpiła w połowie XIX w., kiedy to poprowadzono przez Koluśzki trasę kolei warszawsko-wiedeńskiej. W krótkim

Koluśzki, zabytkowy parowóz (aRO)

czasie miejscowość zyskała połączenie także z Piotrkowem Trybunalskim, z prężnie rozwijającą się w tym czasie Łodzią, ze Skarżyskiem Kamienną i Kaliszem. Nowo tworzący się **węzeł kolejowy** wyposażono w budynki stacyjne, wieżę ciśnienia oraz domy dla kolejarzy. Ze względu na położenie i pełnioną funkcję kolejową w 1949 r. miejscowości przyznano prawa miejskie. Nowsza historia miasta wiąże się m.in. z dwoma dużymi zakładami – Centralą Przemysłu Naftowego i Odlewnią Żelaza. Współcześnie miasto zamieszkałe przez około 14 tys. mieszkańców rozwija się dzięki funkcji administracyjnej, produkcyjnej i usługowej. Jest siedzibą Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Społeczności Lokalnej „Mroga” oraz organizatorem święta „Dni Koluśzek”.

KRUSZÓW

Miejscowość w gminie Tuszyn z zabytkowym **zespołem dworskim** z XVIII w. Odnowiony obiekt jest obecnie własnością

prywatną, a jego właściciele specjalizują się w organizacji okolicznościowych uroczystości. Przed dworem okazały dąb. Tu nagrywano jedną ze scen „Ziemi Obiecanej” Andrzeja Wajdy.

KUROWICE

Miejscowość w gminie Brójce położona na trasie z Łodzi do Tomaszowa Mazowieckiego. Neogotycki **kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego** pochodzi z początków XX w., a jego charakterystycznymi elemen-

Kurowice, kościół (aRO)

tami są okazała wieża i sygnaturka. W mury świątyni wmurowany został pocisk z I wojny światowej.

LISOWICE

Nieduża miejscowość w pobliżu Koluszek, w XIX w. swój majątek mieli tutaj Silbersteinowie, łódzcy fabrykanci. Pozostałością po rodzinie jest **pałac** projektu znanego architekta Adolfa Zelingsona i **park**. Obecnie

w obiekcie znajduje się Dom Opieki Społecznej. W miejscowości niewielki zalew na Mrodcze.

Lisowice, pałac (aRO)

NOWOSOLNA

Osiedle administracyjne we wsch. części Łodzi. Miejscowość założona przez osadników niemieckich w ramach kolonizacji fryderycjańskiej. Jej pierwotny układ przypominał wieloramienną gwiazdę, której centralnym punktem był plac z promieniście wychodzącymi ulicami. Z miejscowością kojarzy się kościół pw. św. Andrzeja Boboli z XIX w., w przeszłości zbór protestancki. Obecnie obiekt został rozebrany i przeniesiony do skansenu architektury drewnianej w Łodzi

RZGÓW

Miejscowość gminna położona nad Nermem, znana już w XIV w. W następnym stuleciu z inicjatywy biskupów krakowskich, ówczesnych właścicieli miasta otrzymała prawa miejskie z rąk Kazimierza Jagiellończyka, które straciła w XIX w. Obecnie wizytówką miasta są **centra handlowe** „Ptak” i „Polros” specjalizujące się w sprzedaży odzieży i tekstyliów. Wraz z centrami w sąsiednich miejscowościach Tuszynie i Głuchowie tworzą one kompleks **hiperbazarów**. Miejscowość ze względu na liczne gospodarstwa ogrodnicze jest także zapleczem kwiatowym dla Łodzi. Najważniejszym zabytkiem miasta jest

kościół parafialny św. Stanisława Biskupa wzniesiony w XVII w., którego ozdobą są renesansowe attyki.

SKOSZEWY STARE

Wieś położona w gminie Nowosolna nad Moszczenicą. W VI w. powstał tu gród będący siedzibą lokalnej władzy administracyjnej. Dziś w centrum wsi można oglądać wały dwanego grodu. W wybudowanym w latach 1934-1936 neobarokowym **kościółce pw. Wniebowzięcia NMP i św. Barbary** znajduje się łaskami słynący obraz Matki Boskiej Skoszewskiej. Jest to kopia obrazu (oryginał spłonął w 1934 r.), który do Skoszew przybył z Konstantynopola w drugiej poł. XIV w.

Stare Skoszewy, kościół (KKR)

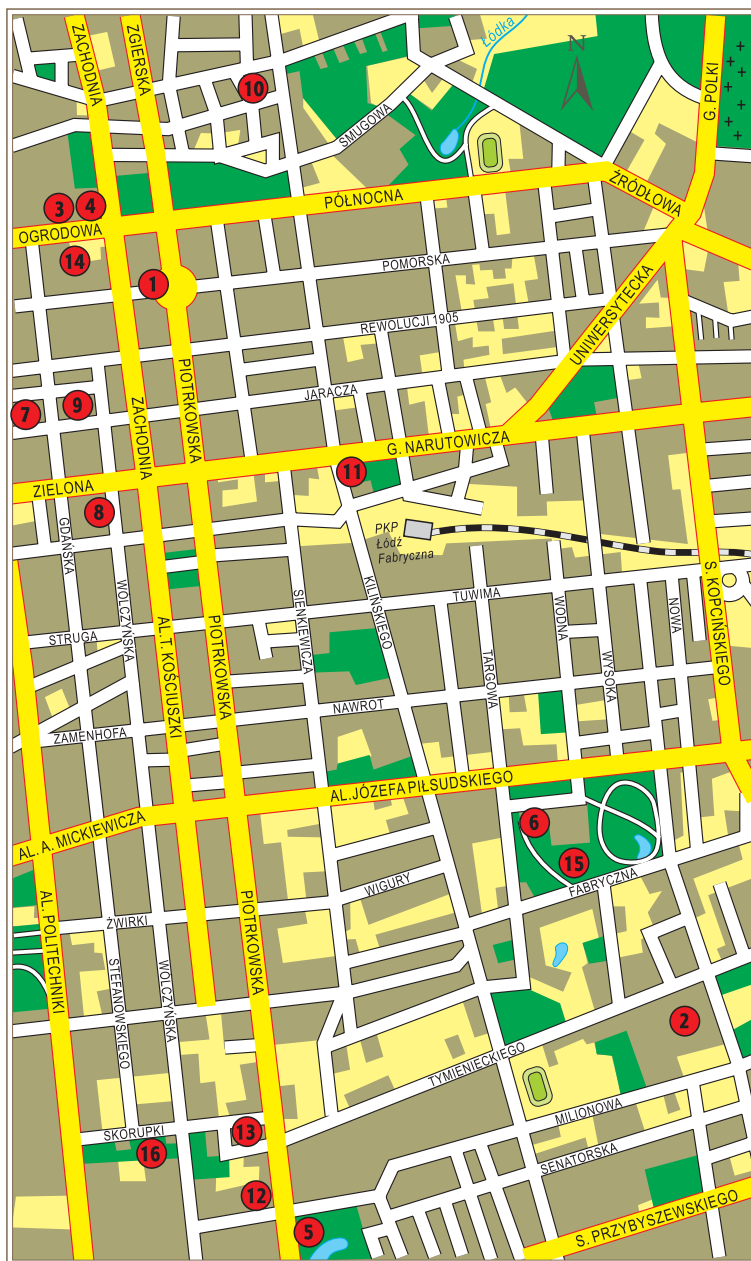
i już w 1390 r. zasłynął łaskami. Sanktuarium maryjne z cudownym obrazem Matki Boskiej Skoszewskiej przyciąga rzesze pielgrzymów.

TUSZYN

Siedziba gminy, wchodząca w skład Łódzkiej Aglomeracji Miejskiej. Na miejscu dzisiejszego miasta w przeszłości znajdowała się rozległa puszcza, w której polowali królowie i książęta. W początkach XV w. prawa miejskie osadzie nadał Władysław Jagiełło zezwalając na rozwój handlu i organizację jarmarków. Przez kilka kolejnych wieków miasto rozwijało się dzięki funkcji handlowej. W połowie XIX w. Tuszyn został zdominowany przez Łódź i podzielił los innych miast zdegradowanych do roli wsi. Ponownie stał się miastem w 1924 r. Ze względu na obecność lasów i specyficzny mikroklimat w latach 1921-28 powstało tu sanatorium przeciwgruźlicze, a w okresie międzywojennym **miasto-ogród Tuszyn** funkcjonowało jako letnisko, do którego przybywali przede wszystkim łódzcy fabrykanci.

Współcześnie Tuszyn liczący ok. 8 tys. mieszkańców i rozwija się dzięki zespołowi targowisk z branży odzieżowej, zlokalizowanych przy trasie Łódź – Katowice. Ich powstanie przypadło na koniec lat 80. XX w., a rozwój związany był z przyjazdami kupców z wschodniej granicy kraju. Tak jak kiedyś w miejscowości funkcjonuje Specjalistyczny Szpital Gruźliczy i Chorób Płuc zlokalizowany w dzielnicy Tuszyn Las.

Jedną z atrakcji miejscowości jest kompleks rekreacyjny „Młynek” obejmujący m.in. sztuczny zbiornik wodny i plażę. Odbywają się tu imprezy kulturalne tj. Dni Tuszyńska, Piknik Country, czy pikniki rodzinne. W miejscowości zwraca uwagę XIX w. **kościół św. Witalisa**, a z nowych inwestycji Hotel Grzegorzewski. Na obrzeżach miasta znajdują się dwa rezerваты przyrody – „**Wolbórka**”, chroniący źródła rzeki wpadającej do Pilicy i „**Molenda**” chroniący lasy jodłowo-dębowe. W pobliżu miejscowości warto odwiedzić wsie letniskowe Rydzynki i Zofiówka położone w dolinie Dobrzyńki.

Plan centrum Łodzi

1. Zespół zabudowy placu Wolności, 2. Księży Młyn, 3. Centrum Manufaktura,
4. Muzeum Miasta Łodzi, 5. Centralne Muzeum Włókiennictwa, 6. Muzeum Kinematografii, 7. Muzeum Sztuki, 8. Willa Kindermanna, 9. Pałac Karola Poznańskiego,
10. Litzmannstadt Getto, 11. Cerkiew katedralna pw. św. Aleksandra Newskiego,
12. Kościół ewangelicko-augsburski pw. św. Mateusza, 13. Kościół katedralny pw. św. Stanisława Kostki, 14. Kościół pw. św. Józefa Oblubieńca,
15. Park Źródlika, 16. Park im. ks. bp M. Klepacza

Łódź

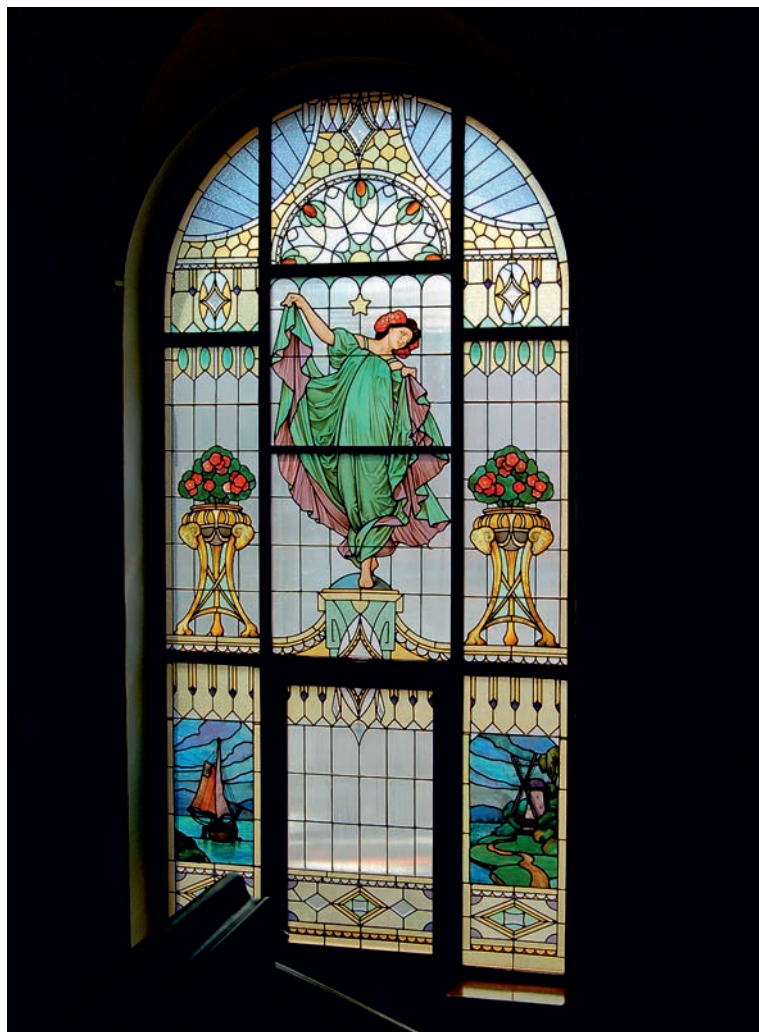
Miasto położone w centrum Polski. Wsch. część miasta leży na terenie Wzniesień Łódzkich, a zach. na terenie Wysoczyzny Łaskiej.

Najstarsze ślady osadnictwa – narzędzia krzemienne – pochodzą z mezolitu (8-4,5 tys. p.n.e.). Pierwsza wzmianka w dokumentach źródłowych dotycząca Łodzi pochodzi z 1332 r., gdy książę łęczycki i dobrzyński Władysław potwierdził przynależność wsi Łodzia do dóbr biskupstwa włocławskiego. Dokument lokacyjny miasta wystawiony został przez biskupów w 1414 r., a potwierdzony przez króla Władysława Jagiełłę w 1423 r. Do początku XIX w. Łódź pozostawała małym, rolniczym miastem. W wyniku II rozbioru Polski znalazła się w zaborze pruskim, a po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r. w zaborze rosyjskim. W 1820 r. włączona w poczet miast fabrycznych. W ciągu niecałego stulecia liczba ludności wzrosła do ponad 300 tys., a miasto stało się największym ośrodkiem przemysłowym Królestwa Polskiego. W latach 20. XIX w. wytyczone zostały nowe dzielnice Nowe Miasto i Łódka. W 1839 r. uruchomiona została pierwsza maszyna parowa, w 1865 r. doprowadzono linię kolejową, w 1898 r. uruchomiono elektryczne tramwaje. W 1919 r. Łódź stała się siedzibą województwa, a rok później także siedzibą diecezji. Po zakończeniu II wojny światowej część centralnych instytucji państwowych przez kilka miesięcy mieściła się w Łodzi. W 1945 r. powołane do życia zostały Uniwersytet Łódzki oraz Politechnika Łódzka. Obecnie w Łodzi mieszka ok. 735 tys. mieszkańców, jest więc to trzecie miasto w Polsce pod względem liczby mieszkańców.

Łódź, ulica Piotrkowska (aRO)

Łódź, secesyjne witraże w willi Leopolda Kindermanna (ADn)

ULICA PIOTRKOWSKA

Liczy ponad 4 km długości, i jest symbolem Łodzi. Wytyczona w l. 20. XIX w., po linii dawnego traktu z Łęczycy do Piotrkowa Trybunalskiego. Pierwsza tablica z nazwą „ulica Piotrkowska” pojawiła się w 1823 r. Pierwotnie ulica prowadziła z Rynku Starego Miasta do Górnego Rynku (ob. pl. Reymonta), od l. 60. XIX w. zaczyna się na Rynku Nowego Miasta (ob. pl. Wolności), od pocz. XX w. wydłużona na pd. do obecnego pl. Niepodległości. Ulica w całości wpisana do rejestru zabytków jako unikalny układ zabudowy, z widocznym podziałem na reprezentacyjną, wielkomiejską część północną i bardziej przemysłową, luźniej zabudowaną część południową. Przy ulicy okazałe kamienice i pałace miejskie, a także obiekty użyteczności publicznej. Obecnie ulica Piotrkowska łączy funkcję handlową z rozrywkową, (na pn., deptakowym odcinku znajduje się ponad 100 obiektów gastronomicznych i rozrywkowych).

Łódź, ulica Piotrkowska, ławeczka A. Rubinsteina (MKb)

ZABUDOWA PLACU WOLNOŚCI

Wraz z decyzją rządu Królestwa Polskiego o zaliczeniu Łodzi w poczet miast fabrycznych rozpoczęto prace planistyczne związane z przyszłą zabudową. W l. 1821-1823 wyznaczone zostało Nowe Miasto z centralnym placem – Nowym Rynkiem. Taka nazwa utrzymała się do 1917 r., gdy zmieniono ją na funkcjonującą do dziś – pl. Wolności. Plac z centralnie umieszczonym pomnikiem Tadeusza Kościuszki (pierwszy wystawiony

w 1930 r., zburzony w listopadzie 1939 r., ob. wystawiony w 1960 r.). Najcenniejsze budynki to klasycystyczny ratusz (ob. Ar-

Łódź, plac Wolności (MKb)

chiwum Państwowe) z l. 1826-1827, proj. B. Witkowskiego (pod nr 1) oraz dawny kościół ewangelicko-augsburski z l. 1826-1828 przy ul. Piotrkowskiej 2, pierwotnie klasycystyczny, przebudowany w l. 1889-1891 wg proj. O. Gehliga w stylu neorenesansowym, po II wojnie światowej kościół katolicki pw. Zesłania Ducha Świętego. Przy placu kilka innych ciekawych obiektów: pod nr 2 budynek z najstarszą łódzką apteką (obecnie Muzeum Farmacji), pod nr 14 budynek dawnej Szkoły Powiatowej Realnej Niemiecko-Rosyjskiej z 1856 r., (ob. Muzeum Archeologiczno-Etnograficzne). Pod powierzchnią placu unikalne Muzeum Kanału „Dętka”, urządzone w dawnym kolektorze wodnym.

KSIĘŻY MŁYN

Nazwa Księży Młyn pochodzi od dawnej osady młyńskiej należącej do łódzkiego proboszcza, już w średniowieczu zlokalizowanej nad rzeką Jasień, w okolicach zbiegu dzisiejszych ul. Przędzalnianej i Tymienieckiego. W 1870 r. teren ten zakupił K. Scheibler i wybudował w l. 1870-1873 największą wówczas w Królestwie Polskim przędzalnię bawełny. W l. 70. i 80. XIX w. w jej otoczeniu powstała rezydencja (dziś jako Rezydencja Księży Młyn jest to oddział Muzeum Sztuki), osie-

dle 18 domów dla robotników, a także szpital, szkoła, sklep, remiza straży pożarnej. Powstał w ten sposób w pełni funkcjonalny układ urbanistyczny, który z niewielkimi zmianami przetrwał do dnia dzisiejszego i należy do najciekawszych przykładów kompleksów fabryczno-mieszkalnych w Polsce. Z biegiem czasu zespół zabudowy Księżego Młyna był rozbudowywany w stronę ul. Piłsudskiego (domy robotnicze) oraz ul. Piotrkowskiej (przede wszystkim kolejne oddziały fabryki, w tym w 1889 r. tzw. Nowa Tkalnia oraz w 1910 r. elektrownia).

CENTRUM MANUFAKTURA

Centrum handlowo-rozrywkowo o pow. 27 ha, zlokalizowane w dawnym kompleksie przemysłowym I. Poznańskiego. Najstarszym elementem założenia była tkalnia z 1872 r., do której w latach 70. i 80. XIX w. dobudowano kolejne obiekty, tworzące pełen cykl produkcji tkanin bawełnianych. Uzupełnieniem obiektów fabrycznych była m.in. rezydencja właściciela (dzisiejsze Muzeum Miasta Łodzi), domy dla robotników, szkoła, szpital, czy kościół pw. św. Józefa tworzące zwarte założenie urbanistyczne. Po pracach rewitalizacyjnych z l. 2002-2006 uruchomiono tu Centrum Manufaktura. Zachowane 12 obiektów

Łódź, Centrum Manufaktura (IRu)

zabytkowych, m.in. monumentalna brama fabryczna, przedziałnia, tkalnia, wykańczalnia, czy elektrownia. Dziś obok funkcji handlo-

wej i rozrywkowej wprowadzona została w to miejsce także funkcja kulturalna – Muzeum Fabryki prezentujące historię kompleksu przemysłowego (m.in. krosna uruchamiane w celach demonstracyjnych), „ms²” będące częścią Muzeum Sztuki oraz Teatr Mały.

MUZEUM MIASTA ŁODZI

Muzeum mieści się w pałacu Izraela Poznańskiego wybudowanym ok. 1890 r., a następnie rozbudowanym w l. 1898-1902

Łódź, pałac Poznańskiego, Muzeum Miasta Łodzi (IRu)

wg proj. J. Junga i D. Rosenthala. Pałac w stylu eklektycznym pierwotnie łączył funkcje mieszkalne, reprezentacyjne i handlowo-magazynowe. Stanowił integralną część kompleksu mieszkalno-fabrycznego Poznańskich. W latach 1927-1975 użytkowany przez władze administracyjne, następnie przekazany na Muzeum Historii Miasta Łodzi. Na ekspozycję oprócz samych wnętrz pałacowych – sala jadalna, balowa, gabinet, palarnia, składają się m.in. wystawa *Triada łódzka, Polacy – Niemcy – Żydzi*, *Galeria Mistrzów Polskich* (malarstwo polskie przełomu XIX i XX w.) oraz *Panteon Wielkich Łódzian* (galeria ludzi związanych z Łodzią: A. Rubinsteina, W. Reymonta, J. Karskiego, J. Tuwima, K. Decjusia, A. Tansmana, J. Kosińskiego).

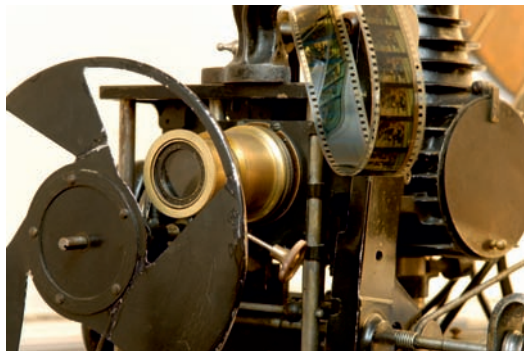
MUZEUM WŁÓKIENICTWA

Muzeum mieści się w tzw. Białej Fabryce, najstarszej zachowanej fabryce w Łodzi. Jej pierwszym właścicielem był Ludwik Geyer,

budynek powstał w latach 1835-1838. Najstarsza część to budowla klasycystyczna, ze względu na tynk pokrywający ściany nazywana Białą Fabryką. W 1839 r. uruchomiona została przy niej pierwsza w Łodzi maszyna parowa (o mocy 60 KM), wybudowany został także pierwszy komin fabryczny. Najstarszy budynek w zespole w 1955 r. przeznaczony na Dział Tkactwa, a w 1960r. na samodzielne Muzeum Historii Włókiennictwa. Obecnie muzeum dysponuje wszystkimi skrzydłami dawnej fabryki. Na ekspozycji znajdują się m.in. maszyny włókiennicze (w tym kilka sprawnych, uruchamianych w celach demonstracyjnych), kolekcja ubrań z XX w. oraz dzieła sztuki powstałe przy użyciu włókien. W 2008 r. na tyłach fabryki uruchomiony został **Skansen Miejskiej Architektury Drewnianej**, jedyny skansen w Polsce poświęcony architekturze miejskiej. Odtworzona została tu dawna robotnicza ulica, m.in. z charakterystycznymi dla Łodzi domami tkaczy (wszystkie stały na łódzkich ulicach).

MUZEUM KINEMATOGRAFII

Pałac z 1865 r., powstał w wyniku przebudowy domu mieszkalnego Karola Scheiblera z poł. lat 50 XIX w. Usytuowany obok najstarszej łódzkiej fabryki Scheiblera, tzw. Centrali. Obecny kształt i dekoracje neorenesansowe

Łódź, Muzeum Kinematografii (aRO)

otrzymał w 1886 r. po przebudowie wg proj. E. Lilpopa. Zachowane pomieszczenia parteru stanowiły w przeszłości część reprezentacyjną, składały się na nią przede wszystkim:

gabinet, sala balowa, palarnia w stylu orientalnym, jadalnia, pokój gościnny oraz klatka schodowa. Piętro przeznaczone wyłącznie dla rodziny, było znacznie skromniejsze. Od 1986 r. w pałacu działa muzeum dokumentujące historię polskiej kinematografii. W jego zbiorach m.in. oryginalny fotoplastykon z ok. 1900 r. W dawnej wozowni działa kino „Kinematograf”.

MUZEUM SZTUKI

Jest jedną z najstarszych placówek gromadzących i eksponujących sztukę współczesną w Polsce. Podstawą jego utworzenia była Międzynarodowa Kolekcja Sztuki Nowoczesnej grupy „a.r.”, udostępniona dla zwiedzających w 1931 r. w budynku dawnego ratusza przy pl. Wolności. Po II wojnie światowej Muzeum Sztuki zagospodarowało pałac Maurycego Poznańskiego przy ul. Więckowskiego. Jest to budowla neorenesansowa z lat 1900-1902, nawiązująca swoją architekturą do renesansu weneckiego. Obecnie wnętrza przebudowane na potrzeby muzeum (zachowana klatka schodowa z witrażem). W kolekcji muzealnej znajdują się m.in. prace P. Picassa, H. Arpa, S.I. Witkiewicza, a także artystów związanych z Łodzią – K. Kobro i W. Strzebińskiego. Obecnie część zbiorów eksponowana jest w dawnej tkalni na terenie Centrum Manufaktura jako „ms²” oraz w Oddziale Księży Młyn w dawnej rezydencji Herbistów (ekspozycja wewnątrz fabrykanckich).

WILLA KINDERMANNNA

Willa wzniesiona w latach 1902-1903 dla Leopolda i Laury Kindermannów wg proj. G. Landau-Gutentegera. Ze względu na portyk z kolumnami stylizowanymi na pnie jabłoni określana mianem „Willi pod jabłonią”. Budynek uznawany za jeden z najciekawszych przykładów sztuki secesyjnej w Polsce, o nieregularnej bryle, z bardzo bogatą dekoracją roślinną i zwierzęcą. Również we wnętrzach zachowane dekoracje secesyjne, przede wszystkim w postaci stiuków, witraży

oraz mebli. Dziś budynek użytkowany przez Miejską Galerię Sztuki.

PAŁAC KAROLA POZNAŃSKIEGO

Projekt pałacu autorstwa A. Zeligsona powstał w 1904 r. dla Karola Poznańskiego. Jest to jeden z największych łódzkich pałaców. Łączy w sobie elementy stylu renesansowego (elewacje z rastyką nawiązujące do florenckiego quattrocenta), barokowego (narożny ryzalit przykryty kopułą) i secesyjnego (wykusznik nad ogrodem zimowym w elewacji południowej). Wnętrza należą do najlepiej zachowanych wśród fabrykanckich rezydencji, m.in. sala balowa, jadalnia, gabinet, klatka schodowa z witrażem, ogród zimowy. Obecnie Akademia Muzyczna.

STARY CMENTARZ

Założony w 1856 r. cmentarz chrześcijański, składa się z części katolickiej (11 ha), prawosławnej (ok. 1 ha) i ewangelicko-augsburskiej (9 ha). Jest to jeden z przykładów łódzkiej wielokulturowości. Na cmentarzu kilkaset zabytkowych nagrobków stanowiących przekrój sztuki sepulkralnej od poł. XIX w. po okres międzywojenny. Najbardziej okazałe nagrobki na części ewangelickiej,

Łódź, cmentarz, mauzoleum Scheiblera (aRO)

w tym monumentalne neogotyckie mauzoleum K. Scheiblera (1885-1888, proj. E. Lilpop i J. Dziekoński), nagrobek S. Biederman-

na (postać Anioła Stróża czuwającego nad dziećmi), mauzoleum J. Kunitzera. Na części katolickiej neorenesansowa kaplica grobowa J. Heinzla (1899-1905, proj. F. Schwechten), a także ciekawe nagrobki m.in. E. Heiman-Jareckiego, kpt. S. Pogonowskiego, czy powstańców styczniowych. W części prawosławnej kaplica grobowa Gojzewskich w stylu bizantyjskim.

CMENTARZ ŻYDOWSKI

Założony w 1892 r., tzw. nowy cmentarz. Jeden z największych cmentarzy żydowskich w Europie, pow. ok. 41 ha. Jest na nim pochowanych ok. 230 tys. ludzi. Zachowane kil-

Łódź, cmentarz żydowski (IRu)

kadziesiąt tysięcy zabytkowych nagrobków, w tym monumentalne mauzoleum rodziny Poznańskich z lat 1903-1905, prawdopodobnie proj. A. Zeligsona, z mozaiką z weneckiego warsztatu A. Salviati pod kopułą. W południowej części cmentarza tzw. pole gettowe, gdzie grzebani byli zmarli i zamordowani na terenie łódzkiego getta. W części gospodarczej, przylegającej do cmentarza od wschodu, dom przedpogrzebowy z 1896 r., fundacji H. i M. Konstadtów, proj. A. Zeligsona, największa tego typu budowla w Polsce.

STACJA RADEGAST

W czasie II wojny światowej stacja kolejowa służąca obsłudze łódzkiego getta – początkowo do transportu towarów, a od 1941 r.

również ludzi (transporty Żydów przywożone do getta oraz transporty z getta do obozów koncentracyjnych). W 2004 r. na terenie stacji stworzone zostało muzeum, a w 2005 r. odsłonięto pomnik martyrologii Żydów proj. Cz. Bieleckiego, mający upamiętnić ofia-

Łódź, stacja Redegast (CFK)

ry Litzmannstadt Getto, w tym ok. 150 tys. osób, które zostały wywiezione z tej stacji. Na pomnik oprócz samego budynku stacji składa się 140-metrowy Tunel Deportowanych, Kolumna Pamięci oraz tablice w kształcie macew z nazwami obozów koncentracyjnych, do których byli wywożeni Żydzi z Łodzi. Ekspozycja w tunelu przedstawia w skróty i symboliczny sposób historię istnienia getta. Jej elementem są również zachowane listy transportowe z nazwiskami osób deportowanych do getta oraz wysłanych stąd do obozów koncentracyjnych.

LITZMANNSTADT GETTO ———

Łódzkie getto było drugim co do wielkości (po warszawskim) na terenie okupowanej Polski. Decyzja o jego powołaniu została ogłoszona 8.02.1940 r., zamknięcie granic miało miejsce 30.04.1940 r., a ostatni transport do obozu koncentracyjnego w Auschwitz wyjechał z Łodzi 29.08.1944 r. Przeszło przez nie ponad 200 tys. ludzi, z czego zaledwie ok. 5% przeżyło wojnę. Ok. 43 tys. osób zginęło na terenie getta, ok. 150 tys. zostało wysłanych do obozów koncentracyjnych. Getto stworzo-

ne zostało na najbardziej zaniedbanym obszarze Łodzi (Stare Miasto i Bałuty); do dziś na tym terenie zachowało się wiele zabytkowych budynków, związanych z funkcjonowaniem getta. O przeszłości przypomina m.in. Pomnik Dekalogu w Parku Staromiejskim (odsłonięty w 1995 r., proj. G. Zemły), Stacja Radegast, a także Szlak Litzmannstadt Getto obejmujący ok. 40 miejsc, w większości z zachowanymi budynkami.

POMNIK MARTYROLOGII DZIECI I MŁODZIEŻY POLSKIEJ_

Pomnik z 1971 r., proj. J. Janusa i L. Mackiewicz, popularnie nazywany Pomnikiem Pękniętego Serca. Pomnik ma formę pękniętego serca o wys. 8 m, ze zwielokrotnioną postacią wychudzonego dziecka w szczelinie. Przed pomnikiem zniszczone oraz płyta z napisem „Odebrano Wam życie, dziś dajemy Wam tylko pamięć”. Monument upamiętnia Prewencyjny Obóz Policji Bezpieczeństwa dla Młodzieży Polskiej w Łodzi istniejący od grudnia 1942 r. do wyzwolenia Łodzi w styczniu 1945 r. W obozie w bardzo ciężkich warunkach przebywały dzieci w wieku od 2 do 16 lat. Niestety niemal cała dokumentacja dotycząca funkcjonowania obozu została zniszczona przez Niemców w czasie wojny. Na skutek tego nie jest możliwe precyzyjne określenie ani liczby osób, które przeszły przez obóz (prawdopodobnie ok. 10 tys.), ani liczby zmarłych i zamordowanych (od kilkuset do kilku tysięcy).

POMNIK OFIAR FASZYZMU ———

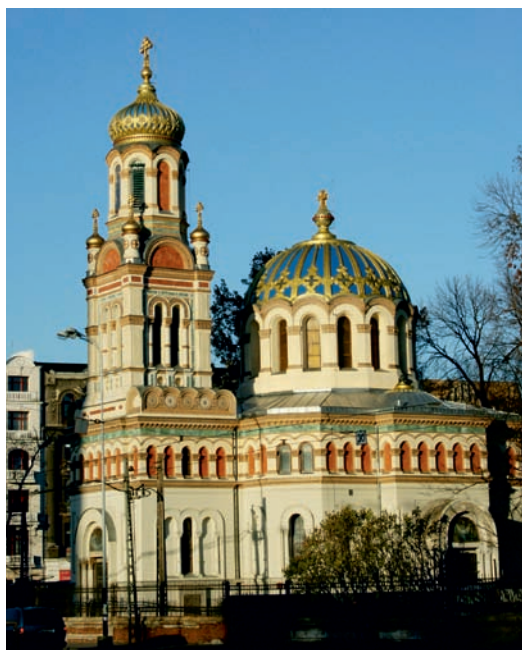
Pomnik w formie mauzoleum utworzony w 1961 r. proj. T. Herburta, w 1976 r. otwarte Muzeum Martyrologii i Walki w Radoszcu jako oddział Muzeum Historii Ruchu Rewolucyjnego. Pomnik powstał w miejscu Rozszerzonego Więzienia Policyjnego Radoszcz, które w tym miejscu funkcjonowało od grudnia 1939 r. do wyzwolenia Łodzi 19.01.1945 r. Rygorem zbliżone było do obozów koncentracyjnych, ogółem przeszło przez nie ok. 40 tys. ludzi, z czego ok. 20

tys. zostało skierowanych do obozów koncentracyjnych, pozostali w większości zginęli w więzieniu lub w egzekucjach. Najtragiczniejsze wydarzenie miało miejsce w przededniu wyzwolenia Łodzi, gdy Niemcy podpalili więzienie. Zginęło wówczas ok. 1,5 tys. osób. Na terenie dawnego więzienia symboliczny sarkofag z czarnego marmuru z napisem „Tu spoczywamy zamordowani w przeddzień wolności. Imiona i ciała zabrał nam ogień. Żyjemy tylko w waszej pamięci. Niechaj śmierć tak niehumanitarna nie powtórzy się.”

CERKIEW KATEDRALNA PW. ŚW. ALEKSANDRA NEWSKIEGO

Wybudowana w latach 1880-1884 wg proj. H. Majewskiego. Została ufundowana przede wszystkim przez łódzkich fabrykantów jako wotum dziękczynne za nieudany zamach na cara Aleksandra II. Zlokalizowana obok dworca kolejowego, w reprezentacyjnym punkcie miasta, miała stanowić symbol rosyjskiego panowania. Cerkiew na planie centralnym, zwieńczona kopułą, z przylegającą od zach. wieżą. Architektonicznie nawiązuje do

Łódź, cerkiew katedralna (aRO)

wzorów bizantyńskich, z wplecionymi dekoracjami typowymi dla architektury rosyjskiej. Ikonostas z czasu budowy świątyni, wykonany w Petersburgu. Obecnie cerkiew katedralna diecezji łódzko-poznańskiej.

Łódź, kościół ewangelicko-augsburski (aRO)

KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI PW. ŚW. MATEUSZA

Pierwszy proj. świątyni autorstwa J. Wende powstał już w 1905 r. Prace budowlane były prowadzone do 1928 r. Architektura świątyni neoromańska, nawiązująca do architektury Nadrenii. Założona na planie centralnym, od frontu przylega wysoka wieża (80 m), a od tyłu kaplica confirmacyjna. Wnętrze nawiązuje do stylu bizantyńskiego, z centralnie umieszczoną kopułą z żelbetu o średnicy 17 m u podstawy i wysokości 26 m. Część ołtarzowa z białego marmuru, z płaskorzeźbą Chrystusa w Ogrodzie Oliwnym i barwnym freskiem. Wszystkie otwory okienne świątyni wypełnione witrażami z wrocławskiej pracowni A. Seilera. Kościół słynie z organów i doskonałej akustyki.

KOŚCIÓŁ ARCHIKATEDRALNY PW. ŚW. STANISŁAWA KOSTKI

Komitet budowy zawiązał się w 1895 r., a na jego czele stanął baron J. Heinzel, jeden z największych łódzkich fabrykantów i jedyny katolik w tym gronie. Projekt budowli został zmodyfikowany przez J. Dziekońskiego i S. Odrzywolskiego. Prace rozpoczęto w 1901 r., kościół poświęcono w 1912 r. Rów-

Łódź, kościół archikatedralny (aRO)

nocześnie kontynuowano prace przy budowie wieży (wg proj. J. Kabana), ostateczne zakończenie budowy miało miejsce w 1927 r. Jest to budowla neogotycka nawiązująca do gotyku francuskiego, trójnawowa, z wyraźnie zaznaczonym transeptem. Wieża kościoła ma 103 m i należy do najwyższych w Polsce. Wyposażenie głównie neogotyckie. Niemal każdy element (przede wszystkim witraże i ołtarze) był fundowany przez różne instytucje, m.in. cechy rzemieślnicze, a także osoby prywatne, w tym innych wyznań (m.in. chór muzyczny ufundowany przez protestanta E. Herbsta). W 1920 r. kościół został podniesiony do rangi katedry, a w 1992 r. archikatedry.

13.06.1987 r. katedrę odwiedził papież Jan Paweł II, miało tu miejsce spotkanie papieża z łódzką inteligencją.

KOŚCIÓŁ PW. ŚW. JÓZEFA OBLUBIEŃCA

Kościół drewniany, pierwotnie stał na pl. Kościelnym, na terenie Starego Miasta, gdzie nosił wezwanie Wniebowzięcia NMP. Jest to najstarsza zachowana budowla wzniesiona na terenie Łodzi, wybudowana w latach 1765-1768, ufundowana przez bpa kujawskiego A. Ostrowskiego. W wyniku dynamicznego wzrostu liczby wiernych w XIX w., kościół stał się zbyt mały. Na jego miejscu w 1888 r. rozpoczęto wznoszenie nowej świątyni, a starą budowlę przeniesiono w maju 1888 r. na teren dawnego cmentarza chrześcijańskiego. Tutaj służył przede wszystkim robotnikom z pobliskich zakładów I. Poznańskiego. W pocz. XX w. kościół rozbudowany, wnętrze podzielone wówczas na nawy. Wyposażenie w większości z XX w.

LAS ŁAGIEWNICKI

Las o pow. ok. 1230 ha, pozostałość dawnej Puszczy Łódzkiej, prawdopodobnie największy las komunalny w Europie. Stanowi fragment Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich. Najcenniejsza część lasu objęta ochroną jako rezerwat przyrody „Las Łągiewnicki” (rez. leśny, utw. 1996, pow. 69,9 ha). Na terenie majątku szlacheckiego w Łągiewnikach

Łódź, trakt w Lesie Łągiewnickim (IRU)

w 1676 r. wybudowano drewnianą kaplicę pw. św. Antoniego, która zapoczątkowała rozwój Łągiewnik jako ośrodka pielgrzymkowego. Obecnie na terenie lasu dwie kaplice: św. Antoniego (z 1676 r.) oraz św. Rocha i Sebastiana (z pocz. XVIII w.), na terenie przylegającym do lasu barokowy kościół (1701-1723) i klasztor oo. Franciszkanów (ukończony w 1746 r.). Miejsce kultu bł. o. Rafała Chylińskiego, pochowanego w kościele. Współcześnie las stanowi przede wszystkim miejsce weekendowego wypoczynku mieszkańców Łodzi.

PARK ŹRÓDLISKA

Najstarszy łódzki park (pow. 10,6 ha), wydzielony z lasu miejskiego w 1840 r., pierwotnie nazywany Ogrodem Spacerowym lub Ogrodem Angielskim, następnie Źródliśka (ze względu na tryskające na tym obszarze źródła) lub Kwela (spolszczona nazwa niemieckiego *die Quelle* – źródło). W 1855 r. park zmniejszony o część zach., przeznaczoną na inwestycję K. Scheiblera: dom, fabrykę oraz ogród (dziś park Źródliśka II o pow. 6,7 ha). Park do 1906 r. w dzierżawie firmy Scheiblerów, służył przede wszystkim jako miejsce niedzielnego wypoczynku dla robotników z tej firmy. W 1926 r. w pn.-wsch. części parku wybudowano szklarnię z okazami roślin egzotycznych. W 1956 r. otwarta w tym miejscu Palmiarnia z jednymi z najstarszych palm w Polsce (ob. ok. 130-letnie). W parku zachowany starodrzew, przede wszystkim dęby i graby; najstarsze z XVIII w. Całość parku została uznana w 1990 r. za pomnik przyrody.

PARK OCALAŁYCH

Założony w 2004 r., w 60 rocznicę likwidacji getta w Łodzi. Park (pow. 8,5 ha) stanowi swoiste miejsce pamięci po uwięzionych w getcie. Część drzewostanu została zasadzona przez osoby ocalałe oraz jako wyraz solidarności z tymi, którzy zginęli (wzdłuż głównej tablicy granitowe z nazwiskami ocalałych). Pomnik Polaków Ratujących Żydów w czasie II Wojny Światowej (odznaczonych me-

dałem „Sprawiedliwy wśród narodów świata”) proj. Cz. Bieleckiego, pierwszy tego typu monument w Polsce. We wsch. części parku znajduje się tzw. Kopiec Pamięci, na szczycie którego stoi Ławka Jana Karskiego, kuriera

Łódź, Pomnik Polaków Ratujących Żydów w czasie II Wojny Światowej (IRu)

z okupowanej Polski, który przekazał informacje o eksterminacji Żydów w Polsce rządowi Wielkiej Brytanii i USA. Na terenie parku funkcjonuje Centrum Dialogu im. M. Edelmana, promujące dialog między różnymi kulturami i narodami.

PARK IM. J. PIŁSUDSKIEGO

Potocznie nazywany „Na Zdrowiu”. Największy łódzki park (pow. 172 ha) będący pozostałością lasu miejskiego, powstał wg proj. S. Rogowicza. Jego najcenniejszy fragment chroniony jako leśny rezerwat przyrody Polesie Konstantynowskie (utworzony w 1930 r. jako pierwszy w Polsce rezerwat leśny w granicach miasta). Na terenie parku znajduje się szereg obiektów rekreacyjnych

i sportowych. We wsch. części Pomnik Czynu Rewolucyjnego proj. K. Karpińskiego, odsłonięty w 1975 r., ustawiony na miejscu starszego pomnika, tzw. Kolumny Poległych z 1923 r. (zniszczonej przez hitlerowców), upamiętniający miejsce egzekucji rewolucjonistów łódzkich z lat 1905-1907. Do parku przylega ogród botaniczny należący do największych w Polsce oraz ogród zoologiczny.

PARK IM. KS. BP M. KLEPACZA

Założony w 1904 r. jako park przypałacowy (pow. 3,4 ha). Pierwotnie podzielony na dwie części, przylegające do rezydencji braci Józefa i Reinholda Richtera, od 1960 r. w całości udostępniony dla zwiedzających. Na niewielkiej powierzchni znajduje się szereg ciekawych okazów flory, m.in. cyprysik

nutkajski, klon czerwonolistny, czy potężny dąb szypułkowy, zwany Fabrykantem. Wyjątkowe w parku są tzw. dywany kwiatowe, tworzone z kwitnących wczesną wiosną cebulic lazurowobłękitnych. W parku zachowały się rezydencje dawnych właścicieli – neorenesansowa willa J. Richtera z lat 1898-1899, proj. K. Seidla z Wiednia oraz eklektyczna willa R. Richtera z lat 1903-1904, prawdopodobnie proj. I. Stebelskiego. Obecnie obie rezydencje w użytkowaniu Politechniki Łódzkiej.

Łódź, Wydział Geografii Uniwersytetu Łódzkiego (aRO)

POWIAT OPOCZYŃSKI

Powiat opoczyński położony jest we wschodniej części woj. łódzkiego. Sąsiaduje z województwami mazowieckim i świętokrzyskim. Leży w przeważającej części w obrębie Wzgórz Opoczyńskich. W rzeźbie obszaru dominują formy powstałe w trakcie akumulacji lodowcowej. W krajobrazie wyróżniają się doliny Pilicy, Drzewiczki, Wąglanki i Brzuśni. Powiat obfituje w dość bogate złoża skał osadowych, głównie piasków kwarcowych, ilów jurajskich, gliniek ceramicznych i drobnoziarnistych piaskowców. Mimo istniejących bogactw naturalnych, dość dużej powierzchni lasów (wskaźnik lesistości powiatu wynosi 30%) oraz dość niekorzystnych warunków klimatycznych (niedostatek opadów) powiat jest regionem typowo rolniczym (użytki rolne zajmują 64%). Wyróżnikiem krajobrazu kulturowego są domy zbudowane z opoki wapiennej. Region ma bogatą i nadal żywą kulturę ludową. Powierzchnia powiatu wynosi 1 040 km², natomiast liczba mieszkańców 78,4 tys. osób. 14,4% powierzchni powiatu zajmują obszary chronione. Należą do nich rezerваты przyrody, np. Diabla Góra, Jodły Sieleckie oraz Spalski Park Krajobrazowy i Sulejowski Park Krajobrazowy.

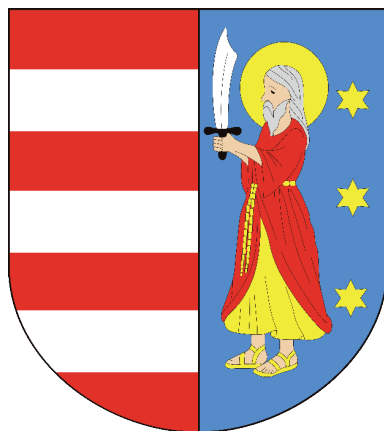
Wytwory sztuki ludowej najlepiej zachowały się w północnej części powiatu. Do szczególnie interesujących obiektów należą drewniane chałupy, tradycyjnie urządzone wnętrza mieszkalne dekorowane wycinankami oraz tkaniny, stroje i pisanki. Nadal praktykowane jest wycinankarstwo. Na uwagę zasługują także strój opoczyński oraz hafty.

Tradycyjne budownictwo opoczyńskie charakteryzowało się dość bogatą ornamentyką zewnętrzną (pazdury, nadokienniki, podokienniki). Chałupy były niewielkie, a ich wnętrza zdobione były często wiankami z suszonych roślin. Wycinanki, pająki i kwiaty z bibuły podobne były jak w regionie rawskim. Strój opoczyński jest ciekawy i nieco odmienny niż w regionach opisanych wcześniej. Dominują co prawda tkaniny pasiaste (spódnice, zapaski) ale także w stroju wyraźnie zaznaczają się haftowane koszule i męskie białe, czarno lamowane sukmany. Uzupełnieniem stroju męskiego były czapki rzadziej kapelusze, a kobiecego kwieciste chusty.

Ważną rolę odgrywało tkactwo, głównie kilimów i dywanów o bardzo zróżnicowanej kolorystyce. Ekspozaty związane z opoczyńską sztuką ludową oglądać można w Muzeum Regionalnym w Opocznie.

Oryginalność regionu opoczyńskiego podkreślają zespoły ludowe oraz kilkudziesięciu twórców ludowych. Aktywnością wyróżnia się wieś Bielowice, w której mieszka 80 twórczyń ludowych związanych z hafciarstwem, tkactwem, pisankarstwem i wyrobami z papieru. Przy Miejskim Domu Kultury w Opocznie działa Zespół Pieśni i Tańca „Tramblanka” mający w swoim repertuarze tańce i pieśni regionu opoczyńskiego.

Strój opoczyński (IRu)

ANIELIN

Wieś w gminie Poświętne w Dolinie Białobrzesckiej w otoczeniu lasów. **Szaniec Hubala** – pomnik z kamieni polnych w kształcie pierścienia, znajdujący się na polanie w sąsiedztwie wsi, w miejscu, gdzie o świcie 30 kwietnia 1940 r. w potyczce z Niemcami poległ major Henryk Dobrzański „Hubal”, dowódca Wydzielonego Oddziału Wojska Polskiego, jednego z pierwszych polskich oddziałów partyzanckich, walczącego na Kielecczyźnie od września 1939 r. do czerwca 1940 r.

BIAŁACZÓW

Wieś (w latach 1434-1870 miasto) położona nad Wąglanką, na Wzgórzach Opoczyńskich. Jej dzieje łączą się z rodem Odrowążów, z którego wywodził się Jan Prandota, biskup krakowski. Stąd pochodził też Stanisław Małachowski marszałek Sejmu Wielkiego. Zabytkowy prostokątny **rynek z ratuszem** z XVIII w., **kościół par. p.w. Jana Chrzciciela** z XVI w., kilkakrotnie przebudowywany oraz zespół pałacowy z XVIII-XIX w., w skład którego wchodzi klasycystyczny **pałac** z galeriami, oficyna, dwa pawilony, **park** ze sztuczną ruiną i oranżerią proj. Franciszka Marii Lanciego. Pałac zbudowano w latach 1797-1800 dla Stanisława Małachowskiego

Białaczów, pałac (IRu)

wg projektu Jakuba Kubickiego. Dziś mieści się tu Dom Pomocy Społecznej.

DRZEWICA

Miasto (prawa miejskie w latach 1429–1870 i od 1987 r.) położone nad Drzewiczką na

Drzewica, ruiny zamku (IRu)

północnym skraju Wzgórz Opoczyńskich. Siedziba fabryki nakryć stołowych „Gerlach SA” funkcjonującej od końca XIX w. W miasteczku **ruiny gotycko-renesansowego zamku** wzniesionego w latach 1527-1535 przez właściciela miasta arcybiskupa gnieźnieńskiego Macieja Drzewickiego. Inne zabytki to XIX w. dwór na podzamczu, **kościół**

pw. św. Łukasza (z nagrobkami rodziny Drzewickich) oraz cmentarze rzymskokatolicki i żydowski. W sąsiedztwie zakładów „Gerlach” znajduje się sztuczny tor slalomowy do kajakarstwa górskiego na Drzewiczce.

OPOCZNO

Miasto lokowane przez Kazimierza Wielkiego najpierw w 1360 r. na prawie średzkim, następnie w r. 1365 na magdeburskim. Położone w widłach rzek Drzewiczki i Wąglanki w obrębie Wzgórz Opoczyńskich. Nazwa pochodzi od opoki, czyli skały osadowej o białej

Opoczno, zamek (TDr)

lub kremowej barwie, zbudowanej z węgla wapnia z domieszką krzemionki wykorzystywanej w okolicy jako materiał budulcowy. W XIV w. miasto posiadało kamienne mury z bramami i fosą, zbrojownię, dwór wójtowski oraz włączony w system obronny miasta zamek, zwany kazimierzowskim. **Zamek** zniszczony podczas pożaru miasta w XV w., później częściowo odbudowany na pocz. XVII w., następnie zrujnowany podczas potopu szwedzkiego. W latach 1874-75 zamek opoczyński został odbudowany na starych fundamentach, w kształcie zbliżonym do współczesnego. Jego wygląd znacznie odbiega od pierwotnego. Współcześnie jest siedzibą **Muzeum Regionalnego**. Wg legend zamek miał podziemne połączenie z tzw. Domem Esterki. Śródmieście Opoczna ma zachowany **średniowieczny układ urbanistyczny**. Najstarszym zabytkiem sakralnym jest drewniany **kościół pw. św. Marii Magdaleny** z XVIII w. z przykościelnym cmentarzem

z żeliwnymi nagrobkami. Inne ciekawe obiekty sakralne to gotycka chrzcielnica i **późnorenesansowe nagrobki** w kościele p.w. św. Bartłomieja (XX w.). Od 1880 r. działa w Opocznie Zakład Płytek Ceramicznych, bazujący na zalegających w regionie złożach piaskowca, wapienia, glin i piasków.

PARADYŻ

Wieś gminna na obszarze Wzgórz Opoczyńskich. Znajdujący się we wsi barokowy zespół dawnego klasztoru bernardynów tworzy trójnawowy kościół bazylikowy (wybudowany w latach 1747-1764) z zabytkowym wyposażeniem (portrety, nagrobki, epitafia, rokokowe ołtarze i ambona) oraz budynek dawnego klasztoru z dużym dziedzińcem odpurowym otoczonym krużgankami. W **kościółce pw. Przemienienia Pańskiego i św. Michała Arch.** znajduje się katolickie Sanktuarium Chrystusa Cierniem Koronowanego.

PETRYKOZOY

Wieś w gminie Białaczów leżąca nad Drzewiczką. Najciekawszym obiektem zabytkowym jest **kościół pw. św. Doroty** zbudowany w 1791 r. wg proj. J. Ch. Kamsetzera, nadwornego architekta króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, na zlecenie Stanisława Małachowskiego marszałka Sejmu Wielkiego. Klasycystyczny obiekt wyróżnia fasada skomponowana z monumentalnych prostych brył geometrycznych. W obrębie wsi grodzisko z XI-XII w.

Petrykozy, kościół (TDr)

STUDZIANNA

Wieś w gminie Poświętne w Dol. Białobrzezkiej. Katolickie sanktuarium maryjne (jeden z najstarszych ośrodków pielgrzymkowych w dzisiejszej diecezji radomskiej), na które składają się **kościół pw. śś. Filipa Nereusza i Jana Chrzciciela** wzniesiony w l. 1688-1724, klasztor oo. filipinów, **kaplica pw. św. Anny** oraz **kościół pw. św. Józefa**. Jest to cenny w skali kraju barokowy zespół sa-

Studzianna, kościół pw. śś. Filipa Nereusza i Jana Chrzciciela (IRu)

kralny w krajobrazie wiejskim. Studzianna słynie z cudownego obrazu Matki Boskiej Studziańskiej (Świętorodzinnej), do którego pielgrzymowali rycerze z całej Polski, także królowie – Michał Korybut Wiśniowiecki, Jan III Sobieski. Obraz znajduje się w barokowym kościele św. Filipa Nereusza i św. Jana Chrzciciela, którego późnobarokowym wnętrzu znajduje się cenna polichromia z 1726 r. autorstwa o. Adama Swacha.

ŻARNÓW

Wieś gminna na obszarze Wzgórz Opoczyńskich. Gród wzmiankowany w 1065 r., w XII w. kasztelania i osada targowa. W latach 1415-1876 miejscowość posiadała prawa miejskie. Układ urbanistyczny zachował średniowieczny charakter. **Kościół pw. św. Mikołaja** z pocz. XII w. wzmiankowany po raz pierwszy w 1191 r. jako kościół parafialny i kaplica grodowa. W 1510 r. do bryły

kościół dobudowano od wschodu gotyckie prezbiterium ze sklepieniem gwiaździstym, w 1903 r. kościółek pw. św. Mikołaja stał się jednym ze skrzydeł transeptu neogotyckiej budowli. Dziś najcenniejszy zabytek to zachodnia romańska wieża mieszcząca empore i fragment północnej ściany z rozglifionymi okienkami. Kościół zbudowany jest z rodzimego regularnie obrobionego drobnoziarnistego piaskowca jurajskiego. Inne atrakcje to pozostałość stożkowego **grodziska książęcego** z XI w. nazywanego „Szwedzką Górą”, ze szczytu którego król Jan Kazimierz miał obserwować 16 września 1655 r. przebieg bitwy pod Żarnowem (jednej z większych bitew polsko-szwedzkich, zakończonej klęską wojsk polskich), cmentarz rzymskokatolicki z nagrobnym pomnikiem anioła z krzyżem poświęcony pamięci dziedzica Dłużniewic Bronisława Prawdzic-Rudzkiego zmarłego w 1883 r.; kwatery poległych partyzantów 25 pułku piechoty AK.

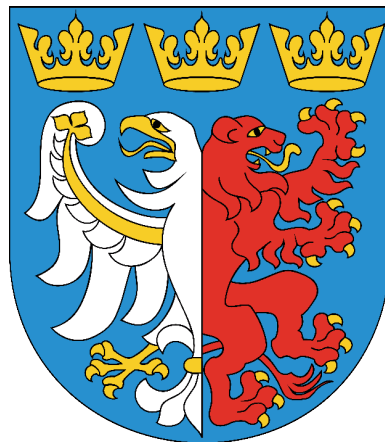

Żarnów, kościół (TDr)

POWIAT PABIANICKI

Położony w centralnej części woj. na zach. od Łodzi, w obrębie aglomeracji łódzkiej. Leży w całości na Nizinie Południowowielkopolskiej, na Wysoczyźnie Łaskiej. Obszar odwadnia Ner z dopływem Dobrzyńką, a pd. część Grabia z dopływem Dłutówką. Wysoczyzna ma równinną lodowcową rzeźbę, miejscami lekko pofalowaną. Największe wzniesienie znajduje się pod Czyżeminem (gm. Dłutów) i ma 260 m npm, najniżej położona jest dolina Neru za Puczniewem (gm. Lutomiersk) 136 m npm. Prawie 25% powierzchni zajmują lasy, głównie w gminach Dłutów, Dobroń i Lutomiersk. W gm. Lutomiersk utworzono dwa rezerwaty przyrody „Jodły Oleśnickie” i „Mianów”, warto też zobaczyć gład narzutowy w Trupiance będący pomnikiem przyrody nieożywionej. Wielkoobszarowa ochrona przyrody związana jest z Grabią (Obszar Chronionego Krajobrazu „Środkowej Grabi”, Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy Środkowej Grabi) oraz Nerem („Pęczniewski Obszar Chronionego Krajobrazu”). Powiat składa się z 7 jednostek samorządowych – gmin miejskich Pabianice i Konstantynów Łódzki oraz gmin wiejskich Dłutów, Dobroń, Ksawerów, Lutomiersk i Pabianice. Ludność liczy ok. 120 tys. z czego 75% mieszka w miastach.

Pabianice, cmentarz żydowski (ADn)

Pabianice, pomnik POW przed kościołem pw. św. Mateusza (ADn)

DOBROŃ

Wieś gminna nad Grabią, we wczesnym średniowieczu należąca do tzw. opola chłopskiego. Ok. XI w. podarowana kościołowi, stała się częścią włości kapituły krakowskiej. Po II rozbiórce Polski administratorem dóbr

Dobroń, kościół (TDr)

ziemskich został rząd pruski. Obecnie miejscowość położona w strefie podmiejskiej między Pabianicami i Łaskiem, pełni funkcję mieszkaniową, usługową, przemysłową i letniskową. Parafialny **kościół drewniany pw. św. Wojciecha** wyświęcony w 1779 r. Modrzewiowy, konstrukcji zrębowej, szalowany, na planie krzyża łacińskiego z trójbocznym prezbiterium. Wewnątrz trzy ołtarze barokowe, rokokowa chrzcielnica, cenne żyrandole. Barokowy ołtarz główny z obrazem Boga Ojca i rzezbami św. biskupów Wojciecha i Stanisława. Drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowej. Przy kościele znajduje się park podworski o pow. 3,5 ha z końca XVIII w. z licznymi pomnikowymi drzewami, wśród których na uwagę zasługują stare lipy.

KONSTANTYNÓW ŁÓDZKI

Miasto ok. 17 tys. mieszkańców położone na zachód od Łodzi w miejscu gdzie Łódka dopływa do Neru, siedziba gminy, powstałe na terenie dawnej wsi Żabice Wielkie, o której pierwsza wzmianka pochodzi już z XIV w. Powstanie miasta związane jest z rozwojem

włókienniczego okręgu łódzkiego. W 1821 r. Mikołaj Krzywiec-Okołowicz założył tu osiedle fabryczne sukienników i płócienników. Dzisiejsza nazwa miasta została nadana osadzie w 1824 r., a prawa miejskie w 1830 r.

Zachowała się **stara zabudowa miasta** typowa dla osad fabrycznych z czasów Królestwa Kongresowego, z charakterystycznymi parterowymi domami tkaczy powstałymi w I poł. XIX w., należącymi niegdyś do pierwszych osadników.

Dawny kościół ewangelicko-augsburski wzniesiony w latach 1826-1834 według projektu Ludwika Bethiera. Początkowo jednonawowy, przekształcony pod koniec XIX w. w stylu neorenesansowym. Obecnie kościół rzymskokatolicki pw. św. Józefa Robotnika.

Kościół pw. Narodzenia NMP, neogotycki, wzniesiony w latach 1826-1832 wg projektu włoskiego architekta Bologninięgo, wzorowana na katedrze w Mediolanie. Wielokrotnie przebudowywany.

Zachowane **ślady grodziska** z XIV w. Na cmentarzu katolickim mogiły dzieci z Wielkopolski, zmarłych w hitlerowskim obozie przejściowym oraz groby żołnierzy rosyjskich z 1914 r. Na cmentarzu żydowskim kilkanaście macew.

LUTOMIERSK

Wieś gminna położona w północnej części powiatu nad Nerem. W dolinie tej rzeki odkryto wiele śladów dawnego osadnictwa (najdawniejsze osady sprzed 3-4 tys.). Lutomiersk był niegdyś miastem (1274-1867 r.) funkcjonującym na skrzyżowaniu ważnych traktów handlowych. Poza handlem rozwinęło się tu sukiennictwo, szewstwo, krawiectwo. Żyło tu wielu Żydów.

Klasztor (dawny zamek) i **kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP**. W otoczeniu podmokłej doliny Neru oraz jej niewielkiego dopływu Wrzącej w średniowieczu wybudowano zamek rycerski datowany na XV-XVI w. Początkowo prawdopodobnie należał do Lutomierników h. Jastrzębiec, od XV w. do Grudzińskich, którzy w 1658 r. sprowadzi-

li do miasta zakon reformatów i przekazali im zamek na klasztor. Konsekracja jednonawowego, barokowego kościoła miała miejsce w 1659 r. Zamek przebudowany został na klasztor, jego dzisiejszy plan odpowiada dawnemu zarysowi, a najlepiej zachowała się południowa i wschodnia część warowni.

Lutomiersk, kościół parafialny (TDR)

W czasie powstania styczniowego klasztor był ośrodkiem powstańczym, w jego podziemiach pochowanych zostało ok. 500 Polaków. Władze carskie zarządziły kasatę klasztoru. Po wojnie przekazano go salezjanom by prowadzili tu dom wychowawczy i sierociniec. Obecnie działa tu Salezjańska Szkoła Muzyczna. W budynku mieści się izba muzealna z wystawą przedmiotów odnalezionych podczas badań archeologicznych oraz informacją o historii Lutomierska. Parafia erygowana w 1283 r. **Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Szkaplerznej** wzniesiono w latach 1775-1781 z fundacji księżnej Barbary z Duninów Sanguszkowej. Posiada oszkarpowanie i późnobarokowy szczyt. Wyposażenie wnętrza pochodzi z końca XVIII w. Obok murowana dzwonnica z 1780 r.

PABIANICE

Miasto położone na Wysoczyźnie Łaskiej nad Dobrzynką, w aglomeracji łódzkiej. Duży ośrodek przemysłowy liczący ok. 70 tys. mieszkańców, od 1999 r. siedziba powiatu. W 1086 r. Judyta, żona księcia Władysła-

wa Hermana podarowała osadę i okoliczne włości Kapitulie Krakowskiej. Prawa miejskie Pabianice uzyskały w połowie XIV w. W tym czasie erygowano tutaj parafię. W XV w. gościli w Pabianicach królowie Władysław Jagiełło i Kazimierz Jagiellończyk oraz kronikarze Jan Długosz i Marcin Kromer. Upadek polityczny i gospodarczy I Rzeczypospolitej sprowadził miasto do rangi podrzędnego rolniczego miasteczka.

Zmiana nastąpiła w XIX w. po przyznaniu licznych ulg osadnikom, a szczególnie tkaczom. W 1823 r. opracowano plan regulacyjny Pabianic i zaczęto przybyszy osiedlać na Nowym Mieście. Inwestowali tu przede wszystkim Niemcy i Żydzi. Przez kilkanaście lat Pabianice stały się poważnym ośrodkiem przemysłu włókienniczego. W 1900 r. połączono Pabianice z Łodzią elektryczną linią tramwajową, a w 1901 r. przy kolei kaliskiej wybudowano dworzec kolejowy. W okresie okupacji miasto włączono do Kraju Warty, a Niemcy wymordowali ok. 8 tys. pabianickich Żydów.

Z Pabianicami związany jest św. Maksymilian Maria Kolbe. W 1994 r. odbyła się uroczysta konsekracja kościoła pod jego wezwaniem, a w 2004 r. został on patronem Pabianic. W **Muzeum Miasta Pabianic** działa stała wystawa poświęcona św. Maksymilianowi, na której eksponowane są m.in. grafiki, medale i publikacje z nim związane. Oddział PTTK Pabianice wyznaczył szlak pieszy po mieście prowadzący śladami świętego Maksymiliana Kolbe. Z Łodzi przez Pabianice, Łask do Zduńskiej Woli prowadzi też liczący 68 km rowerowy szlak turystyczny i pielgrzymkowy im. św. Maksymiliana.

Dwór Kapituły Krakowskiej wybudowany został w latach 1566-1571 w stylu renesansowym. Tzw. „Zamek” jest przykładem polskiego dworu attykowego o cechach obronnych. Założony na planie kwadratu o dwóch alkierzach na przeciwległych narożach, jednopiętrowy. Od strony zachodniej znajduje się XIX-wieczna przybudówka z okrągłą wieżyczką. Dach jest ukryty za wysoką renesansową attyką. Interesujące

we wnętrzu są rokokowy kominek, freski z XVI w., drewniane więźby stropowe. W latach 1833-1945 miał tu siedzibę magistrat, obecnie Muzeum Miasta Pabianic.

Pabianice, Dwór Kapituły Krakowskiej (TDr)

Kościół parafialny pw. śś. Mateusza i Wawrzyńca późnorennesansowy, wybudowany w latach 1583-1588. Murowany, trójnawowy, bazylikowy z transeptem, z prostokątnym prezbiterium zakończonym półkolistą apsydą i ośmioboczną wieżą z piramidalnym nakryciem neogotyckim. Ozdobą kościoła jest 6 portali. Portal od strony północnej zdobi herb kapituły krakowskiej i miasta. Kościół na skutek pożarów kilkakrotnie przebudowywano. Wnętrze barokowe z XVII–XVIII w. bogato zdobione, zawiera wiele dzieł sztuki sakralnej oraz pamiątek historii kościoła i miasta. Obok kościoła stoją pomniki POW oraz św. Maksymiliana Kolbego.

Kościół ewangelicko-augsburski pw. śś. Piotra i Pawła wzniesiono w latach 1827-1831 w stylu klasycystycznym. Murowany o kształcie rotundy nakrytej stożkowym dachem z latarnią w szczycie. W ołtarzu głównym obraz z 1877 r. „Chrystus w Ogrójcu” Wojciecha Gersona. Obok tzw. Pastorat, czyli dom parafialny, przykład architektury eklektycznej.

Domy tkaczy i rękodzielników (ul. Zamkowa 17, 19, 21, 23; ul. św. Jana 20) wzniesione w latach 1833-1836 w stylu klasycystycznym. Murowane, piętrowe, sytuowane frontem do ulicy i kryte dachówką były charakterystyczną zabudową ul. Zamkowej

w XIX w. Inny styl tzw. łużycki reprezentuje wybudowany w pierwszej połowie XIX w. dom tkacza na ul. św. Jana. Piętrowy, drewniany, o konstrukcji przysłupowej, z arkadowymi wnękami wokół ścian, w środku których umieszczono okna.

Pałac przemysłowca (ul. Zamkowa 5) wybudowany w 1883 r. w stylu eklektycznym przez rodzinę Enderów. Zachowało się bogate wyposażenie wnętrza: sztukaterie, malowidła sufitów, piece, boazerie. Dziś mieści się tu Starostwo Powiatowe.

Pałac przemysłowca (ul. Zamkowa 26) wybudowany w latach 90. XIX w. w stylu eklektycznym przez rodzinę Kindlerów. Zachowały się elementy wystroju wnętrza: klatka schodowa, sztukaterie, malowidła na sufitach. Obecnie mieści się tu Urząd Skarbowy.

Cmentarz ewangelicki założony w połowie XIX w. zdobi wzniesiona w 1904 r. kaplica cmentarna w stylu secesyjnym będąca mauzoleum rodzinnym Kindlerów. W otoczeniu bogato zdobione grobowce i nagrobki rodzin fabrykanckich. **Cmentarz żydowski** został założony w połowie XIX w. Zachowało się ok. 650 nagrobków. Wśród nich m.in. zasłużonych dla miasta rodzin żydowskich Baruchów, Kantorowiczów i Gliksmanów.

Pabianice, kościół ewangelicko-augsburski (TDr)

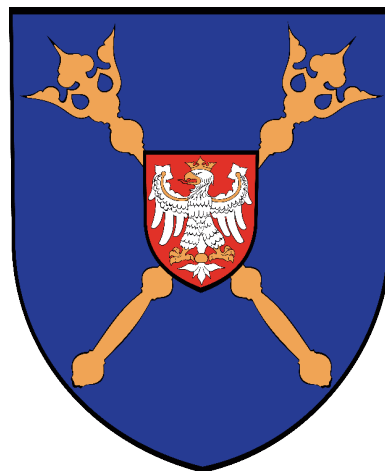

POWIAT PAJĘCZAŃSKI

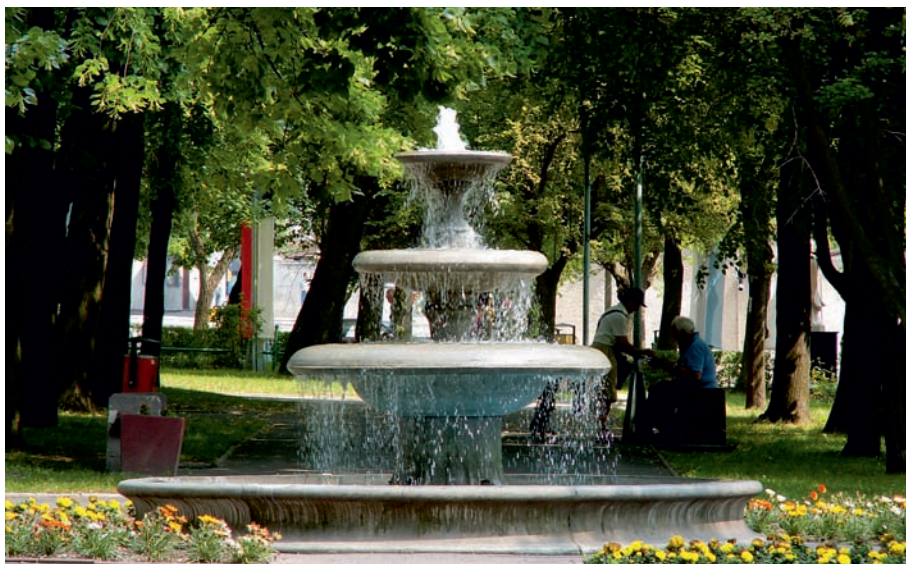
Położony jest w południowej części woj. łódzkiego na północnym skraju Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej. Utworzony w 1999 r. Zamieszkuje go ponad 52 tys. mieszkańców, a powierzchnia wynosi 804 km². W jego skład wchodzi osiem gmin – 2 miejsko-wiejskie Pajęczno i Działoszyn oraz 6 wiejskich Kiełczygłów, Nowa Brzeźnica, Rząśnia, Siemkowice, Strzelce Wielkie i Sulmierzyce. Na terenie powiatu występują złoża węgla brunatnego, bogate złoża wapieni górnourajskich oraz czwartorzędowe gliny morenowe, piaski i żwiry. Eksploatowane są złoża wapieni oraz piasku. Ważnym elementem krajobrazu jest dolina Warty, jej zakola i meandry, a szczególnie przełom pod Działoszynem, także źródła i wywierzyska pochodzenia krasowego. Dopływami Warty na terenie powiatu są Liswarta z Kocinką, Pisia i Wężnica. Obszary leśne zajmują 27 % powierzchni.

W granicach powiatu znajduje się niewielki fragment Załęczańskiego Parku Krajobrazowego oraz leśne rezerваты przyrody „Dąbrowa w Niżankowicach” utworzony dla ochrony lasów dębowych; „Mokry Las” chroniący naturalny las grądowy z udziałem jodły; „Murowaniec” gdzie ochroną objęto bór jodłowy z domieszką sosny, dębu, grabu i świerka; a także rezerwat przyrody nieożywionej „Węże”, który chroni Górę Zelce (228 m npm), wapienny ostaniec jurajski położony na lewym brzegu Warty, z jaskiniami i innymi formami krasowymi.

Na terenie powiatu wytyczono liczne szlaki turystyczne piesze Jury Wieluńskiej, Rezerwatów Przyrody Załęczańskiego Parku Krajobrazowego, Przełomu Warty przez Wyżynę Wieluńską; szlaki rowerowe „Dwóch Starych Lip”, „Działoszyńskiego Przełomu Warty”, „Wapiennych Wzgórz Załęczańskiego Parku Krajobrazowego”, „Ujścia Liswarty”, „Patrzyków – Łązek” oraz „Szlak konny Jury Wieluńskiej”.

Pajęczno, fontanna w rynku (MLw)

Załęczański Park Krajobrazowy, wapiennik (KKr)

BIAŁA

Nazywana również Białą Szlachecką, to wieś w gminie Rząśnia typu szeregowego dokumentowana od XIV w. Miejsce pochodzenia Marcina i Joachima Bielskich – kronikarzy i poetów staropolskich. Drewniany

Biała, kościół pw. św. Jana Chrzciciela (RWu)

kościół pw. św. Jana Chrzciciela z 1584 r., wybudowany we wsi Wola Czyżewska, przeniesiony do Białej w związku z budową kopalni węgla brunatnego „Bełchatów”. Konstrukcji zrębowej z drewna modrzewiowego, oszalowany, kryty gontem. Wewnątrz XVI w. polichromia, późnorennesansowy ołtarz główny z obrazem MB Szkaplerznej w srebrnej sukience, późnobarokowe ołtarze boczne, rzeźbione postaci świętych i ambona. Przy drodze do kościoła drewniana kaplica.

DWORSZOWICE KOŚCIELNE

Wieś w gm. Nowa Brzeźnica. **Kościół parafialny pw. św. Michała Archanioła** zbudowany w XIX w. We wnętrzu trzy klasycystyczne ołtarze oraz rzeźby Madonny i Jana Nepomucena z XVIII w. Obok świątyni klasycystyczna dzwonnica, kostnica z przełomu XIX i XX w oraz plebania z pocz. XX w. Dworszowice były miejscem narodzin Antoniego

Bolesława Dobrowolskiego wybitnego glajcjologa, geofizyka, meteorologa, hydrografa, uczestnika wyprawy na biegun południowy.

DZIAŁOSZYN

Miasto nad Wartą liczące 7 tys. mieszkańców. Osada powstała na średniowiecznym szlaku prowadzącym z Rusi na Śląsk. Miasto o rodowodzie XV w. w posiadaniu Działoszów, Kobyłańskich, Męcińskich, Myszkowskich. Zniszczone podczas najazdu szwedzkiego. W XVIII w. w Działoszynie osiedliło się wielu Żydów i zbudowano dużą synagogę. Od 1793 r. pod zaborem pruskim, następnie w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim. Na początku XIX w. miasto zniszczył pożar. Działoszyn utracił prawa miejskie w 1870 r., i odzyskał je dopiero w 1994 r. Obecnie ośrodek przemysłowy. **Pałac Męcińskich** zwany również „zamkiem”, późnorennesansowy. Powstał ok. 1600 r. za sprawą Andrzeja z Kurozwęk Męcińskiego. Wzniesiony z kamienia i cegły na planie prostokąta z dobudowanym później ryzalitem. Jest to budowla dwukondygnacyjna, którą wieńczy dwuspadowy dach. Przebudowany pod koniec XVIII w. za czasów Stanisława Męcińskiego,

Działoszyn, Pałac Męcińskich (IRu)

który wokół pałacu założyło ogród w stylu francuskim. Bywał tu Stanisław August Poniatowski, a w pokojach królewskich znajdowały się obrazy Baccirellego, portrety rodziny królewskiej i popiersia monarchów. Po II woj-

nie światowej w pałacu mieścił się dom wypożyczynkowy, a później zakład wychowawczy. Obecnie przeznaczony na ośrodek informacji turystycznej. **Kościół pw. św. Marii Magdaleny** to późnobarokowa świątynia wzniesiona z fundacji Rozalii Męcińskiej. **Góra Wiatraczna** (231 m npm) położona na zach. od centrum miasta jest fragmentem zespołu pagórów żwirowo-piaszczystych, wyznaczających maksymalny zasięg stadiału Warty zlodowacenia środkowopolskiego. Doskonały punkt widokowy.

NOWA BRZEŹNICA

Miejscowość gminna, dawne miasto królewskie na skrzyżowaniu szlaków handlowych i siedziba starostwa niegrodowego. Powstało w średniowieczu przy trakcie handlowym z Rusi na Śląsk jako Brzeźnica. W XIII w. obok Brzeźnicy, w pobliskim lesie, założono nową

Nowa Brzeźnica, kościół (IRu)

osadę – Nowa Brzeźnica. Wówczas Brzeźnica zyskała miano Starej Brzeźnicy i stanowiła przedmieście nowej osady. Nowa Brzeźnica prawa miejskie utraciła w XIX w. i do dzisiaj pozostaje wsią. Miejsce urodzenia kronikarza

i historyka Jana Długosza. **Kościół pw. św. Jana Chrzciciela** neogotycki, wzniesiony w miejscu gotyckiej świątyni ufundowanej przez króla Władysława Jagiełłę. W świątynię wkomponowana jest gotycka dzwonnica. Obok kościoła znajduje się plebania z XIX w., a na cmentarzu parafialnym murowana kaplica cmentarna z przełomu XIX i XX w.

PAJĘCZNO

Miasto powiatowe liczące 7 tys. mieszkańców, ośrodek usługowy regionu rolniczego na Wyżynie Wieluńskiej. Miejscowość znana od średniowiecza, a jako miasto od 1276 r. Położona przy szlaku handlowym z Wrocławia na Ruś. Była miastem królewskim, później własnością klasztoru Paulinów na Jasnej Górze. W 1870 roku utraciło prawa miejskie, które odzyskało w roku 1958 r. Średniowieczne Pajęczno nigdy nie zostało otoczone murami miejskimi, nie miało przedmieść i nie posiadało typowego wyglądu miasta lokacyjnego. Było miasteczkiem otwartym, zbliżonym do owalnicy, zabudowania skupiały się wokół placu targowego. Po dziś dzień centrum miasta charakteryzuje małomiasteczkowa zabudowa. **Kościół pw. św. Leonarda i Wniebowzięcia NMP** pochodzi z poł. XVIII w. Został wybudowany w miejscu romańskiej świątyni pw. św. Leonarda (XII w.), do której w czasach późniejszych (XIV lub XV w.) dobudowano większy drewniany kościół pw. Wniebowzięcia NMP. Jest to świątynia jednonawowa, orientowana, zwieńczona trzykondygnacyjną wieżą z latarnią. Po pożarze w 1910 r. dawny kościół barokowy z wystrojem rokokowym odbudowano jako bezstylowy. Obecnie pełni funkcję Sanktuarium Najświętszej Maryi Panny, Matki Kościoła (w ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej Pajęczańskiej). Pochowany tu został XVI w. kronikarz i poeta Marcin Bielski, który urodził się i zmarł w pobliskiej miejscowości Biała. Na terenie przykościelnym rośnie lipa drobnolistna – pomnik przyrody. Zabytkowy cmentarz rzymskokatolicki z nagrobkami pochodzącymi z XIX w.

RZAŚNIA

Miejscowość gminna o układzie wielodrożnicy. Pierwsza wzmianka pochodzi z poł. XIV w. kiedy znalazła się w wykazie dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego. **Kościół parafialny pw. św. Macieja** – neorenesansowy z elementami klasycyzmu, wzniesiony w XIX w. na miejscu drewnianego kościoła.

Rzaśnia, kościół parafialny (MLw)

We wnętrzu wyposażenie XVII-XVIII w. Na cmentarzu parafialnym, w miejscu pierwszego średniowiecznego kościółka stoi kaplica cmentarna konstrukcji zrębowej, wzniesiona w II poł. XIX w., wewnątrz ołtarz z II. poł. XVII w. Za wsią stał niegdyś dwór należący do oficera wojsk T. Kościuszki – Wojciecha Wysockiego, który został pochowany na miejscowym cmentarzu.

SIEMKOWICE

Miejscowość gminna, niegdyś siedziba rodu Siemkowskich h. Oksza wywodzących się z czeskiej rodziny Werszowców, którzy mieszkali tu po wiek XVII. **Dwór obronny** na wyspie otoczonej fosą, wzniesiony w XVI w. przez Jerzego Siemkowskiego, na planie prostokąta, piętrowy. Przebudowany przez kolejnych właścicieli. Obecnie we dworze znajdują się cztery pomieszczenia, alkierz dobudowany do pd.-wsch. naroża. W pn.-wsch. części grube, romańskie mury z kamienia polnego – pozostałość starej kamien-

Siemkowice, dwór obronny (MLw)

nej wieży obronnej. Renesansowe obramienia okienne, kamienne barokowe portale. Po pożarze w 1945 r. odrestaurowany. **Kościół pw. św. Marcina** z XIX w. dobudowany do wieży stanowiącej pozostałość gotyckiego kościoła. Pamiątkowa tablica poświęcona L. Niemojowskiemu – właścicielowi Radoszewic. Na cmentarzu parafialnym **kaplica grobowa** Karśnickich.

STRÓŻA

Wieś w gminie Rzaśnia o układzie owalnicy. **Drewniany kościół pw. św. Kazimierza** powstał po 1690 r. modrzewiowy, kryty gontem. We wnętrzu barokowy ołtarz główny z obrazem MB z Dzieciątkiem (XVII w.). Neorenesansowy pałac z XIX w. – obecnie szkoła podstawowa.

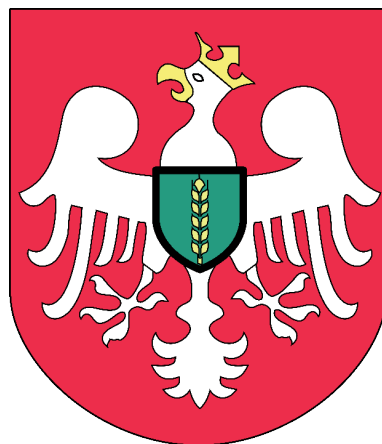
Stróża, kościół (IRu)

POWIAT PIOTRKOWSKI

Położony w pd.-wsch. części województwa łódzkiego, ma charakter rolniczy. Krzyżują się tutaj ważne międzynarodowe szlaki komunikacyjne droga nr 1 Gdańsk – Katowice, droga szybkiego ruchu nr 8 Warszawa – Piotrków – Wrocław, kolej warszawsko-wiedeńska. Powierzchnia powiatu 1 429 km², liczba ludności 90,4 tys. (63 os./km²). Siedzibą władz powiatowych jest Piotrków Trybunalski. W skład powiatu wchodzi gminy miejsko-wiejskie Sulejów i Wolbórz oraz wiejskie Aleksandrów, Czarnocin, Gorzkowice, Grabica, Łęki Szlacheckie, Moszczenica, Ręczno, Rozprza i Wola Krzysztoporska. Lasy w powiecie koncentrują się pd.-wsch. jego części i stanowią 23,9% jego powierzchni. Najbardziej atrakcyjne tereny rekreacyjne są położone nad Zalewem Sulejowskim, wzdłuż malowniczej doliny Pilicy, nad Zbiornikiem Cieszanowice oraz nad rzekami Czarną i Luciążą. Na terenie powiatu znajduje się Sulejowski Park Krajobrazowy oraz kilka rezerwatów przyrody. Najbardziej znaną atrakcją turystyczną powiatu jest romańskie opactwo cystersów w Sulejowie-Podklasztorzu. Przez teren powiatu przebiegają liczne szlaki turystyczne w tym „Łódzka Magistrala Rowerowa” oraz „Szlak Wodny Rzeki Pilicy”.

Widok z Bąkowej Góry (IRu)

Sulejów, wnętrze kapitarza (PPr)

BAKOWA GÓRA

Wieś położona w gminie Ręczno na wschodnim skraju Wzgórz Radomszczańskich znana od 1398 r. Na uwagę zasługują **ruiny średniowiecznego dworu obronnego** i późnobarokowy dwór Małachowskich, położone na szczycie wzniesienia Bąkowej Góry (wys. 282 m npm). Dwór obronny został wzniesiony w poł. XV w. przez rycerza-rozbojnika Zbigniewa Bąka. Do dziś przetrwały jedynie fragmenty murów z zarysem trzech

Bąkowa Góra, dwór Małachowskich (IRu)

pomieszczeń oraz kwadratowej baszty, a także część piwnic. Kilkanaście metrów obok **dwór szlachecki** pochodzący z drugiej poł. XVIII w. wybudowany przez ród Małachowskich, właścicieli pobliskich Majkovic. Jest to budynek parterowy przykryty łamanym, gontowym dachem. Od frontu posiada kolumnowy portyk z charakterystycznym barokowym szczytem. Wewnątrz zgromadzono fragmenty elementów architektonicznych oraz rzeźby pochodzące z dworu w Majkovicach. Obydwie budowle otoczone są starym parkiem z okazami pomnikowych drzew. Ze stoków wzgórza rozciąga się wspaniała panorama doliny Pilicy i wzniesień Pasma Przedborsko-Małogoskiego. Poniżej szczytu usytuowany jest kościół pw. św. Trójcy z XV w., przebudowany w XVII w., z ciekawym wyposażeniem.

BOGUSŁAWICE

Wieś w gminie Wolbórz na Równinie Piotrkowskiej. W drewniano-murowanym

pałacu rodziny de Witte z przeł. XVIII i XIX w., otoczonym założeniem parkowym znajduje się siedziba zarządu stada ogierów. Tutejsze konie znane są nie tylko z wyczynów sportowych, ale także z filmów, np. „Pan Wołodyjowski” i „Potop”.

LUBIEŃ

Wieś położona na pd. od Piotrkowa w gminie Rozprza, a w niej **kościół pw. NMP** z okresu międzywojennego, wewnątrz obraz św. Huberta z 1943 r. autorstwa Józefa Mehoffera oraz polichromie z 1942 r. wykonane wg jego projektu.

MAJKOWICE

Wieś położona w gminie Ręczno z **ruinami renesansowego dworu** rodziny Majkowskich. Budowlę wzniesiono w XVI w. na planie zbliżonym do czworoboku z dwoma wysuniętymi ryzalitami. W jednym z nich znajdowała się brama wjazdowa. W narożu dobudowano trzykondygnacyjną basztę połączoną z dworem zewnętrznym ganikiem komunikacyjnym. Do dziś zachowały się fragmenty ścian i murów zewnętrznych z pozostałościami renesansowych obramowań okiennych oraz sklepienie kolebkowo piwnice. Z daleka widoczna jest baszta o trój-

Majkowie, ruiny dworu Majkowskich (KKr)

członowej budowie – w przyziemiu posiada ona przekrój koła, następna kondygnacja jest ośmioboczna, a ostatnia – kwadratowa. Nieopodal, wśród podmokłych nadpilicznych

łąk, można odnaleźć **grodzisko stożkwa-te** – pozostałość obronnej siedziby rycerskiej z przeł. XIII i XIV w., a nad samą Pilicą – relikty murowanego zamku „Surdega”.

MIERZYN

Wieś w gminie Rozprza na pd. skraju Równiny Piotrkowskie z murowanym, późnogotyckim **kościółem pw. św. Mikołaja i NMP** z prezbiterium z przeł. XV i XVI w., nawą z 1600 r. i wieżą z lat 1830-35. Przebudowany w latach międzywojennych. Wewnątrz za- bytkowe wyposażenie, chrzcielnica z 1609 r., obrazy w ołtarzach bocznych Madonny z XVII w. i św. Anny Samotrzec z XVIII w. oraz późnogotycka płyta nagrobna Mikołaja Cieszanowskiego z I połowy XVI w.

MILEJÓW

Wieś w gminie Rozprza na południe od Piotrkowa z neogotyckim **kościółem pw. Marii Magdaleny** z lat 1887-89 wg projektu Konstantego Wojciechowskiego; za wsią cmentarz parafialny z murowaną kaplicą z XIX w. z figurą św. Jana Nepomucena oraz osobny **cmentarz wojenny** i pomnik 631

Milejów, pomnik żołnierzy Armii „Prusy” (IRu)

żołnierzy Armii „Prusy” poległych w 1939 r. w obronie Piotrkowa Trybunalskiego.

RĘCZNO

Wieś gminna na wsch. skraju Wzgórz Radomszczańskich. **Kościół pw. NMP Po-**

cieszenia i św. Stanisława z przeł. XVI i XVII w. z późnogotyckim murowanym prezbiterium ze skarbcem oraz nawą z XIX w. i zakrystią z końca XIX w.; kapliczka św. Jana Nepomucena. Na pn. od wsi kamieniołomy piaskowca kredowego na stokach wzgórza Czartoryja (270 m npm), zaś u podnóża **rezerwat „Wielkopole”**, chroniący naturalny las jodłowy z rzadkimi gatunkami roślin górskich w runie – kokoryczą okółkową i widłakiem wroncem.

ROZPRZA

Wieś gminna położona na pd. od Piotrkowa Trybunalskiego nad Luciążą, wzmiankowana w 1065 r. Dawny gród kasztelański (prawa miejskie w latach 1372-1870).

Rozprza, kościół (IRu)

W rynku **kościół pw. Nawiedzenia NMP oraz św. Wojciecha i Stanisława** z XVIII w., przebudowany w latach 1914-19 w stylu neobarokowym wg projektu Feliksa Nowickiego. Budynek **dawnej synagogi** z 1898 r. z resztkami charakterystycznego wystroju zewn. w postaci lizen i uproszczonych gzymsów. Cmentarz żydowski z pojedynczymi macewami (najstarsza z 1827 r.). Przy trasie do Łochyńska ślady średniowiecznego grodziska z IX-X w. w kształcie ściętego stożka.

SKOTNIKI

Wieś położona nad Pilicą w gminie Aleksandrów, w pd.-zach. części Wzgórz Opo-

czyńskich. We wsi drewniany, modrzewiowy późnogotycki **kościółek parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP** z 1528 r., z cennym wyposażeniem wnętrza oraz piętrowy, murowany, późnorennesansowy dwór z XVI w. w otoczeniu parku podworskiego z pozostałościami alei lipowej. Na pn.-wsch. od wsi **rezerwat przyrody „Diabla Góra”**.

SROCK

Wieś w gminie Moszczenica, przy drodze krajowej nr 1. Przy trójkątnym rynku barokowy **kościół pw. św. Benedykta i św. Anny**, zbudowany w latach 1764-66 z fundacji Stanisława Małachowskiego, przebudowany w latach 1909-13. Opodal wolno stojąca późnorennesansowa kaplica św. Mikołaja z XVI w.

STARY KRZEPCZÓW

Wieś w gminie Grabica z barokowym **kościółem pw. św. Wojciecha**, z lat 1720-50, przebudowanym w XX w. Uwagę zwraca barokowy portal oraz kaplica św. Anny. Obok dzwonnica i plebania z XX w.

SULEJÓW

Miasto nad Pilicą liczące 6365 mieszkańców. Pierwsza wzmianka z 1145 r. W 1870 r. *Sulejów, klasztor (IRu)*

został pozbawiony praw miejskich i odzyskał je dopiero w 1927 r. W 1176 r. książę Kazimierz Sprawiedliwy sprowadził tu francuskich cystersów i nadał im liczne dobra. Późnoromański **kościół pw. NMP i św. Tomasza Becketa** to trójnawowa świątynia w typie bazyliki z 1232 r., będąca najstarszą budowlą całego zespołu. Kościół powstał z ciosów piaskowcowych na planie krzyża łacińskiego, posiada wydzielone prezbiterium i dwie prostokątne kaplice. Wejście do świątyni ozdabia **romański portal schodkowy**, nad nim znajduje się okrągłe okno z ozdobną rozetą. Wewnątrz zachowały się późnoromańskie sklepienia, nawa główna została oddzielona od naw bocznych półkolistymi arkadami wspartymi na filarach. Do najcenniejszych elementów wczesnobarokowego i rokokowego wyposażenia należy ołtarz główny, chrzcielnica, ambona, bogato zdobiony chór muzyczny oraz prospekt organowy, a także liczne obrazy i rzeźby. Ponadto na uwagę zasługują stojące w prezbiterium rokokowe, dwukondygnacyjne stalle. W nawie bocznej po prawej stronie znajduje się przejście prowadzące do najstarszych fragmentów zabudowań klasztornych – **gotyckich krużganków** i doskonale zachowanego romańskiego kapitułarza. Obecnie w kapitułarzu mieści się muzeum. Klasztor to pierwotnie budowla piętro-

wa, trójskrzydłowa z wirydarzem otoczonym krużgankami. Do dziś zachował się refektarz, kuchnia i pd. ściana o wys. dwóch kondygnacji z oknami w formie romańskich biforiów. Całość otoczona była murami obronnymi łączącymi bramy i baszty. Zachowała się Brama Krakowska, przekształcona w dzwonnice zwieńczoną strzelistym hełmem, Wieża Mauretańska przykryta stożkowym dachem i Wieża Opacka połączona z arsenałem. Część murów rozebrano, a w oparciu o pozostałe wzniesiono zabudowania gospodarcze – browar, gorzelnię, spichlerze, magazyny i mieszkania. Obecnie hotel. W centrum Sulejowa **kościół pw. św. Floriana** z 1903 r. w stylu neogotyckim, wg projektu Feliksa Nowickiego. We wnętrzu gotycka rzeźba MB z Dzie-

Sulejów, romański portal (IRu)

ciątkiem z 1420 r., późnobarokowe ołtarze boczne z końca XVIII w., empirowa chrzcielnica z pocz. XIX w. oraz dzwon z renesansowym ornamentem z 1654 r. Obok kaplica pw. NMP ufundowana przez rodzinę Ligęzków w 1644 r., wewnątrz urządzone w stylu gotyckim i rokokowym.

WITÓW

Wieś położona nad Strawą, na wschód od Piotrkowa Trybunalskiego. Pozostałości dawnego opactwa norbertanów (zał. w 1179 r.) z barokowym **kościółem pw. św. Małgorza-**

Witów, kościół (IRu)

ty i Augustyna, jednym skrzydłem klasztoru oraz zabytkową wieżą bramną z XV w. Ołtarz główny kościoła pochodzi z 1747 r. Znajduje się w nim uznawany za cudowny obraz Zwiastowania MB. Na uwagę zasługuje też marmurowa chrzcielnica z 1646 r. oraz boczne ołtarze z 1743 r. W wieży zachowały się ślady dawnych urządzeń obronnych, a także gotyckie sklepienie łukowe i rzeźbione w piaskowcu odrzwia późnogotyckie. Drewniany **kościół cmentarny pw. Św. Marcina** zbudowany przed 1657 r. Jego wyposażenie pochodzi niemal w całości z kościoła klasztoru Witów, kościół cmentarny (IRu)

tornego. W połowie drogi pomiędzy kościołami kapliczka słupowa ufundowana w 1651 r. przez Norberta na pamiątkę zwycięstwa w bitwie pod Beresteczkiem.

WOLBÓRZ

Miasto położone w widłach Wolbórki i Moszczanki, siedziba gminy miejsko-wiejskiej liczącej 7700 mieszkańców. Najwcześniejsza wzmianka pochodzi z 1065 r. Najstarszym zabytkiem jest **kolegiata pw. Św. Mikołaja** z XV w. Ozdobą miasta jest okazały **zespół pałacowo-parkowy** należący do najświetniejszych rezydencji magnackich w Polsce z okresu późnego baroku. Został zbudowany w 1626 r., a w latach 1768-1773 przebudowany przez bpa Antoniego Ostrowskiego wg proj. Franciszka Placidiego, z przeznaczeniem na letnią rezydencję biskupów kujawskich. Jest to dwukondygnacyjna budowla nakryta dachem czterospadowym. Posiada trzy wyraźne ryzalitty w elewacji frontowej oraz ryzalit środkowy, w elewacji ogrodowej.

Wolbórz, pałac (aRO)

Ściany urozmaicone są pilastrami, a ryzalitty zwieńczone są trójkątnymi naczółkami oraz łukami. Symetrycznie po bokach głównego budynku rozmieszczono oficyny zamykające dziedziniec. Pałac otoczony jest prostokątnym, symetrycznym względem osi głównej parkiem. Rosnące po bokach gęste rzędy lip podkreślają perspektywę ogrodu. Obecnie pałac jest siedzibą Zespołu Szkół Rolniczych i jest udostępniony do zwiedzania. Wewnątrz urządzono niewielką izbę muzealną. Na dziedzińcu Pomnik Czynu Grunwaldzkiego, odsłonięty w 1960 r. w 550 rocznicę wymarszu wojsk Władysława Jagiełły z Wolborza na bitwę grunwaldzką.

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

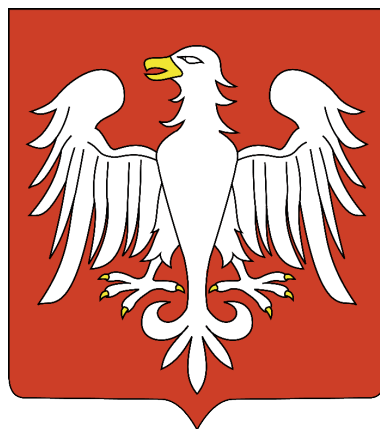
Miasto na prawach powiatu grodzkiego oraz siedziba powiatu ziemskiego liczące 78 000 mieszkańców, położone nad Strawą (dorzecze Pilicy) i jej dopływami Strawką i Wierzejką, na Równinie Piotrkowskiej. Najstarsza wzmianka o Piotrkowie pochodzi z dokumentu Leszka Białego wydanego dla opactwa Cystersów w Sulejowie w 1217 r. Prawa miejskie uzyskał od Władysława Łokietka ok. 1292 r. Kazimierz Wielki w 1347 r. nakazał wybudowanie obwarowań miejskich. Kolejni Jagiellonowie wybudowali tu zamek królewski i mury obronne. Po wielkim pożarze Władysław Jagiełło w 1404 r. przeniósł miasto z prawa polskiego na magdeburskie i potwierdził dawne przywileje. Od 1354 r. aż po r. 1567 odbywały się tutaj wiece, zjazdy i sejmy walne koronne, a w latach 1442-1628 w farze św. Jakuba synody kościelne. Tu odbyły się pierwsze w historii hołdy lenne Wielkich Mistrzów Zakonu Krzyżackiego i tu w 1493 r. narodził się polski parlamentaryzm z podziałem na Izby Senacką i Poselską.

Miasto gościło wiele wybitnych postaci – Jana Ostroroga, Filipa Kallimacha, Mikołaja Kopernika, Stanisława Orzechowskiego, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Mikołaja Reja i innych myślicieli epoki Odrodzenia. W 1525 r. odbyło się *colloquium piotrkowskie* wyznań protestanckich. W 1578 r. w czasach króla Stefana Batorego, utworzony został Trybunał Koronny – najwyższy sąd szlachecki, którego siedzibą pozostawał Piotrków aż do 1793 r.

Splendoru dodawały miastu powstałe na przełomie XVII i XVIII w. kolegia jezuitów i pijarów, kształcące młodzież szlachecką. Pobierali tu nauki Stanisław Konarski, Tomasz Maruszewski i Stanisław Małachowski. W 1845 r. miasto znalazło się na trasie kolei warszawsko-wiedeńskiej. W 1867 r. została utworzona gubernia piotrkowska, funkcjonująca do wybuchu I wojny światowej. Pod koniec XIX w. powstało szereg zakładów przemysłowych, w tym huty szkła „Hortensja” i „Kara”, browar „Spana” oraz kilka tartaków i młynów. Uruchomiono także kolejkę dojazdową do Sulejowa.

W okresie II wojny światowej Piotrków stał się ośrodkiem ruchu oporu. Straty w ludności sięgały 30% ogółu mieszkańców, w tym niemal 100% ludności żydowskiej. Tutaj już w 1939 r. powstało pierwsze getto na ziemiach polskich, zlikwidowane w 1942 r.

Piotrków Trybunalski, stare miasto (aPT)

Cerkiew prawosławna pw. Wszystkich Świętych (aPT)

STARE MIASTO

Stare Miasto w Piotrkowie to zespół średniowiecznej zabudowy miejskiej. Zachował się owalny kształt miasta otoczonego na przeł. XIV i XV w. murami obronnymi, których fragmenty można jeszcze zobaczyć, oraz układ wąskich uliczek zbiegających się do niewielkiego rynku.

KOŚCIÓŁ FARNY

Kościół farny pw. św. Jakuba to gotycka świątynia z w II poł. XVI w., jednonawowa z masywną wieżą z pocz. XV w. i dobudowanymi w XV i XVII w. kaplicami. W ołtarzu głównym późnogotycki obraz „Zaśnięcia MB”, malowany przed 1520 r., подарowany przez Królową Bonę. Tu zaczynały się uroczystym nabożeństwem obrady wszystkich sejmów koronnych zwoływanych w Piotrkowie, a potem do 1792 r. uroczyste inauguracje sesji Trybunału Koronnego.

Kościół farny (aPT)

KOŚCIÓŁ PW. ŚŚ. JACKA I DOROTY

Kościół pw. św. Jacka i Doroty dawnego klasztoru o.o. dominikanów, gotycki, zbudowany w XV w., po pożarach w XVI i XVII w. częściowo przebudowany. Wnętrze ozdobione barokowymi stiukami, posiada barokowe ołtarze, stalle i obrazy, a także kute w kamieniu epitafia. W 1624 r. dobudowano do bryły kościoła kaplicę MB Różańcowej, której manierystyczne sklepienie jest ozdobione dekoracją stiukową z przedstawieniami figuralnymi.

ZAMEK

Wybudowany w latach 1511-1519 przez Zygmunta Starego jako królewska siedziba na czas trwania obrad sejmowych. Była to pierwsza renesansowa budowla mająca nietypową

Zamek (aPT)

formę kamienicy wieżowej. Obok zamku otoczonego fosą znajdowały się drewniane budowle z salami obrad izby poselskiej i senatu, a także dom królowej. Obecnie siedziba Muzeum, które gromadzi zbiory regionalne.

KOŚCIÓŁ PW. MB ŚNIEŻNEJ

Klasztor dominikanek powstał w I poł. XVII w. z fundacji Katarzyny Warszzyckiej

w zach. partii murów obronnych. Barokowa budowla klasztoru wraz z kościołem i fragmentem murów obronnych tworzy malowniczy układ architektoniczny w centrum miasta. Wewnątrz wyposażenie z XVII i XVIII w., a sklepienie nawy głównej jest ozdobione bogatymi stiukami barokowymi.

Klasztor dominikanek (aRO)

KOŚCIÓŁ PW. MB ANIELSKIEJ

Klasztor bernardynów erygowany w 1624 r. z fundacji Starczewskich. Budowlę wzniesiono poza murami miasta na tzw. Łysej Górze. W 1657 r. podczas oblężenia Piotrkowa przez wojska Karola Gustawa został zrabowany

Kościół MB Anielskiej (aRO)

i poważnie uszkodzony. Obecnie można oglądać dobrze zachowany budynek klasztorny

z wirydarzem i krużgankami oraz kościół pw. MB z masywną wieżą i elementami wyposażenia z XVII i XVIII w.

KOŚCIÓŁ PW. ŚW. FRANCISZKA KSAWEREGO

Zespół klasztorny jezuitów złożony z kościoła i dwóch kolegiów z końca XVII w. Najciekawsze jest wyposażenie kościoła będące perłą sztuki późnego baroku. W ołtarzu głównym umieszczony jest obraz „MB

Klasztor jezuitów (aRO)

Pocieszenia” nazywanej także „Trybunalską”. Obraz malowany na desce ok. 1600 r., w XVII i XVIII w. był umieszczany w kaplicy na ratuszu w czasie obrad Trybunału Koronnego.

KOŚCIÓŁ EWANGELICKI

Klasztor pijarów był drugim wielkim założeniem klasztornym na terenie Starego Miasta powstałym w końcu XVII w. Budowę kościoła ukończono w 1718 r. W 1793 r. pijarzy przenieśli się do oddanego im opustoszałego klasztoru jezuitów, a kościół pijarski został sprzedany gminie ewangelicko-augsburskiej. W budynku kolegium Prusacy zorganizowali więzienie.

SYNAGOGA

Wielka synagoga powstała w latach 1791-1793 we wsch. części miasta zwanej wtedy

Wielką Wsią lub żydowskim Miastem Piotrkowem. W 1679 r. Gmina Żydowska otrzymała od króla Jana III Sobieskiego przywilej zezwalający na budowę bóżnicy i lokalizację cmentarza. Pierwsza bóżnica spłonęła ok. 1740 r. Wielka synagoga powstała z fundacji Mojżesza Kocyna, a jej architektem był prawdopodobnie Dawid Friedlander. Zniszczona w czasie II wojny światowej, została odbudowana. Od 1968 r. mieści się tutaj Biblioteka Miejska.

CERKIEW

Cerkiew prawosławna pw. Wszystkich Świętych, powstała w latach 1846-1870. Wyznawcy prawosławia – Grecy, uciekinierzy z Macedonii i północnej Grecji przybyli do Piotrkowa w poł. XVIII w. Na mocy kró-

Wnętrze cerkwi (IRu)

lewskiego przywileju z 1764 r. założyli tutaj pierwszą parafię. Po ukazie cara Mikołaja zostali zmuszeni do podporządkowania się cerkwi rosyjskiej. W miarę rozwoju rosyjskich urzędów w Królestwie Polskim, do miasta przybywali prawosławni Rosjanie, którzy podjęli starania o budowę cerkwi i założenie nowego cmentarza. Architektem świątyni był Iwan Sztrem. Budowlę wzniesiono w stylu neobizantyjskim, a ikonostas sprowadzono z Petersburga.

WIEŻA CIŚNIEŃ

Neoklasycystyczna wg proj. Władysława L. Horodeckiego, bud. w latach 1925-27 przez amerykańską spółkę Ulen&Company.

Wieża ciśnień (aPT)

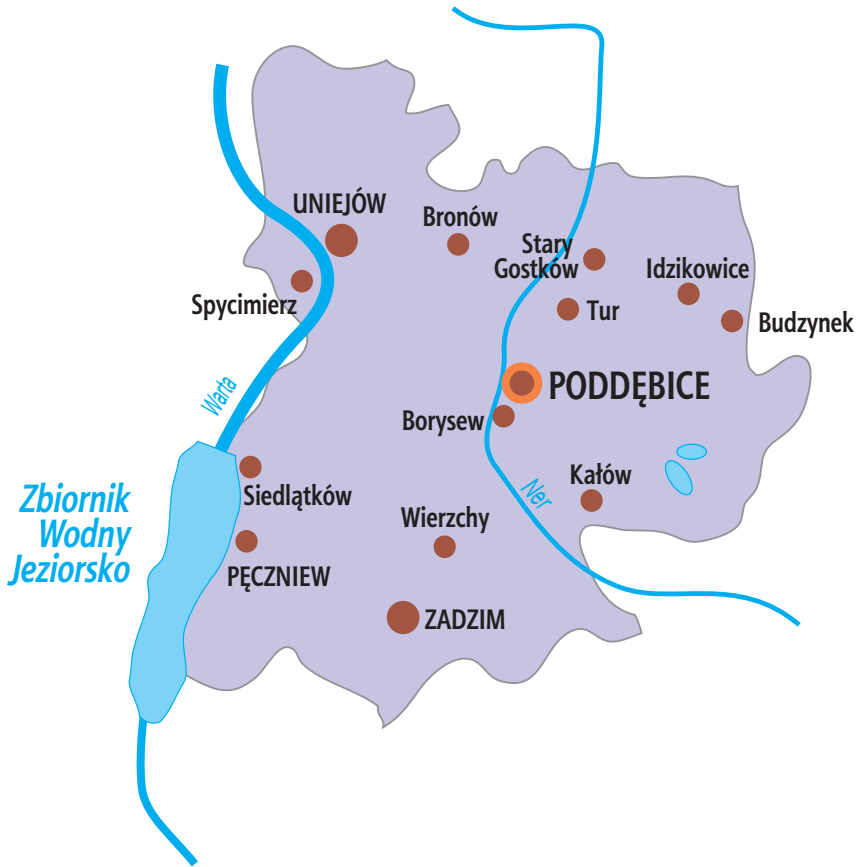
PAŁAC JAXÓW-BYKOWSKICH

Przy ulicy Kasztelańskiej 9 (dawniej wieś Byki, w XV - XVII w. siedziba rodu Jaxów-Bykowskich). Powstała ok. 1604 r. po przebu-

Byki, pałac Jaxów (IRu)

dowie gotyckiego zameczku. Zachowała się charakterystyczna bryła budowli z manierystycznym portalem i nietypową wieżą bramną z oryginalnymi wnętrzami.

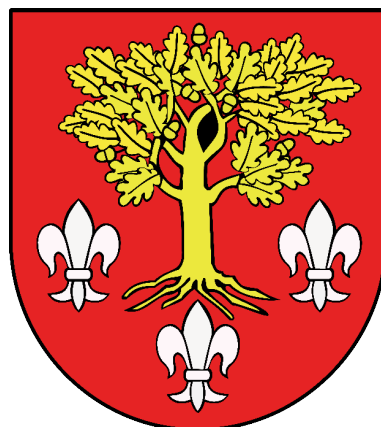
POWIAT PODDĘBICKI

Położony jest w północno-zachodniej części województwa łódzkiego. Zajmuje obszar 881,3 km² i zamieszkaany jest przez około 42 000 mieszkańców. Tworzą go dwie gminy miejsko-wiejskie (Poddębice i Uniejów) oraz cztery gminy wiejskie (Dalików, Pęczniew, Wartkowice i Zadzim). Teren powiatu obejmuje południową część Kotliny Kolskiej oraz Wysoczyznę Łaską i skraj Kotliny Sieradzkiej. Głównym rzekami są Warta, z której biegiem pokrywa się w znacznej mierze zachodnia granica powiatu, oraz jej prawy dopływ Ner. W krajobrazie dominują równiny oraz wytwory polodowcowe w postaci niewielkich wzgórz ostańcowych. Największym akwenem jest zbiornik retencyjny Jeziorsko. Na obszarze powiatu znajduje się 16 tys. ha lasów. Wielkim atutem przyrodniczym są zasoby wód geotermalnych, eksploatowanych w Uniejowie i w Poddębicach.

Obszar powiatu stanowi pogranicze dwóch subregionów etnograficznych, sieradzkiego i łęczyckiego. Kulturę ludową pielęgnują lokalni twórcy, zespoły folklorystyczne, szczególnie śpiewacze, widoczna jest także w specyficznej obrzędowości (obchody święta Bożego Ciała w Spycimierzu).

W pn. części powiatu przebiega autostrada A2, a w poprzek droga krajowa Konin – Łódź – Rawa Maz. Obszar powiatu południkowo przecina linia kolejowa Chorzów Batory – Tczew, zwana magistralą węglową. Przez terenu powiatu przebiega ok. 350 km szlaków turystycznych, zarówno lokalnych (np. *Marii Konopnickiej*, *Kazimierza Deki – Deczyńskiego*, *Po Ziemi Uniejowskiej*, jak i regionalnych (np. *Gorących Źródeł*, *szlak konny im. mjr. Henryka Dobrzańskiego „Hubala”*), czy międzynarodowych (*Łódzka Magistrala Rowerowa*, będąca częścią tworzonego szlaku z Łodzi do Berlina), wodnych, pieszych, rowerowych, czy konnych. Odbywają się tu turnieje rycerskie oraz złoty Polskiego Ruchu Przyjaciół Indian w Uniejowie.

Zbiornik Wodny Jeziorsko (TDr)

Procesja Bożego Ciała w Spycimierzu (IRu)

BORYSEW

Wieś w gminie Poddębice. Na nadrzecznych łągach Neru powstało tu prywatne **Zoo-safari**. Na powierzchni 15 ha zgromadzono ponad 250 zwierząt reprezentujących 60 gatunków z 5 kontynentów. Większość z nich żyje na otwartej przestrzeni, w ciekawie zaaranżowanym terenie. Wielką atrakcją jest jedyny żyjący w Polsce biały lew.

BRONÓW

Wieś na zachód od Wartkowic, przy drodze do Uniejowa. W XVII w. własność rodu Konopnickich. W 1862 r. po ślubie zamieszkała tu na 10 lat Maria Konopnicka. Tu przy-

Bronów, Muzeum Marii Konopnickiej (JK)

szło na świat sześcioro jej dzieci. Drewniany dwór należał później do Artura Dzierżbickiego, który na jego miejscu wybudował nowy dom murowany, istniejący do dziś. Utworzono w nim **Muzeum Marii Konopnickiej**. Prezentowane w nim są dokumenty, fotografie, utwory poetki, jak również meble z epoki.

BUDZYNEK

Wieś położona w dolinie Bzury na północ od Dalikowa z modrzewiowym **kościółem parafialnym pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela**, który został wzniesiony na przełomie XVII i XVIII w. jako kaplica myśliwska, przebudowany w XX w., siedziba parafii od 1926 r. Wewnątrz zachowały się dwie rzeźby gotyckie z 1 poł. XVI w.

GOSTKÓW STARY

Wieś w gminie Wartkowice. W centrum znajduje się zabytkowy **park** późnobarokowy o pow. 3,9 ha, z **pałacem** z 1802 r. projektu Henryka Szpilowskiego. Jest to budowla klasycystyczna, jednopiętrowa na planie pro-

Gostków, pałac (JK)

stokąta z półkolistym ryzalitem od strony ogrodu. W elewacji budynku zwraca uwagę klasyczny portyk z czterema kolumnami w stylu jońskim. Nad wejściem widnieje hasło rodziny Skrzyńskich, właścicieli pałacu: „Superanda omnis fortuna ferenda est”. Wewnątrz liczne polichromie.

IDZIKOWICE

Niewielka wieś, sąsiadująca z Budzynkiem. Znajduje się tam prywatna **galeria artysty ludowego**, mająca częściowo charakter niewielkiego skansenu. Prezentowane są obrazy i rzeźby twórcy, wykonane w glinie, drewnie i kamieniu, których tematami są człowiek, przyroda, sceny biblijne i historyczne.

KAŁÓW

To duża wieś na pd.-wsch. od Poddębic, nad Bełdówką, dopływem Neru. Pierwsza wzmianka z 1387 r. **Kościół pw. św. Mikołaja Biskupa** został zbudowany w 1786 r. staraniem braci Sulimierskich, właścicieli Kałowa. Zabytek jest przykładem drewnianej budowli barokowej, zrębowej, na planie

krzyża łacińskiego. W tym samym stylu wykonana jest większość wyposażenia świątyni – ołtarze z obrazami Św. Mikołaja i Św. Anny, ambona z obrazem Św. Jana Nepomucena, a także chrzcielnica. Obok kościoła zrębowa, piętrowa, drewniana dzwonnica.

Kalów, kościół (TDr)

PĘCZNIEW

Wieś gminna nad Pichną i brzegiem zbiornika Jeziorsko. Pierwsza wzmianka z 1400 r. Drewniany **kościół parafialny pw. św. Katarzyny** z 1791 r. Wewnątrz ołtarz główny późnorenansowy z około 1640 r. i ołtarze boczne, barokowe. Obok kościoła drewniana dzwonnica, na niej trzy dzwony z napisami i herbami, zdobione pięknym ornamentem na jednym data 1848 r. i herb Pobóg.

PODDEBICE

Miasto leżące nad Nerem, liczące 7800 mieszkańców, siedziba gminy miejsko-wiejskiej. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1388 r. a prawa miejskie z ok. 1400 r. W XIV w. należało do wielkopolskiego rodu Chebdów.

W listopadzie 1939 r. Niemcy wcielili miasto do Rzeszy Niemieckiej, a do 1942 wymordowali całą ludność żydowską, stanowiącą prawie połowę mieszkańców.

Poddębice, pałac (TDr)

Renesansowy pałac z 1610 r. zbudowany przez Zygmunta Grudzińskiego. Jego syn Stefan, dobudował loggię ze sklepieniem krzyżowym, a sto lat później Napoleon Zakrzewski dobudował od strony północnej poprzeczny budynek, nawiązujący stylem do trzonu głównego. **Kościół parafialny pw. Św. Katarzyny** z 1610 r. fundacji Barbary Grudzińskiej z Kraśnickich podkomorzanki łęczyckiej. Do końca XIX w. kościół miał

Poddębice, kościół (TDr)

jedną nawę. W 1895 r. z dobudowano dwie boczne nawy, chór i skarbczyk. Do najcenniejszych zabytków świątyni należy złożony ołtarz z przełomu XVII i XVIII w. z rzeźbami świętych Wojciecha, Stanisława, Barbary i Katarzyny oraz rokokowa ambona.

SPYCIMIERZ

Wieś na zachodnim brzegu Warty, na pd-zach. od Uniejowa, była pierwotnym ośrod-

Spycimierz, obchody Bożego Ciała (ADn)

kiem osadniczym w tym rejonie. Warownia spycimierska była siedzibą kasztelanii. Obecnie **grodzisko** leżące pomiędzy nurtem Warty, a jej starorzeczem wyraźnie wyodrębnia się spośród otaczających je pól. Wyjątkowy jest wielodrożny układ przestrzenny wsi. W Spycimierzu oryginalną oprawę zyskało **święto Bożego Ciała**. Mieszkańcy parafii usypują z kwiatów dywany procesyjne, których łączna długość sięga aż 2 km.

SIEDLĄTKÓW

Nieduża wieś w północnej części gminy Pęczniew, położona w sąsiedztwie tamy zbiornika Jeziorsko. Występuje w źródłach pisanych od 1372 r. Na końcu wsi, w odległości ok. 50 m od korony wału zaporowego i falochronu, na obwałowanym cyplu, stoi **kościół pw. św. Marka Ewangelisty**, wzniesiony po 1683 r. z kamienia polnego i cegły. Wewnątrz obraz późnorenansowy z XVII w. z malowanymi scenami z życia św. Izydora. We wsi stoi stary (XIX w.), dziś niestety mocno zdewastowany **wiatrak – koźlak**.

Siedlątków, kościół (JJK)

TUR

Dawna wieś szlachecka, przy drodze z Gostkowa do Poddębic. Pierwsza wzmianka w bulli papieża Innocentego II z 1136 r. W wiekach XIV i XV była własnością rodziny Turów herbu Kowina. **Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła** wystawiono w 1754 r. Jest to świątynia drewniana, jednonawowa, konstrukcji zrębowej, z węższym, zamknię-

Tur, kościół (Tdr)

tym wielobocznym prezbiterium zwróconym na zachód. Ołtarz główny barokowy z rzeźbami św. Piotra i św. Pawła z połowy XVIII w. Dwa ołtarze boczne późnobarokowe z rzeźbami św. Rozalii i św. Niewiasty z II połowy XVIII w. Zwraca uwagę chrzcielnica późnogotycka z klasycystyczną pokrywą.

UNIEJÓW

Miasto nad Wartą, z zachowanym średnio-wiecznym układem przestrzennym, siedziba gminy miejsko-wiejskiej. **Zamek Arcybiskupów Gnieźnieńskich** wybudowany z polecenia abp. Jarosława Bogorii Skotnickiego w latach 1360-65. Przez cały czas swej historii był użytkowany, zmieniając jednak funkcje i wygląd, od gotyckiej twierdzy, przez rene-

Uniejów, zamek (IRu)

sansowy, a potem barokowy dwór, po klasyzującą rezydencję. W połowie XIX w. staraniem hr. Aleksandra Tolla zamek został otoczony pięknym parkiem dworskim. Współcześnie zamek pełni rolę hotelu. **Kolegiata pw. Wniebowzięcia NMP**, wybudowana została w latach 1349-65. We wnętrzu świątyni zobaczyć można sarkofag bł. Bogumiła arcybiskupa gnieźnieńskiego i pustelnika pochodzący z 1666 r. W kolegiacie przechowywane są także jego relikwie. Obok neobarokowa dzwonnica z 1901 r. będąca jednocześnie wieżą bramną. Warte zobaczenie są także cerkiewka, czyli kaplica grobowa rodziny Tollów zbudowana w 1885 r. i dwór w stylu późnoklasycyzycznym zwany pałacem Hoffmeistrów zbudowany w 1845 r.

W 1978 r. odkryto w Uniejowie wody termalne wykorzystywane przede wszystkim do balneologii, do celów rekreacyjnych i ogrzewania mieszkań. W mieście powstał nowoczesny kompleks basenowy.

WIERZCHY

Dawna wieś szlachecka położona w gminie Zadzim przy dawnym trakcie Uniejów – Szadek. Pierwsza pisana wzmianka z 1399 r. **Kościół parafialny pw. św. Mikołaja** z 1727 r., drewniany, oszalowany, konstrukcji zrębowej, orientowany, jednonawowy z węższym prezbiterium zamkniętym wielobocznie. Belka tęczowa z krucyfiksem z pocz. XVII w. Chór muzyczny wsparty na słupach z rzeźbami św. Stanisława i św. Wojciecha z XVII w. Ołtarz główny barokowy z ok. 1720-1730 r., boczne również barokowe z pocz. XVIII w. W ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej Bocheńskiej z 1658 r. W świątyni znajduje się szereg obrazów i rzeźb z XVIII w. oraz płyta nagrobna Walerii Sulimierskiej z 1836 r.

ZADZIM

Wieś gminna na Wysoczyźnie Łaskiej. **Zespół pałacowo-parkowy** założony w połowie XVIII w. przez płk. Karola Dąbskiego, wojewodę sieradzkiego. W liczącym 7,7 ha powierzchni parku dworskim założonym na planie herbu właściciela – Godziemba. Zachowały się aleje wysadzone grabami, rozłożyste okazy dębów szypułkowych, jesionów, lip, kasztanowców i modrzewi europejskich. *W Zadzim, kościół (JJk)*

wnętrz parku wielokrotnie przebudowywany pałac ufundowany w 1858 r. przez Wojciecha Jarocińskiego. Murowany późnorenesansowy **kościół pw. św. Małgorzaty**, wzniesiony w latach 1640-1642. Wewnątrz nagrobki z XVI i XVII w., wśród nich marmurowy, renesansowy nagrobek Jana i Katarzyny Bużeńskich, wykonany w 1554 r., płyta nagrobna z piaskowca rodziny Rudnickich z herbami Lis, Grzymała i Budzisz.

ZBIORNIK JEZIORSKO

Zbiornik retencyjny na Warcie wybudowano w 1986 r., na którym w sezonie letnim odbywają się zawody w sportach wodnych. Zapora czołowa zbiornika została wykorzystana do wytwarzania energii w elektrowni wodnej o charakterze przepływowym o mocy 4,89 MW. W granicach Jeziorska utworzono **rezerwat ornitologiczny**, występuje tu bogata

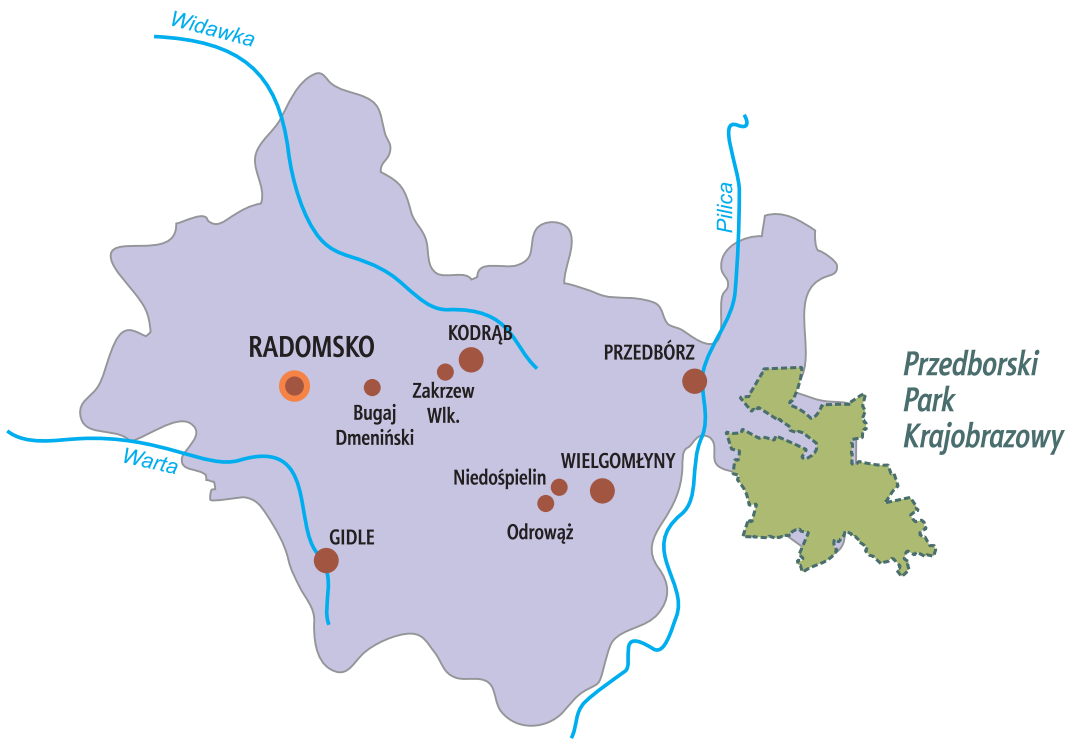

Zbiornik Jeziorsko (KGr)

ornitofauna. Można zaobserwować około 230 gatunków ptaków, w tym rzadko spotykane w Polsce.

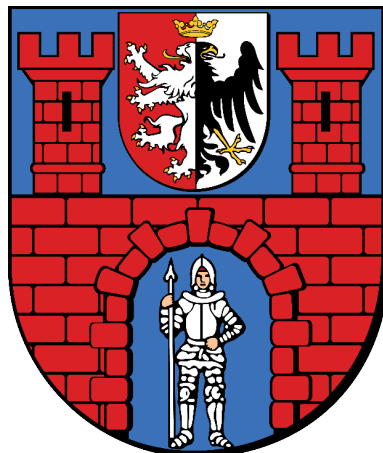
Zbiornik wodny Jeziorsko (TDr)

POWIAT RADOMSZCZAŃSKI

Jest najbardziej na południe wysuniętym powiatem województwa łódzkiego. Leży na terenie Wzgórz Radomszczańskich i Niecki Włoszczowskiej. Niewielkie części powiatu zajmują obszary Sulejowskiej Doliny Pilicy, Wysoczyzny Bełchatowskiej, Wzgórz Opoczyńskich oraz Pasma Przedborsko-Małogoskiego. W obrębie Pasma Przedborsko-Małogoskiego, w granicach wsi Góry Mokre znajduje się najwyższe naturalne wzniesienie województwa łódzkiego Góra Fajna Ryba, o wysokości 347 m n.p.m. Powiat zajmuje pow. 1400 km², obejmuje 3 miasta Radomsko, Przedbórz i Kamieńsk oraz 11 gmin wiejskich Dobryczyce, Gidle, Gomunice, Kobile Wielkie, Kodrąb, Lgota Wielka, Ładzice, Masłowice, Radomsko, Wielgomłyny i Żytno. Powiat ma korzystne położenie komunikacyjne, przebiega tu trasa szybkiego ruchu Warszawa – Katowice oraz linia kolejowa łącząca Warszawę z Wiedniem. Dużą atrakcją powiatu jest urozmaicony krajobraz. W Przedborskim Parku Krajobrazowym znajdują się rezerваты „Bukowa góra”, „Murawy Dobromierskie”, „Piskorzeniec”, „Czarna Różga” i „Oleszno”. Oprócz tego w powiecie są jeszcze rezerваты „Jasień”, „Dębowiec” oraz Rezerwat Cisów. Turystyczno-rekreacyjny charakter powiatu podkreślają liczne kompleksy leśne, rzeki (m.in. Pilica i Warta), ciekawe zabytki, ośrodki agroturystyczne i sportowe.

Rezerwat Murawy Dobromierskie w Przedborskim Parku Krajobrazowym (KKr)

Pilica w Krzętowie (Tdr)

BUGAJ DMENIŃSKI

Wieś w gminie Kodrąb. Drewniany, kryty gontem **kościół pw. św. Leonarda** został zbudowany prawdopodobnie w końcu XVIII w. Konstrukcji zrębowej, jednonawowy, z prostokątnym prezbiterium i przylegającą do niego zakrystią. W 1862 r. odnowiony staraniem hrabiny Antoniny z Ankwiczów Skarbkowej, dziedziczki Zakrzewa. Kościół filialny parafii w Dmeninie. Na cmentarzu przykościelnym nagrobek hrabiego Romana Skarbką z lat czterdziestych XIX w. Na tym cmentarzu spoczywają także dwaj lotnicy polscy zestrzeleni 3 września 1939 r.

GIDLE

Pierwsze wzmianki o miejscowości pojawiły się w dokumentach z XIII i XIV w. Wieś charakterem zabudowy (wielodrożnica z małym rynkiem) przypomina miasteczko, choć nigdy nie posiadała praw miejskich. Znajduje się tu istniejące od XVII w. dominikańskie **Sanktuarium Matki Bożej Gidelskiej**, słynące z cudów maleńkiej figurki Matki Bożej, którą wg legendy wyorał z ziemi w maju 1515 r. rolnik Czeczek. Sanktuarium odwiedzają rzesze pielgrzymów z Polski i z zagranicy. Zachował się do dziś zwyczaj „Kąpiołki”,

Gidle, Sanktuarium Matki Bożej

czyli obmywania raz w roku cudownej figurki w winie. Najcenniejszym zabytkiem jest barokowy **kościół pw. Wniebowzięcia MB** posiadający od 1998 r. tytuł bazyliki mniejszej,

którego budowę rozpoczęto w 1632 r. Obecny rokokowy ołtarz główny został zbudowany w 1796 r., jego centralną część zajmuje obraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Rzeźba Matki Boskiej z XVI w., koronowana w 1923 r. W muzeum zorganizowanym w przyległym do kościoła klasztorze można oglądać wiele obrazów, feretrony, kościelne chorągwie, rzeźby, meble i pamiątki historyczne. **Kościółek modrzewiowy pw. św. Marii Magdaleny** zbudowany na przełomie XV i XVI w. Legenda głosi, że wzniesli, krewni św. Wojciecha wkrótce po chrzcie Polski. Jest to budowla jednonawowa o konstrukcji zrębowej i ścianach oszalowanych gontem.

Gidle, kościół Marii Magdaleny

Ołtarz główny z obrazem św. M. Magdaleny z I połowy XVIII w. i dwa boczne z rzeźbami z XVIII w. Są też obrazy przedstawiające świętych Rocha, Idziego i Mikołaja malowane przez wiejskich artystów. Kościół barokowy pokartuzki pw. Matki Boskiej Bolesnej z bramą cmentarną i dzwonnica, murowany, zbudowany w latach 1751-1767, jest pozostałością po pustelni kartuzów. Wyposażenie kościoła w stylu późnobarokowym i rokokowym.

KODRĄB

Wieś gminna z murowanym **kościółem pw. św. Małgorzaty Panny Męczennicy i Jadwigi Śląskiej**, wybudowany dzięki staraniom rodziny Kodrębskich w 1514 r. Herb tej rodziny widnieje na portalu bocznym po pd. stronie świątyni. Około 1920 r. w kościele przeprowadzono remont, w wyniku którego drewniany strop zastąpiono sklepieniem w stylu gotyckim i dobudowano nową kaplicę św. Antoniego oraz zakrystię.

NIEDOŚPIELIN

Wieś nad Biestrzykówką w gminie Wielgomłyny, była własnością szlachecką i kościelną. W otoczeniu starych drzew stoi modrzewiowy **kościół pw. św. Katarzyny i Kazimierza**. Zbudował go w latach 1773-

Niedośpielin kościół (aRO)

1776 Kazimierz Czaplicki. Parafia jest starsza, istniała od 1401 r. We wnętrzu znajdują się trzy XVIII-wieczne ołtarze, w jednym z nich mieści się obraz św. Katarzyny. Z XVI w. pochodzi kamienna kropielnica. W XVIII w. obok kościoła drewnianą dzwonnica przykryta namiotowym dachem.

ODROWĄŻ

Wieś w gminie Wielgomłyny gdzie w otoczeniu starodrzewu parkowego znajduje się **drewniany dwór** z 1851 r., będący przez kilka pokoleń własnością rodziny Malewskich. Antonina Malewska była malarką tworzącą na początku XX w. i w okresie międzywojennym. W parku zachował się pomnikowy okaz cisa. Na skraju parku przy drodze znajduje się stara kapliczka przykryta gontem z drewnianą figurą św. Jana Nepomucena.

PRZEDBÓRZ

Miasto malowniczo położone nad Pilicą, u podnóża Pasma Przedborsko-Małogoskiego, siedziba gminy. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1136 r. Miejscowość lokowana była u przeprawy przez Pilicę, przy ruchliwym szlaku handlowym. W 1423 r. w przedborskim zamku miało miejsce nadanie praw miejskich ówczesnej wsi Lodzia, co upamiętnia ta-

Przedbórz, kościół parafialny (aRO)

blica wmurowana w ścianę ratusza miejskiego. **Kościół parafialny pw. św. Aleksego**, którego historia sięga 1278 r., jednak najstarsze istniejące do dnia dzisiejszego fragmenty pochodzą z 1341 r. Wybudowany w stylu gotyckim, po wielokrotnych przebudowach reprezentuje styl barokowy. Do nawy głównej w latach 1640-95 dobudowano kaplice boczne. Nad wejściem do kaplicy południowej obraz przedstawiający Marię Magdalenę autorstwa d'Albaniego z XVI w. **Ratusz** miejski wybudowany w latach 1826-1830 reprezentuje styl późnoklasycystyczny. Murowany, piętrowy budynek był w swej historii siedzibą magistratu, szkoły i Urzędu Miasta. Z rynku ocalała tylko pierzeja wschodnia oraz narożny budynek z podcieniami, położony u wylotu ulicy Warszawskiej. Wśród ocalałej zabudowy dominują kamienice z XVIII i XIX w. Przykryta gontowym daszkiem, drewniana studnia, zrekonstruowana w miejscu istniejącej tu od 1841 r. studni miejskiej. Ciekawostką miasta jest unikatowy zespół XVIII-wiecznych **kapliczek**, zwanych cholerycznymi. Są one zlokalizowane m.in. przy ulicy Kieleckiej,

Przedbórz, muzeum (aRO)

Cmentarnej, Koneckiej (k/ targowicy), Częstochowskiej, Ogrodowej, Podzamcze (góra Winnica). **Muzeum Ludowe Ziemi Przedborskiej** mieści się w wyremontowanym siedemnastowiecznym budynku dawnej karczmy przy ul. Kieleckiej. Jego zbiory obejmują kilka tysięcy eksponatów o charakterze et-

nograficznym i historycznym, które prezentowane są w ramach kilku stałych ekspozycji.

RADOMSKO

Radomsko to 50 tys. miasto powiatowe położone w południowej części województwa łódzkiego na Wyżynie Przedborskiej, nad Radomką, na granicy Małopolski, Wielkopolski oraz Śląska. W południowej części Radomsko graniczy z dużym kompleksem leśnym. Historia Radomska sięga XI w. Zasadniczy-

Radomsko, kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego

mi czynnikami miastotwórczymi były drogi handlowe ze Śląska na Ruś oraz szlak solny z Bochni do Wielkopolski i na Mazowsze. Najstarsza wzmianka o Radomsku pochodzi z 1243 r., natomiast prawa miejskie zostały nadane w 1266 r. przez księcia sieradzkiego Leszka Czarnego. Dzisiaj Radomsko jest dużym ośrodkiem przemysłu drzewnego. Na terenie miasta i okolicy zarejestrowanych jest ponad 600 zakładów stolarskich. Klasztor franciszkanów ufundowany przez Władysława Łokietka reprezentuje style od gotyku po późny barok. Nawa **kościółka pw. Podwyż-**

szenia Krzyża Świętego wraz z gotyckim prezbiterium są najstarszymi z miejskich zabudowań. Nowy murowany klasztor ukończono w 1737 r. W tym czasie kościół zyskał wieżę, górującą nad bryłą świątyni i klasztorem. Drewniany **kościół pw. św. Marii Magdaleny** (XVI-XVIII w.) przy prastarym Trakcie Królewskim (Via Regia) był wielokrotnie przebudowywany. Najstarszą jego część stanowi prezbiterium pochodzące prawdopodobnie z XVI w. Ołtarz główny zdobi obraz św. Magdaleny z XVIII w. Z tego samego okresu pochodzi drewniana dzwonnica znajdująca się obok kościoła. Od 1857 r. kościółek był filią parafii św. Lamberta. **Kościół pw. św. Lamberta** (1869-1876) zaprojektowany przez Konstantego Wojciechowskiego w stylu neobarokowym z trzema wieżami od frontu. Prezbiterium i nawę główną oświetla 11 okien. Okno nad wielkim ołtarzem zdobi witraż przedstawiający Zwiastowanie

Najświętszej Marii Panny. Wewnątrz pięć ołtarzy, w tym renesansowy ołtarz główny. W niszy wyłożonej ciemnozielonym i ciemnoczerwonym marmurem umieszczono naturalnej wielkości figurę Chrystusa stojącego na półkuli. Autorem tej rzeźby jest Andrzej Pruszyński. Jego autorstwa jest także wznosząca się przed kościołem wykuta w piaskowcu statua Najświętszej Marii Panny oraz posągi apostołów Piotra i Pawła umieszczone w bocznych niszach głównego ołtarza. Obrazy św. Lamberta autorstwa Ignacego Jasińskiego z 1873 r., św. Walentego z XVIII-XIX w. oraz dwa płótna szkoły holenderskiej z XVI-XVII w. **Muzeum Regionalne** im. Stanisława Sankowskiego mieści się w zabytkowym budynku dawnego ratusza, w którym w czasie okupacji niemieckiej była katownia gestapo, a po 1945 r. więzienie Urzędu Bezpieczeństwa. Muzeum posiada 4 wystawy stałe pokazujące historie miasta i okolic. Drewniany

Radomsko, ratusz (aRO)

Radomsko, kościół pw. św. Lamberta (aRO)

kościół parafialny pw. św. Rocha w dzielnicy Stobiecko Miejskie z 1502 r. z pięknym gotycko-renesansowym tryptykiem z 1519 r. wewnątrz. Środkowe pole tryptyku przedstawia Świętą Rodzinę, a zewnętrzne części skrzydeł bocznych zdobią cztery sceny Męki Pańskiej. Wewnątrz przedstawiono postaci św. Jana Jałmużnika, św. Zofii z córkami, św. Marii Magdaleny i św. Witosa. Kościół został odrestaurowany w XVIII w. Z tego okresu pochodzi krucyfiks oraz drewniana dzwonnica.

Cmentarz żydowski założony w 1816 r. Najstarszy nagrobek pochodzi z 1831 r. Znajduje się tu m. in. nagrobek cadyka Salomona ha-Kohen Rabinowicza, który w 1843 r. założył dwór chasydzki w Radomsku.

WIELGOMEJNY

Wieś gminna położona na pn. skraju Niecki Włoszczowskiej, nad Biestrzykówką, lewym dopływem Pilicy. Zespół klasztorny paulinów ufundowali w latach 1465-1466 Koniecpolscy. Rozbudowany w XVII w.,

w 1864 r. zlikwidowany. Paulini wrócili do klasztoru dopiero w 1987 r. **Kościół parafialny pw. św. Stanisława**, późnogotycki, przebudowany w stylu barokowym. Zachowane kamienne nadproże z połowy XV w. nad wejściem do refektarza z, chrzcielnica z drugiej połowy XV w. ozdobiona herbami i ornamentami, drewniana rzeźba „Piety” z XV w. Gotycka, brązowa płyta nagrobna trzech członków rodziny Koniecpolskich wmurowana w ścianę wschodnią kaplicy Kampanowskich. Współczesne freski autorstwa Gizeli Klaryski i Jerzego Pasternaka przedstawiające historię klasztoru wielgomłyńskiego i zakonu paulinów. W murowanej dzwonnicy obok kościoła dwa dzwony z XV w. Nieopodal klasztoru dąb szypułkowy obwodzie ok. 650 cm.

Wielgomłyny, kościół pw. św. Stanisława (TDr)

ZAKRZEW

Wieś w gminie Kodrąb z dobrze zachowanym **zespołem dworskim**, w skład którego wchodzi stary park z zabytkowym drzewostanem otoczony murem oraz neorenesansowy dwór z początków XIX w. Na wschodnim skraju parku, przy murze, usytuowana jest XIX-wieczna kapliczka. Po stronie zachodniej zachowały się zabudowania folwarczne.

POWIAT RAWSKI

Położony we wsch. części woj. łódzkiego. Zajmuje powierzchnię 646 km² i zamieszkiwany jest przez 49,1 tys. mieszkańców. Leży na Wysoczyźnie Rawskiej, której urozmaicony krajobraz jest efektem działalności łądłolodu środkowopolskiego w plejstocenie. Śladem po zlodowaczeniu jest gład narzutowy w Zawadach, drugi pod względem wielkości eratyk w Polsce. Łagodne wzniesienia morenowe osiągają wysokości bezwzględne od 150 do 190 m npm. W rzeźbie terenu zaznaczają się również doliny rzeczne Rawki, Białki i Rylki. Niezwykle malownicza jest dolina Rawki, która meandrując wytworzyła liczne starorzecza. Krajobraz urozmaicają kompleksy stawów o łącznej powierzchni ok. 290 ha oraz zbiorniki retencyjne. Lasy zajmują jedynie 12,4% powierzchni powiatu, reszta to użytki rolne. Powiat słynie z sadownictwa, a odsetek sadów (24% użytków rolnych) plasuje powiat w czołówce krajowej. Na terenie powiatu istnieją trzy leśne rezerваты przyrody („Babsk”, „Trębaczew”) i rezerwat wodno-krajobrazowy („Rawka”).

Powiat historycznie związany jest z Księstwem Rawskim należącym do książąt mazowieckich. Historia regionu sięgająca wczesnego średniowiecza znalazła swoje odzwierciedlenie w bogatym dziedzictwie kulturowym, który kształtują historyczne miasta, grodziska, drewniane kościoły i reprezentacyjne założenia pałacowo-parkowe.

Strój ludowy spotyka się jeszcze południowej części rejonu rawskiego. Dominują pasiaki, które występują tu w formie zapasek-fartuchów i zapasek naramiennych. Zróżnicowanie stroju jest znaczne, zarówno pod względem kolorystyki jak i układu prążków. Właściwie każda wieś wyróżniała się odmiennym układem kolorów na zapaskach. Z tradycyjnych form rękodzieła ludowego można jeszcze spotkać jeszcze warsztaty garncarskie wyrabiające dzbanki, miski, doniczki w charakterystycznych odcieniach brązu z roślinną ornamentyką. Dzieła sztuki ludowej regionu prezentuje Muzeum Regionalne w Rawie Mazowieckiej.

Biała Rawska, rynek (MPb)

Rawka w górnym biegu (MPb)

BABSK

Duża wieś w gminie Biała Rawska. Położony na pn.-wsch. od Rawy Maz. Miejscowość o średniowiecznym rodowodzie, w źródłach pojawia się po raz pierwszy w 1411 r. Należała do Księstwa Mazowieckiego. 17 maja 1863 r. pod Babskiem miała miejsce bitwa powstańców styczniowych z wojskiem carskim. Na miejscowym cmentarzu znajduje się nagrobek Konstancji Gładkowskiej, śpiewaczki i miłośnicy F. Chopina z lat młodości.

Babsk, zabudowania dworskie (IRu)

Kościół pw. św. Antoniego wybudowany w latach 1803-1809 w stylu klasycystycznym. Wnętrze w stylu cesarstwa. W zakrystii portret fundatora kościoła bpa Antoniego Okęckiego. Do usytuowanej na wzgórzu świątyni prowadzi aleja obsadzona lipami liczącymi ponad 100 lat. Na wzniesieniu w pobliżu kościoła znajduje się źródło i studnia.

Zespół dworsko-parkowy rodziny Okęckich. Klasycystyczny **dwór** z I poł. XIX w. wybudowany wg proj. Adama Idzikowskiego. W jego masywnej bryle wyróżnia się ryzalit z czterokolumnowym portykiem wgłębnym. W zespole znajdują się utrzymane w tym samym stylu oryginalne **budynki gospodarcze**: spichlerz, wozownia, młyn, stajnia i karczma. Zabudowania położone są w parku krajobrazowym z pomnikowym drzewostanem – lipą drobnolistną, kasztanowcami oraz dębami szypułkowymi.

BIAŁA RAWSKA

Miasto gminne położone nad Białką. Wzmiankowane po raz pierwszy w 1295 r. W XII w. istniał tutaj gród kasztelański i komora celna. Prawa miejskie przed 1498 r. Rozwijała się dynamicznie dzięki położeniu na szlakach handlowych, odbywały się tu targi i jarmarki. W XVIII w. do miasta przybyli żydowscy osadnicy, którzy przyczynili się do jego ożywienia gospodarczego. W 1822 r. powstała gmina żydowska, zaś już w poł. XIX w. Żydzi stanowili 75% ogólnej liczby ludności. W 1870 r. odebrano jej status miasta, który ponownie odzyskała w 1925 r. Podczas II wojny światowej połowa mieszkańców miasta straciła życie.

Układ urbanistyczny z okresu późnego średniowiecza – rynek wraz z małomiasteczkową zabudową. **Kościół pw. św. Wojciecha** wzniesiony w XVI w., odbudowywany w wiekach późniejszych utracił swój gotycki charakter. Współcześnie posiada neogotycką fasadę z II poł. XIX w. Wewnątrz kościoła znajdują się barokowa ambona w kształcie łodzi z orłem i malowidła prezentujące dzieje Polski. W ołtarzu głównym obraz MB Miłosier-

Biała Rawska, kościół (IRu)

nej, którego fundatorką była prawdopodobnie królowa Bona. Dzięki niemu świątynia jest

Sanktuarium MB Miłosiernej, odwiedzanym przez licznych pielgrzymów. **Zespół pałacowo-parkowy** Leszczyńskich. **Pałac** wybudowany w I poł. XIX w. wzniesiony przez Aleksandra Leszczyńskiego, mjra wojsk polskich wg proj. Franciszka Marii Lanciego, który nadał mu formę włoskiej architektury romantycznej. Ze względu na neoromańską wieżę i basztę zwieńczoną krenelażem, często zwany jest zamkiem. Pałac położony jest w **parku**, którego zach. część jest udostępniona. W parku rośnie kilka pomników przyrody, w tym okazy modrzewia europejskiego. **Cmentarz żydowski** założony w XVIII w. Zachowały się słabo widoczne dwie macewy z hebrajskimi napisami oraz ohel cadyka Abrahama Mojżesza. O dawnej gminie żydowskiej przypomina także budynek synagogi (ob. remiza strażacka).

BOGUSZYCE

Wieś w gminie Rawa Mazowiecka, położona na pd.-zach. od Rawy Maz. na Wysoczyźnie Rawskiej nad Rawką. Przystanek Kolei Wąskotorowej Rogów – Rawa – Biała. Pierwsze wzmianki z XIV w. **Kościół pw. św. Stanisława bpa** to jeden z najcenniejszych zabytków sakralnych architektury drewnianej w Polsce, został wybudowany w latach 1550-

Boguszyce, kościół (MPb)

1558. Modrzewiowy kościół jest świątynią orientowaną, trójnawową, o konstrukcji zrębowej, oszalowaną deskami i nakrytą dachem

gontowym. Wewnątrz strop bogato zdobiony renesansowo-manierystyczną polichromią przedstawiającą m.in. Chrystusa Pantokratora, Ewangelistów, motywy zwierzęce i alegorie grzechów głównych. Polichromie ścienne prezentują sceny biblijne. Wnętrze zdobi również rzeźbiony tryptyk z 1558 r. w ołtarzu głównym oraz tryptyki w ołtarzach bocznych posiadające cechy typowe dla szkoły Wita Stwosza. W otoczeniu kościoła znajduje się drewniana dzwonnica z XVIII w. pochodząca z zespołu sakralnego w Lubochni.

KALEŃ

Wieś w gminie Sadkowice. **Zespół pałacowo-parkowy** z klasycystycznym **pałacem** z lat 40. XIX w. należącym niegdyś do Seweryna Jańskiego, kasjera Tow. Kredytowego Ziemskiego w Warszawie. Parterowy pałac jest doskonałym przykładem późnoklasycystycznej rezydencji. Kolumnowy portyk, półkolisty wykusze, attyki w formie tralkowych balustrad czynią bryłę niezwykle reprezentacyjną.

Kaleń, pałac (AMK)

cyjną. Pałac otoczony jest przez rozległy park w stylu krajobrazowym z niewielkim stawem na osi oraz bogatym starodrzewem (ponad 20 pomników przyrody m.in. dęby szypułkowe, modrzewie europejskie, kasztanowce).

LEWIN

Wieś w gminie Sadkowice. Miejscowość posiada metrykę średniowieczną. **Kościół pw. MB Szkaplerznej** wybudowany w poł.

Lewin, kościół (MPb)

XVII w. Modrzewiowy, o konstrukcji zrębowej, oszalowany, nakryty dachem gontowym. We wnętrzu świątyni znajdują się barokowy ołtarz, siedemnastowieczne obrazy oraz późnorennesansowa ambona. W sąsiedztwie kościoła stoi drewniana dzwonnica z dzwonem „Stanisławem” z lat 90. XIX w.

REGNÓW

Duża wieś gminna położona pd.-wsch. od Rawy Mazowieckiej, po raz pierwszy wymieniana w źródłach z 1374 r. jako rezydencja księcia mazowieckiego Siemowita. Jej nazwa pochodzi od słowa „regnum”, czyli „królestwo”. Od poł. XV w. był wsią królewską. Tutejsza ludność wstawiła się odwagą podczas potopu szwedzkiego oraz insurekcji kościuszkowskiej, w której uczestniczył Dominik Jasiński z Regnowa. Podczas I wojny światowej istniała tutaj placówka POW, zaś w czasie II wojny światowej komórki AK i Batalionów Chłopskich. **Kościół pw. Nawiedzenia NMP** wybudowany w 1764 r. Późnobarokowa świątynia podczas I wojny światowej została uszkodzona przez ostrzał artyleryjski. We wnętrzu posiadającym bogate rokokowe dekoracje znajduje się gotycka Pieta z XV w., cenny ołtarz i ambona w kształcie łodzi.

SIERZCHOWY

Wieś w gminie Cielądz położona na pd.-wsch. od Rawy Mazowieckiej. Wczesnośredniowieczna osada istniała tutaj już w XII

w., co potwierdzają badania archeologiczne. **Kościół pw. Przemienienia Pańskiego i Wniebowzięcia NMP** wzniesiony w latach 1520-1544 w stylu późnego gotyku mazowieckiego. Posiada trzy późnogotyckie portale oraz drewniane drzwi z XVI w. Świątynia uległa zniszczeniu podczas ataku wojsk rosyjskich w 1915 r. W północnej ścianie znajduje się wmurowany pocisk artyleryjski przypominający o tym wydarzeniu. Wnętrze kościoła sklepienie gwiazdźście kryje kilka interesujących zabytków m.in. kamienne chrzcielnice z XVI i XVII w. W przedsionku świątyni kość

Sierzchowy, kościół (AMk)

mamuta znaleziona podczas budowy kościoła w Parcoliach. Obok drewniana dzwonnica z XVIII w.

RAWKA

Rzeka i jednocześnie **wodno-krajobrazowy rezerwat** przyrody o powierzchni 487 ha. Powołany w 1983 r. chroni koryto meandrującej Rawki, od źródeł do ujścia, wraz z rozgałęzieniami. To jedna z niewielu rzek na Niżu Polskim o naturalnym korycie, któremu towarzyszą liczne starorzecza. Rozwinęła się w nich roślinność wodna i szuwarowa. Rawka prowadzi swoje czyste wody na długości ok. 97 km. Jej dolina to zarówno bogactwo flory (m. in. 540 gatunków roślin naczyniowych), jak i fauny, gdyż jest to miejsce lęgowe ok. 100 gatunków ptaków (m.in. bąk, bocian czarny, derkacz).

RAWA MAZOWIECKA

Miasto powiatowe na Wysoczyźnie Rawskiej położone u ujścia Rylki do Rawki. Obecnie niewielki ośrodek przemysłowy, handlowy i usługowy zamieszkiwany przez 17,6 tys. mieszkańców. Ważny węzeł komunikacyjny.

Rawa Mazowiecka, kościół jezuitów (MPb)

Nazwa miasta pochodzi od rycerskiego rodu Warszowców (zwanych Rawitami), lub od rzeki, nad którą jest położone (przymiotnik „Mazowiecka” dodano w 1924 r.). Lokalizacja na szlaku handlowym z Pomorza na Ruś zdecydowała, że Rawa w XIII w. była już ważną osadą. Prawa miejskie uzyskała w XIV w. W 1313 r. stała się siedzibą kasztelanii, zaś od 1462 r. była stolicą województwa rawskiego i jednym z najważniejszych grodów na Mazowszu. Na rangę miasta miał wpływ m.in. przywilej handlu solą z Wieliczką i zgoda na prowadzenie wolnego handlu ze Śląskiem. Od 1496 r. odbywały się tutaj wojewódzkie sejmiki szlacheckie, a od 1563 r. działała komisja skarbowa. Najazd Szwedów w 1655 r. oraz pożar z 1766 r. obróciły miasto w ruinę. W 1795 r. zlikwidowano województwo rawskie i włączono miasto do zaboru pruskiego. Po 1815 r. nastąpił ponowny rozwój Rawy dzięki lokalizacji przemysłu włókienniczego. Działająca od 1827 r. fabryka sukna w Tatarze znana była w całej Europie.

Anielska Góra (albo Szwedzki Okop) to wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowe usytuowane na skraju miasta (w rejonie ulic

Krakowskiej i Reymonta). Był to gród drewniano-ziemny z pierścieniem wałów i fos.

Ratusz miejski zbudowany w latach 1822-1824 w stylu neoklasycystycznym wg proj. Bonifacego Witkowskiego z wysuniętymi podcieniami wspartymi dwoma kolumnami w elewacji frontowej oraz drewnianą wieżą zegarową. Użytkowany przez Urząd Miasta.

Zespół klasztorny oo. jezuitów wybudowany w 1613 r. przy zachodniej pierzei rynku tworzą barokowy **kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP** i budynek dawnego męskiego kolegium jezuickiego oraz klasycystyczna dzwonnica. W latach świetności klasztor był ważnym ośrodkiem oświatowym i kulturalnym. Posiadał własną szkołę i bogato wyposażoną bibliotekę. Jednym z uczniów kolegium był Jan Chryzostom Pasek. Murowany kościół wzniesiono w latach 1693-1730 w stylu tzw. baroku jezuickiego. Wewnątrz barokowe ołtarze, chór wsparty na rzeźbach atlantów, a także gotycka chrzcielnica z brązu

Rawa Mazowiecka, zamek (MPb)

o kształcie dzwonu wspartego na zwierzęcych łapach. W kościele czynna ekspozycja naczyń liturgicznych oraz ponad 300-letnich ornatów. W dawnym kolegium mieści się szkoła.

Zespół klasztorny oo. pasjonistów (przy ul. Rylskiej), który tworzą późnobarokowa **świątynia pw. świętego Pawła od Krzyża** z 1790 r. oraz budynek klasztorny z początku XIX w. W Boże Ciało w kościele układane są kolorowe dywany z kwiatów.

Zamek ks. Mazowieckich zbudowany w czasach Kazimierza Wielkiego przed 1370 r. Siedzibę książąt mazowieckich usytuowano na sztucznym usypisku w widłach Rawki i Rylki i oddzielono od miasta sztucznym kanałem. Zamek wzniesiony na planie regularnego czworokąta i otoczono murami o wysokości blisko 11 m. Wiąże się z nim legenda o tragicznych losach drugiej żony księcia Siemowita III i jego syna. Przypuszcza się, że historia ta posłużyła Williamowi Shakespeare'a do napisania dramatu pt.: „Zimowa opowieść”. Najazd Szwedów w 1655 r., a później rozbiórka obiektu przez władze pruskie, obróciły warownię w ruinę. Obecnie w odbudowanej wieży głównej z fragmentem murów obwodowych z krużgankami znajduje się oddział Muzeum Ziemi Rawskiej prezentujący wystawę poświęconą historii rycerstwa z XVI i XVII w. Każdego roku na dziedzińcu organizowany jest turniej skarbu kwarcianego.

Wola Chojnata, pałac (IRu)

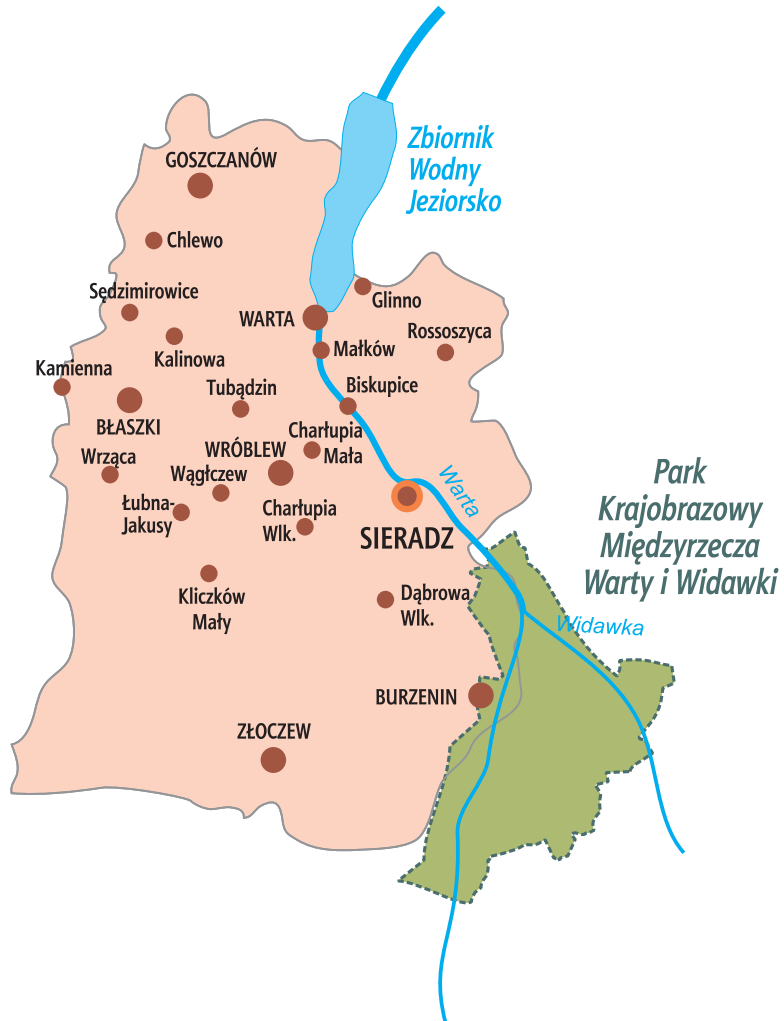
Cmentarz żydowski na Wzgórzu Sójczym z II poł. XVIII w. Nekropolia została poważnie zniszczona przez Niemców podczas II wojny światowej. Zachowały się pojedyncze fragmenty zniszczonych nagrobków.

Muzeum Ziemi Rawskiej powołane w 1965 r. znajduje się w zabytkowej willi Tadeusza Frankiewicza przy ul. Łowickiej. Bogate zbiory (w tym malarstwo i numizmaty) nawiązują do historii regionu rawskiego. Prezentowane są wystawy stałe „Tradycyjna izba chłopska regionu rawskiego” oraz „Salonik babuni z przełomu XIX i XX wieku”.

WOLA CHOJNATA

Wieś w gminie Biała Rawska. Zespół pałacowo-parkowy, na który składają się neorenesansowy pałac z 1873 r. wybudowany przez rodzinę Węsierskich wg proj. Henryka Marconiego, murowany spichlerz, oraz park z pocz. XIX w. Pałac posiada reprezentacyjną bryłę z trzema dwukondygnacyjnymi ryzalitami oraz dekoracyjnym portykiem. W odrestaurowanych budynkach urządzono ośrodek hotelowo-konferencyjny.

POWIAT SIERADZKI

Położony jest w zachodniej części województwa łódzkiego w pasie Nizin Środkowopolskich. Jest największym powiatem w województwie łódzkim pod względem powierzchni 1491 km². Jedynie na południu występuje wąski pas wyżynny, wyróżniający się w krajobrazie, zaliczany do Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej. Cały obszar powiatu leży w dorzeczu Warty. Powiat jest częścią historycznej Ziemi Sieradzkiej, potem Księstwa Sieradzkiego i województwa sieradzkiego. Od 1793 r. był powiatem ziemskim. Powiat składa się z 11 samorządowych jednostek administracyjnych, które stanowią miasto Sieradz, gminy miejsko-wiejskie Błaszki, Warta i Złoczew oraz gminy wiejskie Burzenin, Brąszewice, Brzeźnio, Goszczanów, Klonowa, Sieradz i Wróblew. Powiat sieradzki ma charakter rolniczoprzemysłowy. Lasy stanowią 18,5% ogólnej powierzchni.

W powiecie zarejestrowane są 154 obiekty zabytkowe i 10 stanowisk archeologicznych. Jest wiele miejsc upamiętniających ważne wydarzenia związane z walkami o niepodległość. Architekturę reprezentują liczne kościoły i zespoły klasztorne, pałace i zespoły dworsko-parkowe. Zachowały się średniowieczne układy urbanistyczne w Sieradzu, Warcie i Burzeninie. Obszary o prawnie chronionych walorach przyrodniczych i krajobrazowych zajmują 22,9% powierzchni powiatu. Znajduje się tu część Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki oraz 6 rezerwatów przyrody o łącznej powierzchni 2 616 ha. Rezerwat ornitologiczny „Jeziorsko” utworzony w 1998 r. obejmuje ochroną płytką część zbiornika „Jeziorsko” z ostojami wielu ptaków wodnych i wodno-błotnych. Bogata awifauna przelotna klasyfikuje rezerwat do ostoi ptaków o znaczeniu europejskim. Stwierdzono około 250 gatunków ptaków, w tym 150 lęgowych. Dominują tu mewy śmieszki, rybitwy, czaple, żurawie, kolonijnie gnieźdzą się kormorany. Z rzadkich gatunków spotkać tu można rybitwę białowąsą, mewę małą i srebrzystą, brodzieca, biegusa, bataliony, bociany czarne, a z ptaków drapieżnych kobuzy, sokoły wędrowne i orły bieliki. Zarejestrowano 307 pomników przyrody i 2 zespoły przyrodniczo-krajobrazowe „Góry Wapienne” i „Lipiczeńskie Błota” o łącznej pow. 725,5 ha.

Rezerwat „Jeziorsko” (KGr)

Strój sieradzki (ZKm)

BISKUPICE

Wieś położona w gminie Sieradz nad Wartą wzmiankowana już w 1400 r. Była własnością barona Aleksandra Graeve (1820-1883), finansisty i posła do sejmu pruskiego. Wzniesiony w latach 1904-1905 **eklektyczny pałac** (wg projektu arch. Władysława Kozłowskiego i Apoloniusza Nieniewskiego) dla Stanisława Graevego (1868-1912) etnografa, krajoznawcy i założyciela Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Kaliszu. Obecnie mieści się tu Dom Pomocy Społecznej. Obok stoi spichlerz klasycystyczny z I poł. XIX w. Na terenie wsi odkryto osadę kultury unietyckiej z I-szej epoki brązu (1700-1459 lat p.n.e).

BŁASZKI

Miasto położone na pn.-zach. od Sieradza, nad Cienią. Liczy około 3 tys. mieszkańców. Lokalny ośrodek administracyjno-handlowo-usługowy. Pierwsza wzmianka z 1386 r. Jako miasto Błaszki występują od 1729 r., stanowiły wówczas własność Lipskich h. Grabie i znane były z sukiennictwa i garbarstwa. Obok rzemiosła rozwijał się handel, a o jego roli w mieście świadczy olbrzymi rynek, dziś podzielony na dwa place. Na rozwój miasta wywarło wpływ położenie blisko granicy pruskiej oraz doprowadzenie kolei w 1903 r. Przed II wojną światową prawie połowę mieszkańców stanowili Żydzi. Późnobarokowy, bazylikowy **kościół parafialny pw. św. Anny** fundacji Lipskich, z wysoką frontową wieżą, oraz barkowym ołtarzem św. Anny z obrazem „Zaślubin NMP” i marmurowym nagrobkiem gen. Józefa Lipskiego (1757-1817) jednego z przywódców Insurekcji Kościuszkowskiej w Sieradzkim. Na cmentarzu parafialnym neogotycka kaplica grobowa Biernackich i Bleszyńskich i grób Macieja Piaszczyńskiego powstańca z 1863 r. poległego pod Równą.

BURZENIN

Wieś gminna licząca około tysiąca mieszkańców położona na pd. od Sieradza w doli-

nie Warty, głównie na jej lewym brzegu. Do 1870 r. Burzenin był miastem. Wymieniony po raz pierwszy w 1344 r. W 1378 r. staraniem stolnika sieradzkiego Spytka Burzeńskiego, Ludwik Węgierski nadał mu prawa miejskie. Znaczenie miasta wynikało z położenia na solnym szlaku handlowym z Małopolski do

Burzenin, kościół (Zkm)

Wielkopolski i na Kujawy. W 1587 r. odbył się tu zjazd szlachty sieradzkiej, a w roku 1651 synod braci czeskich. W okresie II wojny światowej Niemcy wysiedlili mieszkańców Burzenina i okolicznych wiosek tworząc na tym terenie niemiecki poligon wojskowy.

Kościół pw. św. Wojciecha i Stanisława z poł. XVII w. fundacji biskupa chełmińskiego Stanisława Pstrokońskiego. Zwraca uwagę w prezbiterium sklepienie kolebkowe z lunetami o późnorenansowym wystroju stiukowym oraz kuta barokowa żelazna krata z przełomu XVII/XVIII w. Od zach. zamyka kościół czworoboczna wieża na planie zbliżonym do kwadratu. Nakrywa ją hełm z cebulastym zwieńczeniem, opatrzonym na szczycie krzyżem na kuli, przy którym umieszczono

metalowy wiatrowskaz z wyobrażeniem św. Wojciecha. Wokół kościoła zachował się mur obronny z kluczowymi otworami strzelniczymi, w którym od zach. strony znajduje się okazała brama główna z dwiema bocznymi furtkami. Zachował się zwyczaj wystawiania w miejscowym kościele w okresie Świąt Wielkanocnych straży przy Grobie Pańskim tzw. „Turków”. Na cmentarzu grobowce Pstrokońskich, Kobierzyckich. Burzenin był do lat 90-tych XX w. prężnie działającym ośrodkiem garncarstwa.

BRZEŹNIO

Wieś gminna położona na pd.-zach. od Sieradza, niegdyś własność biskupa krakowskiego Iwo Odrowąża, który nadał swe dobra klasztorowi Norbertanek w Imbramowicach. Wymieniana już w 1229 r. i lokowana na prawie niemieckim w 1353 r. We władaniu norbertanek do 1559 r. Wieś znana w okresie międzywojennym z aktywnego ruchu spółdzielczego. Na pocz. XVI w. istniała tu szkółka parafialna, która z niewielkimi przerwami istniała do drugiej połowy XVIII w. i jako jedyna w powiecie sieradzkim przetrwała okres rozbiorów. **Późnobarokowy kościół pw. św. Idziego** położony w centrum wsi, ufundowany w XVIII w. przez rodzinę Błęszyńskich wg projektu włoskiego architekta Guido Antonio Loughiego. Na uwagę zasługuje trójosiowa fasada rozczłonkowana pilastrami zwieńczona wyniosłym szczytem ujętym wolutami. Wewnątrz barokowa ambona i chrzcielnica. Na pd. od kościoła znajduje się neoklasycystyczna plebania zbudowana w 1802 r. rozbudowana z początkiem XX w.

CHARŁUPIA MAŁA

Wieś na pn.-zach. od Sieradza nad rzeką Mesznik lewym dopływem Warty. Wzmiankowana już w 1339 r. w procesie przeciwko Krzyżakom, którzy spalili ją w 1331 r. Była własnością rodu Świnków, z których wywodził się arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka. Neogotycki **kościół pw. Narodzenia**

NMP zbudowany w latach 1907-1916 wg proj. Stefana Szyllera. Wzniesiony z cegły jest budowlą halową, trzynawową, oszkarpowaną o wyjątkowej harmonii kształtów. Wysoka (54 m) wieża zwieńczona w górnej części koroną. Kościół nazywany potocznie „wieską katedrą” jest sanktuarium Matki Bożej Charłupskiej, zwanej Księżną Sieradzką,

Charłupia Mała, kościół

odwiedzany przez liczne pielgrzymki pątników (odpust 8.IX). Ołtarz główny wykonany wg projektu prof. Wiktora Zina w 1965 r. W części centralnej ołtarza słynący łaskami obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XVII w., malowany na płótnie obciążonym na topolowych deskach. Na obrazie sukienki z XVII-XVIII w. oraz korony, założone w 1937 r. przez bp. Karola Radońskiego. Wśród wot dwa haftowane orły z okresu Księstwa Warszawskiego, dar Jakuba Bema stryjecznego brata gen. Józefa Bema. W kościele późnogotycka (1538 r.) kamienna chrzcielnica z herbami Lis, Jelita, Jastrzębie i Poraj z gotyckim napisem wotywnym. Na ścianie między prezbiterium a nawą główną późnogotycka

rzeźbiona Pieta z XV w. Na cmentarzu grób barona Stanisława Graewego znanego krajoznawcy.

CHLEWO

Wieś w gminie Goszczanów, wspomniana w 1355 r. **Kościół pw. św. Benedykta Opata** murowany, jednonawowy, z lat 1779-1788 fundowany przez Pawła Biernackiego. Wyposażenie barokowe i klasycystyczne. Na cmentarzu grób Józefa Szumskiego ojca Marii Dąbrowskiej, uczestnika Powstania Styczniowego, który był pierwowzorem Bogumiła Niechcica z powieści „Noce i Dni”.

DĄBROWA WIELKA

Wieś leżąca w gminie Sieradz na pd. od Sieradza, wymieniana w dokumentach już w XIII w. Tu urodził się pisarz Teodor Goździkiewicz (1903-1984). Jego powieść historyczna „Sprawy Łuki Bakowicza” stała się inspiracją do zorganizowania przez Oddział PTTK w Sieradzu rajdu „Szlakiem Łuki Bakowicza” nawiązującym do wydarzeń z okresu Powstania Styczniowego na Ziemi Sieradzkiej. We wsi znajduje się klasycystyczny murowany parterowy **dwór** z II poł. XVIII w. Fasadę zdobi wysunięty ganek z trójkątnym szczytem wsparty na dwóch parach kolumn. Z założenia parkowego zachowała się dojazdowa aleja lipowa oraz szpaler grabowy. **Kościół pw. św. Michała** o konstrukcji zrębowej, drewniany i oszalowany pochodzi z pocz. XVIII w. Wewnątrz strop płaski. Barokowy ołtarz główny z obrazem Michała Archanioła w drewnianej sukience, rzeźbami św. Barbary i Katarzyny oraz herbami Pobóg i Jastrzebiec.

GLINNO

Wieś w gminie Warta nad wschodnim brzegiem Zalewu Jeziorsko. Nieopodal wsi na cmentarzu znajduje się **zbiorowa mogła żołnierzy** poległych w zaciętych walkach na linii obrony Warty w dniach 4 i 5 września 1939 r. Byli to żołnierze z 28 pp Strzelców

Kaniowskich i Kresowej Brygady Kawalerii 10 Dywizji Armii Łódź. Na zboczu doliny cztery **żelbetowe schrony bojowe**.

GOSZCZANÓW

Wieś gminna wymieniana już XII w. Do 1793 r. była własnością arcybiskupów gnieźnieńskich. Na wzniesieniu pagóra kemowego wzniesiono w II poł. XVII w. **barokowy kościół pw. św. Marcina i Stanisława** z fundacji chorążego sieradzkiego Adama Poniatowskiego. Wg podania kościół miał być spełnieniem prośby o powrót syna fundatora, wziętego do tureckiej niewoli pod Zbarażem w 1648 r. W końcu XVIII w. dobudowano klasycystyczną wieżę, w której znajduje się główne

Goszczanów, kościół (ZKm)

wejście do wnętrza jednonawowej świątyni z nietypowym beczkowym sklepieniem. Wystrój wnętrza barokowy. Wśród wyposażenia kościoła na szczególną uwagę zasługuje gotycka rzeźba św. Jana Ewangelisty z XV w. i misa mosiężna z początku XVI w. W krypcie znumifikowane ciała dwóch sióstr Turczynek – Sulejmy i Fatymy, które – wg legendy – pomogły wydostać się z niewoli tureckiej Stanisławowi Poniatowskiemu i wraz z nim wróciły do jego domu rodzinnego.

KALINOWA

Duża wieś w gminie Błaszki. Pojawia się w źródłach pisanych w 1370 r. W średniowie-

czu istniało tu drewniane, obronne fortalicjum na kopcu-wyspie. Gniazdo rodu Zarembów, z którego wywodziło się wielu wojewodów i kasztelanów sieradzkich. Na początku XVII w. stała się własnością Wojciecha Jana Łubieńskiego, który wybudował tu w 1652 r. barokowy dwór wielokrotnie potem przebudowywany. Murowany piętrowy **dwór** otoczony fosą. Na piętrze od frontu sień sklepiona kolebkowo. Wokół sieni rozmieszczone są pomieszczenia, również o sklepieniach kolebkowych lub kolebkowo-krzyżowych, czasem z lunetami. Klatka schodowa z 1916 r. Na osi znajduje się salon, który pierwotnie zajmował całą szerokość dworu. Ryzalit frontowy zwieńczony trójkątnym frontonem, oszkarpowany. Z dworem związane są wydarzenia, które posłużyły Stanisławowi Moniuszce za tło opery „Straszny dwór”. Wokół park, a na pn. od budynku staw z wyspą.

Niedaleko dworu stoi murowany późnogotycki **kościół pw. św. Magdaleny** wybudowany w latach 1465-1466 i częściowo przebudowany w XIX w. Fundował go Jan Zaręba kasztelan sieradzki. Prezbiterium i nawa kościoła posiadają sklepienia kolebkowe z lunetami. Ołtarze, ambona, chrzcielnica i prospekt organowy, z XIX w. Kościół otacza mur z bramą od strony zachodniej, przy której stoją barokowe rzeźby św. Floriana i św. Jana.

KAMIENNA

Wieś położona w gminie Błaszki przysiosie do Kalisza. Niegdyś była to wieś szlachecka. We wsi **kościół filialny pw. Św. Trójcy** drewniany o konstrukcji zrębowej powstał zapewne około 1595 r. Nieoszalowany, przykryty stromym gontowym dachem z sygnaturką. Jednonawowe wnętrze zachowało surowy wygląd z widocznymi balami ścian. W środku są trzy drewniane ołtarze. Ołtarz główny późnorennesansowy z 1613 r. polichromowany, z obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem z początku XVII w., namalowanym temperą na desce. Dwa ołtarze boczne w stylu rokoka z ok. 1789 r. Ambona drewniana, polichromowana, rokokowa z 2 poł. XVIII w. Na

Kamienna, kościół (ZKm)

desce tęczywej barokowy krucyfiks z XVIII w. Tabernakulum rokokowe. W kościele ponadto liczne przykłady ludowego rzemiosła stolarskiego i kowskiego.

KLICZKÓW MAŁY

Wieś w gminie Brzeźnio wspomniana w 1392 r. **Drewniany kościół pw. św. Jana Nepomucena** powstał w 1764 r. z fundacji Rocha Tarnowskiego. Konstrukcji zrębowej, oszalowany, z dachem krytym gontem. Drewniana dzwonnica współczesna kościołowi. Wewnątrz barkowe wyposażenie. Obraz Chrystusa Ukrzyżowanego z klęczącą Marią Magdaleną z pocz. XVII w., późnogotycki

Kliczków Mały, kościół (ZKm)

ki krucyfiks z XVI w. na belce tęczywej oraz odrestaurowany nagrobek Sebastiana Tarnowskiego herbu Jelita, zmarłego w 1607 r., z rzeźbioną postacią leżącego rycerza na tumbie ozdobionej panopliami. Sebastian Tar-

nowski został ranny pod Wielkimi Łukami, w wyprawie Batorego na Moskwę. Żelazna kula, która urwała mu stopę, umieszczona jest obok nagrobka. Obok kościoła grobowiec Tarnowskich, w którym spoczywa Ignacy Sariusz Tarnowski, naczelnik Okręgu Sieradzkiego w czasie powstania styczniowego oraz pomnikowe lipy drobnolistne i drewniana dzwonnica z II połowy XVIII w. Na cmentarzu parafialnym grób dwóch nieznanymi żołnierzy 30. Pułku Strzelców Kaniowskich poległych 3 września 1939 r. We wsi znajduje się **drewniany dwór**, konstrukcji zrębowej, parterowy, z mieszkalnym poddaszem z pocz. XIX w., gruntownie odnowiony. Wokół dworu zachowana dawna fosa. W parku dworskim kilka pomnikowych okazów drzew oraz i wiekowa lipa na osi dworu.

MAŁKÓW

Wieś w gminie Warta przy szosie do Sieradza. Pierwsza wzmianka z 1390 r. Na łąkach nad Wartą relikty po grodzisku z XIV w. Na wysokiej skarpie doliny Warty w latach 1810-20 wzniesiono rezydencję dla ostatniego kasztelana sieradzkiego i brygadiera kawalerii narodowej Pawła Biernackiego (1740-1826) i jego żony Konstancji z Małachowskich (1773-1842). **Pałac** projektował Fryderyk Lessel (1767-1822). Na początku XX w. do-

Małków, pałac (ZKm)

budowano do elewacji frontowej trzy czterokolumnowe portyki doryckie, zdobione trójkątnymi szczytami. Wysoka podmurówka

nadaje budowli monumentalny charakter. Ostatnie właścicielki pałacu Walentyna i Maria Pstrokońskie zapraszały przedstawicieli nauki, kultury i sztuki. Gościli tu m.in. Władysław Reymont, rzeźbiarz Stanisław Jagmin, malarz i pionier lotnictwa Czesław Tański, rysownik Antoni Kanięski, twórca pejzaży i scen rodzajowych Józef Rapacki, malarka Melania Mutermilch i Zygmunt Andrychiewicz, od 1921 r. stale tu mieszkający. Pałac otacza park krajobrazowy. Pomnik W. S. Reymonta z 1976 r., dzieło Kazimierza Moczковского. W głębi parku pawilon z I poł. XIX w., przy wjeździe klasycystyczna brama z 1828 r. Ze skarpy rozległy widok na dolinę Warty.

ROSSOSZYCA

Duża wieś w gminie Warta leżąca na skrzyżowaniu dróg z Łodzi do Warty i z Sieradza

Rossoszyca, kościół (IRu)

do Poddębic, wzmiankowana w 1390 r. Barokowy **kościół pw. św. Wawrzyńca** z 1783 r. fundacji Maksymy z Szembeków Pstrokońskiej. Orientowany, modrzewiowy o konstrukcji zrębowej, oszalowany z prostokątną nawą i dwiema prostokątnymi kaplicami po bokach. Ołtarz główny rokokowy z XVIII w., z obrazami św. Wawrzyńca z ok. poł. XIX w. i św. Marii Magdaleny z w. XVIII oraz rzeźbami rokokowymi św. Wawrzyńca i Mikołaja. Dwa ołtarze boczne z pocz. XIX w. o dekoracji późnobarokowej. Krucyfiks w tęczycy barokowy z w. XVIII. Na cmentarzu kaplica Pstro-

końskich z 1726 r. oraz dwie zbiorowe mogiły żołnierzy Armii Łódź z 10 DP i Kresowej Brygady Kawalerii poległych w 1939 r.

SIERADZ

Miasto powiatowe położone na skrzyżowaniu ważnych szlaków drogowych i linii kolejowej. Jest jednym z najstarszych miast w Polsce, a ślady osadnictwa na tym terenie sięgają VI-VII w. W XI w. powstał tu gród kasztelański wymieniony w 1136 r. Prawa miejskie nadał Sieradzowi książę Kazimierz Konradowic przed 1255 r. Miasto spalone przez Krzyżaków w 1331 r. po odbudowie za Kazimierza Wielkiego miało trzy bramy Krakowską, Warcką i Grodzką. W 1445 r. dokonano w mieście elekcji króla Kazimierza Jagiellończyka. Chorągwie sieradzkie wyróżniły się męstwem w bitwie pod Grunwaldem za co król Władysław Jagiełło nadał miastu przywilej używania do pieczęci czerwonego laku. Powolny upadek w XVII i XVIII w. wyniku wojen szwedzkich i pożarów. W czasie powstania styczniowego miasto wraz z powiatem było terenem koncentracji powstańców oraz miejscem wielu bitew. Początek XX w. przyniósł miastu połączenie kolejowe z Łodzią i Kaliszem. W okresie dwudziestolecia międzywojennego miasto zachowało swój rolniczo-przemysłowy charakter. Obecnie pełni rolę centrum administracyjno-gospodarczego. Organizowane są corocznie *Dni Sieradza*, *Jarmark Urszulański*, *Ogólnopolski Festiwal Fletowy*, *Muzyka w dawnym Sieradzu*, *Ogólnopolski Konkurs Uczniów Fryzjerstwa im. Antoine'a Cierplikowskiego*, *Turniej Rycerski*, inscenizacja historyczna *Spalenie Sieradza przez Krzyżaków w 1331 r.*

Najstarszym zabytkiem architektury jest poddominikański kościół i klasztor z XIII w. Dominikanie zostali sprowadzeni przez Konrada Mazowieckiego w I poł. XIII w. i byli tu do 1864 r. **Kościół pw. św. Stanisława bpa Meczennika** murowany, jednonawowy wzniesiony ok. połowy XIII w. w stylu gotyckim, przebudowany w baroku. Zachowany wczesnogotycki portal z ceglanyimi archi-

woltami, stylem nawiązujący do motywów hiszpańskich. Wewnątrz siedem ołtarzy barokowych, ołtarz główny z 1718 r. z obrazem Matki Boskiej Różańcowej z początku XVIII w. i rzeźbami św. Andrzeja i św. Heleny. Ołtarze boczne w prezbiterium św. Dominika i św. Jacka oraz ołtarz z późnogotycką rzeźbą „Zdjęcie Chrystusa z krzyża” z pocz. XVI w. Od północy do kościoła przylega czworobok klasztorny z krytymi krużgankami, w których znajdują się m.in.: gotycka rzeźba Ma-

Sieradz, kościół pw. św. Stanisława (ZKm)

donny z Dzieciątkiem (1420-1430), obrazy „Wskrzeszenie Piotrawina” z 1647 r. i św. Rodziny malowane przez Urszulę Ledóchowską założycielkę zgromadzenia. W 1383 r. miał tu miejsce jeden ze zjazdów szlachty, która wybrała na króla Polski Jadwigę córkę Ludwika Węgierskiego.

Kościół farny pw. Wszystkich Świętych wzniesiony około 1370 r. w stylu gotyckim, wzmocniony przyporami, z wieżą z 1585 r. W wyniosłej fasadzie wmurowane odrzwia prawdopodobnie z zamku sieradzkiego krzyżacka kamienna kula – pamiątka najazdu z 1331 r. Wewnątrz kościoła barokowe ołtarze z XVIII w., rokokowe stalle z 1764 r. oraz w ołtarzu głównym obrazu Wszystkich Świętych z XVIII w. i Chrystusa z krzyżem pędzla Wojciecha Gersona. W części górnej ołtarza herb województwa sieradzkiego. Na uwagę zasługują również dwie chrzcielnice, bogato zdobiony rokokowy konfesjonał, późnogotycka rzeźba św. Anny Samotrzczej z pierwszej

Sieradz, kościół farny (ZKm)

połowy XVI w. Przy kościele klasycystyczna plebania z pocz. XIX w.

Rynek zachował średniowieczny układ przestrzenny z centralnym placem i parami ulic wychodzącymi z jego naroży. Piętrowe budynki okalające rynek pochodzą z XIX i XX w. Miejsce dawnego ratusza zaznaczono na płycie czerwoną cegłą. Na środku rynku stoi XIX-wieczna pompa. W najstarszej mu-

Sieradz, muzeum (ZKm)

rowanej kamienicy mieszczańskiej z XVII w., zwanej „kamienicą pojagiellońską” mieści się **Muzeum Okręgowe** z stałą ekspozycją przedstawiająca dzieje regionu sieradzkiego, obejmującą działy archeologiczny, historyczny, historii sztuki i etnograficzny. Dawna synagoga zbudowana w latach 1819-1824 spełniała swą funkcję do 1939 r.

Kościół pw. Świętego Ducha na starym cmentarzu wg tradycji ufundowany jako wotum za szczęśliwe zakończenie wojny z Krzyżakami, stąd nazywany jest „grunwaldzkim”. Drewniany, konstrukcji zrębowej i oszalowany z dachem dwuspadowym, kryty gontem. Pierwotnie stał na Przedmieściu Warckim. Przeniesiony na cmentarz w 1853 r. Wewnątrz znajduje się XIX w. krucyfiks z malowaną na czarno figurą Chrystusa. Ołtarz barokowy z drugiej połowy XVIII w. oraz stacje Drogi Krzyżowej wykonane przez twórcę ludowego Stanisława Korpę. Na cmentarzu mogiły powstańców z 1863 r., POW-wiaków poległych w 1918 r., żołnierzy września 1939 r., zbiorowa mogiła zakładników rozstrzelanych w listopadzie 1939 r.

Kościół pw. św. Wojciecha drewniany o konstrukcji zrębowej z XVII w., w XX w. obmurowany cegłą z murowaną wieżą, usytuowany w dzielnicy Męka. Według tradycji miał się tu zatrzymać w 997 r. św. Wojciech udając się z misją do Prus. Wystrój wnętrza barokowy. Na cmentarzu zbiorowa mogiła żołnierzy 31 pp. Strzelców Kaniowskich poległych we wrześniu 1939 r. nad Wartą

Sieradzki Park Etnograficzny zlokalizowany obok Wzgórza Zamkowego na dawnym podgrodzium. Obejmuje zagrodę twórcy ludowego, rzeźbiarza Szczepana Muchy, dom tkacza z drugiej połowy XIX w. przeniesiony ze Zgierza, zagrodę z przełomu XIX i XX w., obórka z wozownią, wiata z narzędziami rolniczymi i murowana kapliczka.

Cmentarz żydowski powstały na pocz. XIX w. z pozostałościami macew, obeliskiem ku czci zamordowanych 20 zakładników Sieradz, park etnograficzny (ZKm)

i stela ufundowana przez ocalałego z zagłady Dawida Józefowicza.

TUBĄDZIN

Wieś w gminie Wróblew, według legendy założona już w XIII w. przez rycerza Tubąda. Pierwsza wzmianka z 1392 r. Klasycystyczny **dwór** zbudowany przed 1796 r. przez Macieja Zbijewskiego herbu Rola, kasztelana sieradzkiego, na planie prostokąta, piętrowy, nakryty czterospadowym dachem łamanym, z okapem wspartym na kroksztynach. Kazi-

Tubądzin, dwór (ZKm)

mierz Walewski urządził tu archiwum rodu Walewskich, na które składały się zbiory rodzinnych dokumentów, portretów i pamiątek oraz biblioteka. Dwór po wojnie zdewastowany. W 1984 r. otwarto w nim **Muzeum Walewskich**. Główną ekspozycję stanowią portrety sarmackie z XVII, XVIII i pocz. XIX w. Pomieszczenia wyposażone są w stylowe XIX-wieczne meble, m.in. Stanisława Reymonta z dworu w Charłupii Wielkiej. W pd. części parku odbudowana oficyna dworska z 1860 r. Park powstał na przełomie XVIII i XIX w. W muzeum odbywają się koncerty i imprezy związane z kulturą staropolską.

Kościół pw. św. Wawrzyńca zbudowany w 1900 r. na miejscu poprzednich, z których pochodzi jego bogate wyposażenie, m.in. obraz Matki Boskiej Częstochowskiej z 1672 r. i drewniana chrzcielnica z 1709 r. Obok kościoła dzwonnica z 1901 r., na której zawie-

szone dzwon wykonany w 1628 r. ozdobiony renesansowym szlakiem z herbem Lis. Przy drodze obok kościoła drewniana wotywna kapliczka z XVII w., a na dawnym przykościelnym cmentarzu głazy z wrytymi po francusku wersami z poematu „Ogrody”.

WARTA

Miasto przy drodze krajowej z Sieradza do Turku i drodze wojewódzkiej z Kalisza do Łodzi. Prawa miejskie uzyskało w 1255 r. Nazwa była znana już w czasach panowania Mieszka I. Przebiegał tu szlak solny z Bochni do Kalisza oraz trakt łączący Śląsk z Mazowszem. W 1331 r. spalone doszczętnie przez Krzyżaków. Znane z rozwiniętego rzemiosła, handlu końmi i bydłem. Z gospodarczego upadku podniosło się po 1918 r., kiedy większość handlu i rzemiosła była w rękach ludności żydowskiej, która stanowiła prawie połowę mieszkańców. W czasie okupacji hitlerowskiej wymordowano całą ludność żydowską. Zachowany jest średniowieczny **układ przestrzenny miasta** z prostokątnym, wydłużonym **rynkem**, zabudowanym kamienicami z XVIII i XIX w. oraz współczesnymi. Pdzach. pierzeję rynku zajmuje klasycystyczny **ratusz** z 1842 r. Budynek ratusza, spalony przez Niemców, odbudowany zachował swą klasycystyczną fasadę z wysunięty pośród-

Warta, ratusz (TDr)

ku portykiem, który stanowią podcieniowe półkolisty arkady podpierające balkon, na którym są cztery doryckie kolumny. Na wień-

czącym trójkątnym szczycie umieszczony jest herb miasta. W Rynku stoi pomnik Stanisława Skarżyńskiego, pilota, który obleciał wokół Afrykę w 1931 r. i samotnie przeleciał w 1933 r. Atlantyk na samolocie sportowym RWD-5bis. W mieście istnieje **Muzeum PTTK „Miasta i rzeki Warty”** gromadzące zbiory z historii miasta i okolic. **Kościół parafialny pw. św. Mikołaja**, wzniesiony w połowie XIV w., przebudowany w XVII w. Świątynia utrzymana jest w stylu gotyckim, trójnawowa pseudobazylikowa. Portal gotycki z formowanej cegły. Wewnątrz renesansowy tryptyk „Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny” malowany na drewnie, boga-

razy pędzla Tomasza Dolabelli nadwornego malarza Wazów. W wirydarzu zachowana

Warta, kościół pw. Wniebowzięcia NMP (ZKm)

Warta, muzeum PTTK (aWK)

to złożony, pochodzący z początku XVI w. **Klasztor oo. bernardynów i kościół pw. Wniebowzięcia NMP** wzniesione w latach 1479-1482 w stylu gotyckim. Od strony pn. dobudowana w latach 1610-1614 późnorenesansowa kaplica św. Anny na planie kwadratu z kopułą na pendentywach i latarnią. Fasada ujęta ryzalitowo dwoma wieżami. Wewnątrz sklepienia kolebkowe z gurtami. Polichromia na sklepieniu rokokowa wykonana w XVIII w. przez bernardyna Walentego Żebrowskiego. Ołtarz główny barokowy z rzeźbą Wniebowzięcia Matki Boskiej, cztery ołtarze boczne barokowe. W nawie marmurowy sarkofag bł. Rafała z Proszowic z 1640 r. z leżącą rzeźbioną postacią zmarłego oraz płyta nagrobna bł. Mechidezecha z pocz. XVII w. Na ścianach nawy wiszą trzy wielkoformatowe ob-

częściowo późnogotycka polichromia z XV/ XVI w. Przed kościołem wolnostojąca kaplica św. Barbary z 1726 r. **Barokowy klasztor ss. bernardynek i kościół pw. św. Józefa i Narodzenia NMP Matki Kościoła** wzniesiony w 1770 r. graniczy od pn. z zespołem klasztornym bernardynów. Kościół odbudowany po pożarze. Obecnie użytkowany od 1985 r. przez bernardynki, które powróciły tu po 120 latach.

Na cmentarzu kaplica z 1726 r., zbiorowa mogiła powstańców z 1863 r. i symboliczny grób Stanisława Skarżyńskiego. W pn. części miasta dawny cmentarz żydowski z odbudowanymi macewami.

WĄGLCZEW

Wieś w gminie Wróblew należąca w przeszłości do Hebdów potem Łubieńskich. **Kościół pw. św. Klemensa** późnorenesansowy, jednonawowy, z czterokondygnacyjną wieżą, do której przylega półokrągła wieżyczka z klatką schodową i z otworami strzelniczymi. Nad wejściem marmurowa tablica fundacyjna bpa Macieja Łubieńskiego z herbem Pomian. Drzwi bocznego zdoła trybowany w blasze herb województwa sieradzkiego, herb fundatorów i kapelusz kardynalski. Wnętrze kościoła ma sklepienia kolebkowe z lunetami o dekoracji stiukowej. W ołtarzu głównym

rzeźba Ukrzyżowania z II poł. XVII w., stalle z malowanymi przedstawieniami kanoników regularnych oraz ambona w kształcie łodzi z rzeźbą delfina. Dawny budynek klasztorny służył do 1865 r. kanonikom regularnym, a obecnie jest tu plebania. Dwukondygnacyjny budynek wieńczą późnorenesansowe, trójkondygnacyjne szczyty, rozczłonkowane wnękami i pilastrami z wolutami i sterczynami. W niektórych pomieszczeniach zachowane zostały sklepienia krzyżowe i kolebkowo-krzyżowe, a na parterze w dwóch salach strop belkowany, bogato profilowany sosrębem.

WRÓBLEW

Wieś gminna wspomniana w 1330 r. Drewniany **kościół pw. św. Piotra i Pawła** o konstrukcji zrębowej, oszalowany zbudowany w 1804 r. Wewnątrz ołtarz główny o charakterze barokowym z pocz. XIX w. z ob-

Wróblew, kościół (aRO)

razami Matki Boskiej adorującej Dzieciątka i Matki Boskiej Bolesnej malowany przez Wojciecha Gersona. Stacje Męki Pańskiej artysty ludowego Jerzego Kaczmarka. Belkę tęczową zdobi krucyfiks z XVI w. Na cmentarzu kaplica grobowa Nieniewskich, grobowiec Ignacji Piątkowskiej etnografki, publicystki i poetki.

ZŁOCZEW

Miasto na południe od Sieradza, siedziba gminy. W dokumentach wspomniane już w 1496 r. Wchodziło w skład dóbr unikowskich. Właścicielami Złoczewa od XV w. byli Ruskowscy h. Pobóg. Złoczew utracił prawa miejskie w 1870 r., a odzyskał w 1919 r. W 1939 r. miasto liczyło 5 300 mieszkańców, z czego ok. 40% stanowiła ludność żydowska. 4 września 1939 r. niemieccy żołnierze spalili miasto w 80% oraz zamordowali ok. 200 osób narodowości żydowskiej i polskiej.

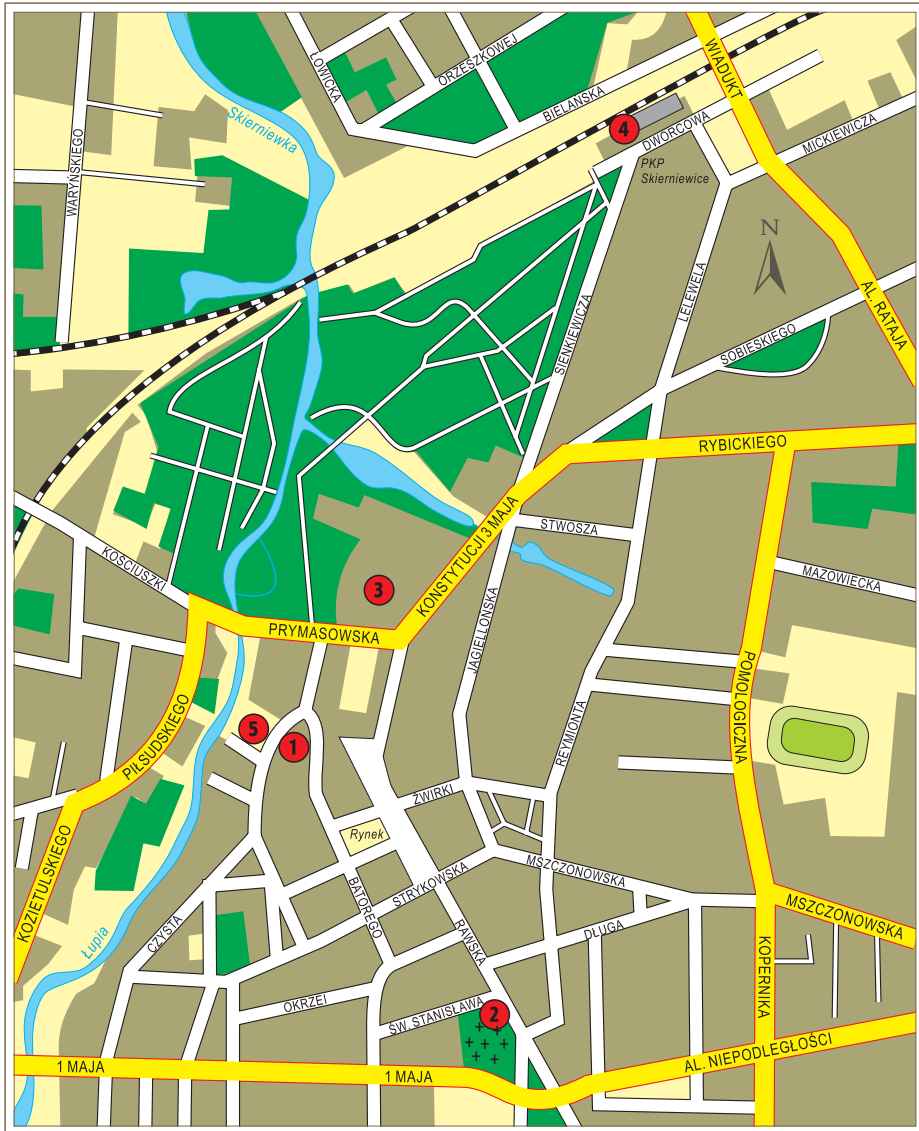

Złoczew, pałac (ZKm)

Pobernardyński zespół klasztorny, obecnie ss. kamedułek, którego fundatorem był Andrzej Pobóg Ruszkowski miecznik kaliski wzniesiony został w stylu renesansowym w latach 1600-1603 i następnie rozbudowany (1683-92) przez Wojciecha Urbańskiego, chorążego wieluńskiego. W latach 1608-1864 należał do oo. bernardynów, a od 1949 r. rezydują w nim kamedulki. Murowany **kościół pw. św. Krzyża** zbudowany jest na planie czteroliścia, oszkarpowany, orientowany, posiada kwadratową nawę, pokrytą czteropółową kopułą z latarnią i cztery półkoliście zamknięte konchy. W rokokowym ołtarzu głównym znajdują się rzeźby przedstawiające Ukrzyżowanie. W krypcie kościoła trumny fundatorów i dobrodziejów konwentu. Zabudowania klasztorne są piętrowe, murowane z wirydarzem, o sklepieniach kolebkowo-krzyżowych. Na cmentarzu przykościelnym stoi XVII-wieczna kaplica Chrystusa Frasobliwego. Całość otoczono jeszcze w XVII w. ceglany murem, obecnie otynkowanym. **Kościół parafialny św. Andrzeja Apostoła** późnorenesansowy, zbudowany w latach 1611-1614 przez Jerzego Hoffmana,

a ufundowany przez Andrzeja Ruszkowskiego. Orientowany, murowany na rzucie prostokąta o ściętych zachodnich narożach z wieżą od strony pn. Wewnątrz rokokowe ołtarze, główny z rzeźbami apostołów Piotra i Pawła na bramkach oraz obrazami św. Andrzeja i Serca Pana Jezusa, boczne z obrazami Ukrzyżowania, św. Mikołaja, Matki Boskiej Szkaplerznej i św. Izydora. Niezwykle cenna jest także wisząca w prezbiterium XVIII w. grupa Ukrzyżowania.

Pałac zbudowany w latach 1614-17 i przebudowany na przełomie wieku XVIII i XIX. Składa się z korpusu głównego, prostopadle ustawionych do niego oficyn bocznych, łączących się dawniej z korpusem głównym galeriami na rzucie ćwierć kolistym. Zachowała się dawna brama wjazdowej na dziedziniec pałacowy. Za pałacem część dawnego założenia parkowego (5,7 ha) z cennymi okazami wiązków, dębów szypułkowych, wśród nich dąb mający w obw. 625 cm, także jesion, lipy, kasztanowce i modrzewie europejskie. Na miejscowym cmentarzu znajdują się zbiorowa mogiła żołnierzy polskich z września 1939 r. groby żołnierzy niemieckich z 1914 r.

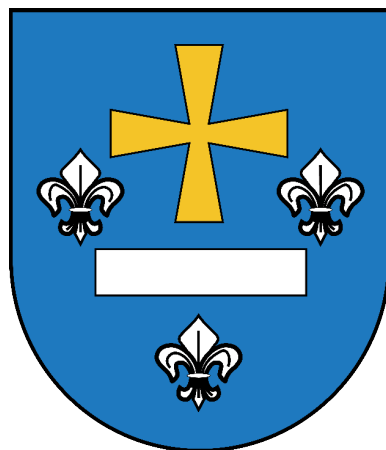

Plan centrum Skierniewic

1. Kościół pw. św. Jakuba, 2. Kościół pw. św. Stanisława, 3. Zespół pałacowo-parkowy abp gnieźnińskich,
4. Dworzec Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, 5. Dworek Konstancji Gładkowskiej

SKIERNIEWICE

Miasto powiatowe położone na Równinie Łowicko-Błońskiej, nad Skierniewką, liczące 49 tys. mieszkańców. Po raz pierwszy wzmiankowane w 1359 r. jako wieś abp gnieźnieńskich. Prawa miejskie uzyskało w 1457 r. Pobyty arcybiskupów, sądy oraz zjazdy kościelne przyczyniły się do znacznego rozwoju miasta w XVI i XVII w. Od XVI w. Skierniewice były znanym ośrodkiem sukienniczym. W 1820 r. car Mikołaj I przekazał dobra skierniewickie Wielkiemu Księciu Konstantemu. W 1920 r. powstała w Skierniewicach doświadczalna placówka SGGW, obecnie Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa im. Sz. Pieniążka. Co roku w Skierniewicach odbywa się „Skierniewickie Święto Kwiatów, Owoców i Warzyw”. Położenie w sąsiedztwie Bolimowskiego Parku Krajobrazowego przyczynia się do rozwoju turystyki. Przez Skierniewice przebiegają liczne szlaki turystyczne, m.in. „Śladami Reymonta” oraz „Starych dworców okolic Skierniewic”.

Skierniewice, rynek z ratuszem (INK)

Skierniewice, kościół pw. św. Jakuba, nagrobek abpa Ostrowskiego (ADn)

RYNEK

Miasto posiada średniowieczne złożenie – czworoboczny rynek i prostokątną siatkę ulic. W zach. części rynku neorenesansowy ratusz z poł. XIX w., proj. H. Marconiego, przebudowany w 1918 r. Ttrójkondygnacyjny, z boniowaną fasadą i wieżą zegarową. Obecnie siedziba urzędu miasta. W rynku znajduje się pomnik „Ławeczka prof. Pieniążka”. Dookoła rynku kamienice z końca XVIII w.,

Skierniewice, ratusz (ADn)

dwukondygnacyjne, ozdobione płycinami i gzymsami. Na pd.-zach. od rynku pl. św. Floriana, dawne targowisko miejskie z zabudową z 1 poł. XIX w., dawnymi jatkami oraz domkami tkaczy.

KOŚCIÓŁ PW. ŚW. JAKUBA AP. —

Położony na pn.-zach. od rynku, został wzniesiony w 1781 r. wg proj. Efraima Schroegera, z fundacji abp Antoniego Ostrowskiego. Klasycystyczny z elewacjami zdobionymi boniowaniem. Kolista nawa, półkoliście zamknięte prezbiterium przykryte kopułami oraz dawna gotycka, czterokondygnacyjna

wieża. Wewnątrz ściany podzielone gzymsami i płycinami, zdobione dekoracją stiukową. Część nawy zajmuje półkolista galeria wspar-

Skierniewice, kościół pw. św. Jakuba (ADn)

ta na 2 kolumnach. Chór muzyczny na planie półkola, wsparty na 6 kolumnach, tworzących obejście ołtarza głównego. Wyposażenie kościoła stanowi 6 ołtarzy, marmurowa chrzcielnica, ambona i organy. W prezbiterium portret Stanisława Augusta z końca XVIII w. w obramowaniu stiukowym. Nagrobek abp Ostrowskiego proj. Monaldiego. Kopułę świątyni zdobi polichromia z iluzjonistycznymi kasetonami z rozetami. Wystrój wnętrza uzupełniają roślinne kompozycje płycin i wnęk. Obok kościoła cmentarz, budynki plebanii i kancelarii parafialnej.

KOŚCIÓŁ PW. ŚW. STANISŁAWA

Usytuowany na pd.-wsch. od rynku, został wzniesiony w 1720 r., z fundacji abp Stanisława Szembeka. Jest najstarszą zachowaną świątynią Skierniewic. Barokowy z elementami klasycystycznymi. Murowany, orientowany, o charakterze salowym. Wewnątrz relikwie św. Stanisława. Kościół otacza cmentarz św. Rocha, którego początki sięgają 1530 r.

PAŁAC PRYMASOWSKI

Późnobarokowy zespół pałacowo-parkowy arcybiskupów gnieźnieńskich składa się z pałacu, parku, zabytkowej bramy i zabudowań gospodarczych. Pałac prymasowski wzniesio-

no w latach 1610-17, w 1780 r. dobudowano 2 skrzydła boczne i kaplicę proj. E. Schroege-ra. W XIX w. wzniesiono portyk w fasadzie. Wewnątrz zachowały się plafony ozdobione dekoracją sztukateryjną i kompozycjami malarskimi A. Blanka, bogata stolarka drzewo-wa, kominki, posadzki i reprezentacyjna klatka schodowa. Najcenniejsza jest kaplica przykryta kopułą zdobioną malowidłami. Na piętrze, w sali „Pod Jutrzenką” plafon z 1835 r. z podobizną księżnej łowickiej – Jo-anny Grudzińskiej. Obecnie w pałacu mieści się Instytut Warzywnictwa. Pałac usytu-owany jest w XIX-wiecznym parku o pow. 42 ha. założonym nad Skierniewką przez abp Ignacego Krasickiego. W XVIII w. istniała tu oranżeria, winnica i ogród włoski. Obecnie park podzielony jest linią kolejową na 2 czę-ści. Zabytkowy drzewostan (m.in.: topole, je-siony, wiązy). W parku zachowała się dawna brama wjazdowa z końca XVIII w. w kształcie klasycystycznego łuku.

Skierniewice, pałac (ADn)

DWORZEC KOLEI WARSZAWSKO-WIEDEŃSKIEJ —

Wzniesiony w 1875 r., wg proj. Jana Heuri-cha, w stylu neogotyckiej architektury obrone-j. Zbudowany z czerwonej cegły licowej, wewnątrz reprezentuje formy neoklasycy-styczne. Dworzec zbudowano ze względu na ulokowanie w mieście letniej rezydencji ca-rów. Zniszczony w czasie I wojny światowej. Gruntownie odrestaurowany w latach 1992-2003. Na dworcu kręcono sceny do filmów: „Ziemia Obiecana” i „Lalka”. Na peronie I pomnik Stanisława Wokulskiego, bohatera powieści Bolesława Prusa „Lalka”. Przy ul. Łowickiej 1 kompleks parowozowni z 1845 r. Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. W skład za-budowań wchodzi zespół lokomotywowni z nastawnią i halą wachlarzową. W parowo-zowni zgromadzono kilkadziesiąt unikatow-ych pojazdów.

Skierniewice, dworzec (IRu)

KOŚCIÓŁ GARNIZONOWY

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP to dawna cerkiew, położona w pd. części miasta, zbudowana w końcu XIX w., przez stacjonujących w Skierniewicach żołnierzy carskich, na pamiątkę śmierci cara Aleksandra III. Przebudowana w 1936 r.

STARY CMENTARZ ŻYDOWSKI

Mieści się w pd. części miasta, przy ul. Strobowskiej, nad Zalewem Zadębnie. Założony w 1828 r., zamknięty po I wojnie światowej. Poważnie zniszczony po 1945 r. Do dnia dzisiejszego zachował się ohel cadyka Symeona Bornsteina z 1925 r. Nowy cmentarz żydowski przy ul. Granicznej 14. Zniszczony w czasie II wojny światowej. Uporządkowany w ostatnich latach. Znajduje się na nim kilkadziesiąt macew oraz pamiątkowy pomnik poświęcony pomordowanym skierniewickim Żydom.

DWOREK

Modrzewiowy dworek Konstancji Gładkowskiej, usytuowany przy ul. Floriana 4, pochodzi z 2 poł. XVIII w. W dworku ostatnie 10 lat życia spędziła narzeczona F. Chopina, śpiewaczka Konstancja Gładkowska. Obecnie Izba Historii Skierniewic.

Skierniewice, wewnątrz dworku K. Gładkowskiej (IRu)

POWIAT SKIERNIEWICKI

Położony w pn.-wsch. części woj., na terenie Równiny Łowicko-Błońskiej, Wzniesień Łódzkich i Wysoczyzny Rawskiej. Część pd. posiada bardziej urozmaiconą rzeźbę terenu (parowy, wąwozy), część pn. jest bardziej zalesiona, pocięta dolinami małych rzek – Pisi, Rawki, Skierniewki. Powiat zamieszkuje 37,9 tys. osób, jego powierzchnia liczy 755 km². Siedzibą powiatu są Skierniewice, które nie wchodzą w jego skład. Powiat tworzą gminy wiejskie: Bolimów Głuchów, Godzianów, Kowiesy, Lipce reymontowskie, Maków, Nowy Kawęczyn, Skierniewice i Słupia. Lasy zajmują 21,6% powierzchni. Użytki rolne stanowią 73% pow., w tym 3,5% to uprawy sadownicze. Lesistość wynosi 19,5% – w pn.-wsch. części powiatu zachowały się pozostałość dawnej puszczy Bolimowskiej i Mariańskiej, którą od 1986 r. chroni Bolimowski Park Krajobrazowy. W Skierniewicach funkcjonuje Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa im. Sz. Pieniążka największe w Polsce centrum badawcze w zakresie sadownictwa, pszczelarstwa i roślin ozdobnych. Przez powiat skierniewicki przebiegają liczne szlaki turystyczne, w tym m.in. szlaki rowerowe „Starych dworców okolic Skierniewic” i szlak „Śladami Reymonta” oraz Łódzki Szlak Konny.

Rawka w Bolimowskim Parku Krajobrazowym (HAN)

Zespół Lipiecki im. Wł. St. Reymonta z Lipiec Reymontowskich (aNPK)

BIAŁYNIN

Wieś w gminie Głuchów nad Niwką, na pd.-wsch. od Skierniewic. Pierwsze wzmianki z 1359 r. Położony na pd. krańcach Księstwa Łowickiego, należał do dóbr abp Gnieźnieńskich. Stacja Rogowskiej Kolei Wąskotorowej.

Kościół pw. św. Wawrzyńca wzniesiony w latach 1908-10, w stylu secesji, proj. Jarosława Wojciechowskiego. Wewnątrz monstrancja wieżyczkowa z 1640 r., zdobiona herbem „Jelita”. W oknach kościoła secesyjne witraże. Drewniana kaplica cmentarna z pocz. XX w. Ostrołukowy portal z maswerkami o motywach stylizowanych głów zwierzęcych i rzeźbionych węgarach z XVI w. (z wcześniejszej, rozebranej świątyni).

BOLIMÓW

Wieś gminna nad Rawką, na pn. od Skierniewic. W średniowieczu gród, wzmiankowany jako miasto już w 1370 r. W XVII w. siedziba starostwa niegrodowego. Prawa miejskie Bolimów utracił w 1870 r. W 1915 r. po raz pierwszy armia niemiecka użyła tu trujących gazów bojowych. Pamiątką po ataku są 2 gongi pożarowe wykonane z połówek butli po chlorze. Zachowany **układ urbanistyczny** dawnego miasta z prostokątnym rynkiem i siatką ulic. Zabudowa jednokondygnacyjna. Szereg drewnianych domów o konstrukcji zrębowej z 1 poł. XIX w. Na pd. od Bolimowa zbiornik wodny – łowisko wędkarskie Joachimów-Ziemiary. Przez Bolimów wiedzie pieszy turystyczny szlak „Walk nad Rawką”. **Kościół pw. św. Anny** zbudowany w 1635 r., późnorenesansowy, jednonawowy, fundacji mieszczan bolimowskich. Od strony zach. czworoboczna wieża ze smukłym hełmem. Opięty szkarpami korpus z wysokim dachem. Wewnątrz, na sklepieniu nawy i prezbiterium stiukowa dekoracja w typie kalisko-lubelskim. Bogato dekorowany, barokowy ołtarz główny. Od strony pd. i zach. w murach zewn. kościoła tkwią niemieckie pociski artyleryjskie z 1914 r. **Kościół pw. św. Trójcy** zbudowany w poł. XVII w., póź-

norenesansowy, murowany, jednonawowy z węższym prezbiterium, fundacji Stanisława Nieborowskiego. Oszkarpowany korpus z wysokim dachem. Wewnątrz, w nawie i prezbiterium kolebkowe sklepienie z lunetami, ozdobione bogatą późnorenesansową deko-

Bolimów, kościół pw. św. Anny (MLw)

racją stiukową. Bolimów był znanym ośrodkiem garncarskim już w XIX w. Przed I wojną światową istniał tu cech garncarski zrzeszający kilkudziesięciu rzemieślników. Do dziś zachował się tylko **zakład garncarski rodziny Konopczyńskich**, który wykonuje różne rodzaje naczyń użytkowych i ozdobnych w białej polewie, z charakterystycznym ornamentem roślinno-zwierzęcym.

CHOJNATA

Wieś w gminie Kowiesy nad Chojnatką, na pd.-wsch. od Skierniewic. Wzmiankowana w XIII w., rozwinęła się dzięki zakonowi benedyktynów, z inicjatywy których powstał kościół, szkoła i szpital. W Chojnacie urodził

się kompozytor i dyrygent Jan Adam Maklakiewicz. **Kościół pw. św. Marcina** zbudowany w latach 1612-23 z fundacji Stanisława Zawadzkiego. Najstarszą częścią kościoła jest prezbiterium zbudowane w 1303 r. Kościół od pocz. XIV w. stanowił własność klasztoru benedyktyków z Lubina. Murowany, jednonawowy, oszkarpowany. W fasadzie szczyt sterzynowy. Wyposażenie wnętrza pochodzi z XVIII i XIX w. W ołtarzu głównym obraz MB Dobrej Opieki z XVI-XVII w. Obok kościoła drewniana dzwonnica oraz stara plebania z 1850 r. Zespół pałacowo-parkowy, w skład którego wchodzi **pałac** wzniesiony w 1873 r. przez rodzinę Węsierskich, proj. H. Marconiego. Murowany, parterowy, z trzema ryzalitami od frontu i ogrodu. Na osi fasady kolumnowy portyk. Obok pałacu znajduje się spichlerz oraz drewniana kapliczka. Wokół pałacu park krajobrazowy z 1812 r., do pałacu prowadzi modrzewiowa aleja. Obecnie w pałacu mieści hotel.

DĄBROWICE

Wieś w gminie Maków, w której znajduje się prywatne **Muzeum Kultury Ludowej** Południowo-Wschodniej części Księstwa Łowickiego, stworzone przez miejscowego twórcę ludowego Adama Głuszka. W dwóch drewnianych spichlerzach mieści się zbiór kilkuset rzeźb, obrazów, wycinanek i haftów, narzędzi gospodarskich, kolekcja strojów ludowych oraz przedmioty obrzędowe.

GŁUCHÓW

Wieś gminna położona na pd. od Skierniewic. Stacja Rogowskiej Kolei Wąskotorowej. Znana od 1338 r., w XIX w. siedziba ekonomii głuchowskiej, w dobrach łowickich. **Kościół pw. św. Wacława**, barokowy, wzniesiony w 1786 r. Dwuwieżowa trójdzielna fasada. Neogotycka dzwonnica z 1821 r. Wyposażenie wnętrza późnobarokowe. Neoklasycytyczna **plebania** z 1824 r. Klasycytyczny **dwór** usytuowany po prawej stronie drogi, wzniesiony w latach 1793-94 przez gen. Le-

Głuchów, kościół (MLw)

ibzigersa. Przebudowany w 1934 r. na Regionalny Uniwersytet Wiejski. Dwór murowany, parterowy, z kolumnowym portykiem. W sąsiedztwie dworu pomnik Tadeusza Kościuszki z 1917 r.

JANISŁAWICE

Wieś w gminie Głuchów nad Łupią, na pd.-wsch. od Skierniewic. Lokowana w 1330 r. W 1937 r. odkryto tu mezolityczny grób sprzed 9 tys. lat ze szkieletem mężczyzny. **Kościół pw. św. Małgorzaty** wybudowany w 1500 r., z fundacji abp A.R. Boryszewskiego. Przebudowany na przełomie XIX i XX w. Drewniany, konstrukcji zrębowej, trójnawowy, kryty gontem. Nawa i prezbiterium przykryte dachem dwuspadowym, z okapem wspartym na kroksztykach. Wewnątrz bogate barokowe wyposażenie z XVII w.

JERUZAL

Wieś w gminie Kowiesy, nad Chojnatką, na pd.-wsch. od Skierniewic. Osada wzmiankowana już XIII w. W XVI w. zamieszkiwana przez ród Jaruzelskich herbu Ślepowron. Na pocz. XX w. we wsi pojawili się mariawici, którzy po konfliktach religijnych osiedleni w pobliskiej Wólce Jeruzalskiej, gdzie zachowała się **plebania** dawnej istniejącego tu kościoła mariawickiego oraz **cmentarz maria-wicki**. **Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego** zbudowany w 1798 r., fundacji

Józefa i Franciszka Niemiryczów. Barokowo-klasycystyczny, murowany, jednonawowy, z dwukondygnacyjną fasadą podzieloną filarami oraz półkolumnami. Klasycystyczny portal główny. Wyposażenie wnętrza klasycystyczne. Żyrandol z końca XVIII w. Obok kościoła drewniana dzwonnica oraz murowana kaplica z 1926 r. Wewnątrz kaplicy obraz MB z Dzieciątkiem z XVII w. będący pierwotnie na wyposażeniu kościoła.

JOACHIMÓW MOGIŁY

Wieś w gminie Bolimów, nad Rawką, na pn.-wsch. od Skierniewic. Na terenie wsi stoczono jedną z najkrwawszych bitew powstania styczniowego. Fakt ten upamiętnia **pomnik** 14 poległych powstańców z 1863 r. Przez Joachimów Mogiły wiedzie pieszy szlak turystyczny „Walk nad Rawką”. Niemiecki

Joachimów Mogiły, cmentarz (IRu)

cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej. Po przejściu frontu w 1915 r. założono tu pierwszy cmentarz polowy, a w latach 30. XX w. rozpoczęto budowę mauzoleum. Na cmentarzu pochowano Niemców i Rosjan biorących udział w walkach oraz żołnierzy niemieckich poległych w czasie II wojny światowej, ekshumowanych z Cmentarza Wojskowego na Powązkach w Warszawie (1990 r.). Piaskowcowe mauzoleum składa się z kolistego kopca, w który wbudowano 14 kamiennych bloków oraz z niskiego muru, na którym stoi 17 krzyży maltańskich. Kopiec wieńczy krzyż. Na kopcu tablica z inskrypcjami po polsku i niemiecku.

LIPCE REYMONTOWSKIE

Wieś gminna położona przy linii kolejowej Warszawa – Katowice, na pd.-zach. od Skierniewic. Wzmiankowana w 1338 r., na-

Lipce Rejmontowskie, zagroda ludowa (aNPK)

leżała do dóbr abp gnieźnieńskich, wchodząc w skład Księstwa Łowickiego. Lipce zostały upamiętnione w powieści Władysława St. Reymonta „Chłopi”. Sam noblista spędził w Lipcach i okolicy kilka lat życia, pracując na kolei i mieszkając w **domku dróżnika** (na ścianie domku tablica pamiątkowa). We wsi kilka domów drewnianych z XIX w. Działa amatorski zespół regionalny im. Wł. St. Reymonta, mający w swoim repertuarze widowisko „Wesele Boryny”. Co roku, odbywa się w Lipcach impreza pt. „Dzień Reymonta”. **Kościół parafialny** z 1870 r. z rokokowym wyposażeniem. Drewniana kaplica cmentarna św. Józefa z końca XVII w. Przez Lipce Rejmontowskie wiedzie Łódzki Szlak Konny oraz szlak rowerowy „Śladami Reymonta”.

Centrum Rejmontowskie – Zagroda Ludowa, gdzie odtworzono 2 budynki mieszkalne, budynek gospodarczy (obora), stodołę oraz spichlerz.

Muzeum Regionalne im. Wł. St. Reymonta utworzone w 1982 r. Ekspozycje z dziedziny historii i kultury materialnej Lipiec i okolic oraz pamiątki po Wł. St. Reymoncie. Siedzibą muzeum jest dawna manufaktura włókiennicza rodziny Winklów, pochodząca z XIX w. (wykonywano w niej

m.in. słynne pasiaki łowickie). Zachowały się tu budynki i urządzenia produkcyjne z przełomu XIX i XX w.

Muzeum Czynu Zbrojnego utworzone w oparciu o prywatne zbiory militariów, nawiązujące do historii walk niepodległościowych. Wśród eksponatów m.in.: broń, umundurowanie, pamiątki i dokumenty.

Galeria Staroci i Pamiątek Regionalnych powstała w oparciu o zbiory Zbigniewa Stania – dawne sprzęty gospodarskie, wyposażenie chałup, przedmioty obrzędowe, dokumenty, fotografie i znaczki pocztowe Księstwa Łowickiego.

MAKÓW

Wieś gminna położona przy linii kolejowej Warszawa – Katowice, na zachód od Skierniewic. Wzmiankowana w 1359 r., należała do dóbr abp gnieźnieńskich (Księstwo Łowickie). Do końca XIX w. funkcjonował tu folwark (m.in.: budynek mieszkalny, stajnie, obory, browar, kuźnia). Przez Maków wiedzie szlak rowerowy „Śladami Reymonta”. Na zach. od Makowa położony jest rezerwat leśny „Bażantarnia”, chroniący m.in. najokazalsze dęby szypułkowe na zach. Mazowszu. **Kościół pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika** zbudowany w 2 poł. XVIII w., wielokrotnie przebudowany. Późnobarokowy, murowany, fasada i wieża rozczłonkowane pilastrami. Wewnątrz sufit z fasetą ozdobiony rozetami. Ołtarz główny wykonany w 1834 r., cenne naczynia liturgiczne z XVI-XVII w.

NOWY DWÓR

Wieś w gminie Nowy Kawęczyn, nad Rawką, na pd.-wsch. od Skierniewic. Dawna wieś myśliwska, rezydencja książąt mazowieckich, później królów Polski. W 1440 r. zmarł tu Ziemowit IV książę rawski, gostyński i sochaczewski. Na przełomie XVIII i XIX w. należał do rodziny Puławskich, następnie w rękach rodu Okęckich. **Dwór** wybudowany w 1 poł. XX w. w tzw. stylu polskim z mansardowym dachem krytym dachówką. W pobliżu dawne

zabudowania gospodarcze (m.in.: spichlerz, obora, kurniki, pralnia, lodownia). Pozostałości parku krajobrazowego ze starodrzewiem (m.in. lipy, kasztanowce, wiązy, świerki). Do dworu prowadzi zabytkowa, dwustuletnia aleja lipowa (pomnik przyrody).

PSZCZONÓW

Wieś w gminie Maków na zach. od Skierniewic. Wzmiankowana w 1365 r. W latach 70. XX w. w Pszczonowie nakręcono większość zdjęć do serialu „Chłopi” wg powieści Wł. St. Reymonta. **Kościół pw. św. Dorothy Dziewicy i Męczennicy** zbudowany w XVI w., wielokrotnie przebudowany. Gotycki, z elementami neogotyckimi, murowany z cegły, oszarpowany. Posiada unikalne szczyty wnękowo-sterczykowe. Wnętrze

Pszczonów, kościół (aRO)

o wystroju barokowym, sklepienia gwiazdyste, wiązania storczykowe. Obok dzwonnica z 1898 r.

SŁUPIA

Wieś gminna położona u źródeł Łupii, na pd.-wsch. od Skierniewic. Wzmiankowana w 1242 r. Wiedzie przez nią szlak rowerowy „Śladami Reymonta”. **Kościół pw. Przemienienia Pańskiego i św. Mikołaja**. Wzniesiony w 1763 r. Drewniany, konstrukcji zrę-

bowej, oszalowany, z dachem dwuspadowym. Wewnątrz stropy ze ściętymi krawędziami.

STARA RAWA

Wieś w gminie Nowy Kawęczyn na granicy Bolimowskiego PK, na pd.-wsch. od Skierniewic. Jedno z najstarszych osiedli Mazowsza zachodniego (prawdopodobnie pierwotna lokalizacja Rawy Mazowieckiej), położone na szlaku handlowym Łowicz – Rawa Mazowiecka. Na przełomie XV-XVI w. istniało we wsi 5 karczm. W pobliżu miejscowości,

Stara Rawa, kościół (aRO)

nad Rawką zachowały się pozostałości grodu zwanego „Łysą Górą”, w miejscu którego na przełomie XI-XII w. stała drewniana strażnica rycerska. Grodzisko ma kształt ściętego stożka o stromych zboczach. Dookoła widoczne ślady fosy i wałów. Przez Starą Rawę wiedzie szlak rowerowy „Starych dworków okolic Skierniewic”. **Kościół pw. śś. Szymona i Tadeusza Judy** drewniany, zbudowany w latach 1731-51 z fundacji abp. Teodora Potockiego, jednonawowy, konstrukcji zrębowej. Wnętrze barokowe, ołtarz główny z obrazami MB i patronów kościoła. Cenny chór muzyczny oraz konfesjonały i krucyfiks z XVI w. (z poprzedniej świątyni). Obok świątyni drewniana dzwonnica.

WÓLKA ŁASIECKA

Wieś w gminie Bolimów, położona na granicy Bolimowskiego P.K. na pn. od Skier-

niewic. Na terenie wsi odkryto ślady **prehistorycznej osady** datowanej na 200-150 lat p.n.e., ślady cmentarzyska III-IV w. n.e. oraz obiektu kultowego. Niemiecki **cmentarz wojenny** z I wojny światowej powstał w 1915 r. Zachowały się fragmenty pomnika oraz płyt nagrobnych. Widoczny jest również wał ziemny otaczający niegdyś cmentarz.

ZAWADY

Wieś w gminie Kowiesy, położona w pobliżu linii kolejowej z Warszawy do Katowic, na wsch. od Skierniewic. W pobliżu wsi, w polu, ok. 200 m. od skrzyżowania dróg, znajduje się **Głaz Mszczonowski**, pomnik przyrody nieożywionej, drugi co wielkości w Polsce głaz narzutowy o dł. 12 m., szer. 8,5 m., wys. 3 m. Jest to piaskowiec mioceński barwy jasnoszarej. Częściowo uszkodzony przez odłupanie odłamów w okresie międzywojennym. Na nieuszkodzonej płaszczyźnie widoczne rysy lodowcowe – ślady tarcia masy lodowca z wmarzniętymi w nią okruchami skalnymi.

ŻELAZNA

Wieś w gminie Skierniewice, nad Łupią, na pd. od Skierniewic. Na przełomie XIX i XX w. w dobrach rodu Mazarakich herbu Newlin. W Żelaznej w czasie II wojny światowej zmarła pisarka M. Rodziewiczówna, autorka powieści „Lato leśnych ludzi”. **Kościół pw. Wszystkich Świętych**, klasycystyczny, wybudowany w XVIII w., przebudowany w XIX w. Obok przykościelna dzwonnica i cmentarz. **Dwór** wzniesiony w końcu XIX w. dla Aleksandra Mazarakiego, w stylu neorenesansowym. Budowla murowana, otynkowana, na planie nieregularnym, z drewnianą werandą w elewacji frontowej, zdobioną dekoracją snycerską. Wewnątrz dekoracje sztukatorskie oraz piec kaflowy z koroną. Dwór otacza park krajobrazowy ze stawem z wyspą, na której stoi figura MB, ustawiona ku pamięci powstania styczniowego. Cmentarz z kaplicą Łuszczewskich z XIX w. oraz grobami rodziny Mazarakich.

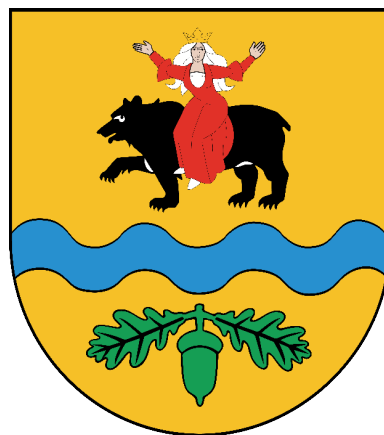

POWIAT TOMASZOWSKI

Położony jest w środkowo-wschodniej części województwa łódzkiego na styku Wzniesień Łódzkich, Wysoczyzny Rawskiej, Doliny Białobrzesckiej oraz Równiny Piotrkowskiej. Jego powierzchnia liczy 1 025 km². Zamieszkuje go 120,5 tys. osób. Powiat ma charakter przemysłowo-rolniczy, lasy zajmują 30,8% obszaru. W skład powiatu wchodzi jedno miasto oraz 10 gmin wiejskich.

Rzeźba terenu jest urozmaicona, głównymi elementami krajobrazu są doliny rzek, obszary leśne oraz niewysokie wzniesienia o różnej genezie. W celu ochrony zasobów środowiska przyrodniczego ustanowiono różne formy ochrony przyrody – dwa parki krajobrazowe Spalski i Sulejowski, dwa obszary chronionego krajobrazu Górnej Rawki i Piliczańsko-Radomski, 10 rezerwatów przyrody (głównie leśne) oraz ok. 240 pomników przyrody, a także filia Kampinoskiego Parku narodowego w Smardzewicach, gdzie znajduje się Ośrodek Hodowli Żubrów.

Historycznie powiat położony jest na rubieżach trzech wielkich dzielnic historycznych Mazowsza, Małopolski i Wielkopolski. W wiekach średnich teren rozwijał się dość dynamicznie o czym świadczą liczne wówczas lokacje miejskie (m.in. Budziszewice, Ujazd, Będków, Inowłódz). W obecnych granicach powiat został utworzony w wyniku reformy administracyjnej w 1999 r.

Spała, zalew na rzece Gać (MPb)

Spała, pomnik żubra (aRO)

BĘDKÓW

Wieś gminna na Równinie Piotrkowskiej nad Wolborką. W 1453 r. uzyskał Będków prawa miejskie, które utracił w 1870 r. Zachowany układ przestrzenny ze zwartą zabudową i dwoma rynkami. **Kościół pw. Narodzenia**

Będków, kościół (aRO)

NMP ufundowany w 1462 r. przez Piotra i Mikołaja Spinków, przebudowany w XVIII w. Jest to murowana, jednonawowa budowla w stylu późnogotyckim, z krótkim zamkniętym wielobocznie prezbiterium. Przylegają do niego zakrystia i skarbiec. Od zach. stoi kwadratowa wieża z barokowym hełmem. Przy murze murowana ośmioboczna dzwonnica przykryta stożkowatym dachem. Wewnątrz kościoła zachował się gotycki łuk tęczy. Oryginalne sklepienie znajduje się w kaplicy św. Anny, w prezbiterium i nawie zastąpił je drewniany strop. Obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem w ołtarzu głównym pochodzący z XV w. W kruchcie zach. znajduje się późnogotycki portal ozdobiony herbami Prus i Pilawa. Drugi portal łączy prezbiterium z zakrystią. Oba pochodzą z drugiej połowy XV w. W kościele znajduje się pochodząca z 1462 r. tablica fundacyjna rodziny Spinków, ozdobiona herbami Abdank, Prus i Jastrzębiec. Parafia erygowana w 1523 r. przez biskupa Jana Łaskiego.

INOWŁÓDZ

Wieś gminna będąca jednym z najstarszych miast Polski, pierwsze wzmianki pochodzą już z 1145 r. W połowie XIV w. król Kazimierz Wielki otoczył miasto murem obronnym i wybudował tu zamek, którego pozostałości można oglądać do dziś. Inowłódz rozwijał się dynamicznie do potopu szwedzkiego. Od XIX w. datuje się renesans miejscowości, odkryto wówczas jej walory uzdrowskowe. Bernard Birenzweig zbudował tu w 1884 r. stację klimatyczno-leśną. Składała się ona z 6 willi w stylu szwajcarskim (budynki stacji zachowane do dziś) i z kąpielisk. Najważniejszym zabytkiem jest romański **kościół obronny pw. św. Idziego** wybudowany w końcu XI w. Jego fundatorem był Władysław Herman. Jak głosi legenda ufundowanie kościoła było związane z narodzinami Bolesława Krzywoustego syna Władysława. Ponad mensą ołta-

Inowłódz, kościół św. Idziego (AWa)

rzową znajduje się cenny krucyfiks z XV w. Kościół św. Idziego jest jedną z najstarszych budowli sakralnych w Polsce. Został zrekonstruowany po zniszczeniu w czasie działań I wojny światowej. Z położonego na wysokiej skarpie kościoła roztacza się piękny widok na dolinę Pilicy. W miejscowości na uwagę zasługują jeszcze **synagoga** z XIX w. z cennymi polichromiami oraz **kościół pw. św. Michała** z cudownym obrazem Matki Bożej Bolesnej.

KONEWKA I JELEŃ

Dogodne położenie Spały i mieszczące się tam w okresie II wojny światowej niemieckie dowództwo Oberost zadecydowały o utworzeniu tu stanowiska dowodzenia w przewidywanej wojnie na wschodzie. Miało się ono składać z dwóch bliźniaczych kompleksów bunkrów – jednego w pobliskiej Konewce, drugiego w Jeleniu (7 km na pd. od Spały) i służyć zabezpieczeniu przed atakiem lotniczym pociągów specjalnych, pełniących funkcje ruchomych ośrodków dowodzenia oraz ich personelu. Główny obiekt kompleksu w Konewce, **żelbetowy bunkier** o prze-

Jeleń, bunkier (MKb)

krój ostrołuku (dł. 380 m, szer. 15 m wys. 9 m), w którym między betonowymi peronami biegnie tor umożliwiający wjazd całego składu pociągu. Korytarz boczny, podzielony drzwiami gazoszczelnymi na ciąg niewielkich pomieszczeń. Obok schronu kolejowego zbudowano zespół bunkrów technicznych mieszczących kotłownię, urządzenia wentylacyjne i siłownię elektryczną. Obiekty te łączyły z bunkrem kolejowym trzy podziemne kanały techniczne. W skład kompleksu wchodziły również schrony mieszczące stację pomp i uzdatniania wody, zbiornik i chłodnicę wody technologicznej. Ukończone bunkry zamaskowano montując na stropach drewniane, kryte papą dachy, a na schronie kolejowym umocowano siatki maskujące i atrapy drzew. Teren wokół otoczono dwoma rzędami płotu

z siatki i drutu kolczastego i prawdopodobnie polami minowymi. Schrony jednak nigdy nie zostały wykorzystane zgodnie z ich pierwotnym przeznaczeniem. Obiekt w Konewce można zwiedzać z przewodnikiem. Obiekt w Jeleniu nie jest udostępniony.

LUBOCHNIA

Wieś gminna. Najciekawszym obiektem w miejscowości jest **kościół pw. Wniebowzięcia NMP** zbudowany w latach 1914-1920 w stylu neobarokowym według projektu architekta Józefa Dziekońskiego, przy udziale inżyniera Zdzisława Mąceńskiego. Konsekracja świątyni odbyła się 25 maja 1922 r. przez biskupa Stanisława Galla. W kościele oglądać można renesansowe nagrobki.

PILICA

Rzeka w południowej i centralnej Polsce, lewy dopływ Wisły, długości 319 km (w tym ok. 170 km w województwie łódzkim), natomiast powierzchnia dorzecza wynosi 8 341 km². W latach 70. XX w. w Smardzewicach

Pilica przed Sulejowem (TDr)

dolina Pilicy została przegrodzona zaporą, co dało początek Zalewowi Sulejowskiemu. Główne gatunki ryb spotykanych w rzece to brzana, jaź, jelec, karaś, kleń, leszcz, lin, okoń, płoć, sandacz, szczupak, sum i świnka. Krajobraz doliny Pilicy jest naturalnym terenem przyrodniczym i wypoczynkowym

z licznymi zabytkami i bogatą historią. Kręte koryto rzeki tworzy wiele wysp, półwyspów, rozlewisk, pętli, łuków i zakoli. Wody rzeki na niektórych odcinakach posiadają nawet drugą klasę czystości. Rzeka wykorzystywana jest jako szlak kajakowy.

ROKICINY

Wieś gminna położona przy trasie Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej. W miejscowości można zobaczyć eklektyczny **budynek zajazdu poczty konnej** z 1848 r. zaadaptowany obecnie na siedzibę Gminnego Ośrodka Kultury.

RZECZYCA

Wieś gminna. **Kościół parafialny pw. Katarzyny Aleksandryjskiej**, z ciekawym obrazem Świętej Rodziny nawiązującym do sztuki weneckiej. W latach 1779-1804 miejscowym proboszczem był pamiętnikarz „epoki saskiej” Jędrzej Kitowicz, autor dzieła pt. „Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III”. Na terenie gminy znajduje się **wystawa sprzętu i narzędzi rolniczych**. Zgromadzono już wiele zabytkowych eksponatów sprzętu rolniczego, ciągle uzupełnianego. W listopadzie organizowany jest powiatowy Konkurs Darcia Pierza.

SMARDZEWICE

Wieś w gminie Tomaszów Mazowiecki nad Zalewem Sulejowskim. Znajdujący się tu **Ośrodek Hodowli Żubrów** powstał w latach 1934-1936 z inicjatywy polskiego środowiska naukowego. W zwierzyńcu prowadzono zabiegi krzyżowania żubrów i bizonów dla uzyskania jak najlepszych cech genetycznych. Pierwsze bizony sprowadzono z Kanady w darze od Polonii dla prezydenta Ignacego Mościckiego. W zwierzyńcu pierwszy żubr europejski pojawił się w 1963 r. Od 1973 r. obiekt miał charakter rezerwatowej hodowli zamkniętej żubrów białowieskiej linii genetycznej. Zarządza nim Kampinoski Park Narodowy. Teren ośrodka obejmuje

Smardzewice, Ośrodek Hodowli Żubrów (KKr)

56 ha powierzchni leśnej. Aktualnie przebywa tu 19 żubrów. Od 2003 r. oddano do użytku kwaterę ekspozycyjną i udostępniono część ośrodka dla turystów. Na terenie zagrody można nie tylko zobaczyć rodzinę żubrów, ale też dzięki informacjom umieszczonym na tablicach zapoznać się z biologią gatunku, historią jego wymierania oraz restytucji.

SPAŁA

Jest jedną z najciekawszych miejscowości wypoczynkowych na terenie województwa łódzkiego. Jej historia obfituje w niezwykle wydarzenia, a wzmianki o miejscowości pochodzą z początków XVI w. Była ulubionym

Spała, ozdobny szczyt budynku (aRO)

miejscem polowań i odpoczynku koronowanych głów. W 1884 r. w Spałę wzniesiono pałac myśliwski, który wkrótce został otoczony okazałym zapleczem rezydencjonalnym. Nieoficjalny symbol miejscowości stanowi

posąg żubra naturalnej wielkości sprowadzony do Spały ok. 1929 r. za sprawą prezydenta Mościckiego, dla którego miejscowość stała się niemal drugą rezydencją. W Spale w okresie międzywojennym organizowano dożynki prezydenckie. Do tej tradycji powrócono w 2000 r. Cykliczną imprezą jest Spalski Jarmark Antyków i Rękodzieła Ludowego.

Drewniana **kaplica pw. MB Królowej Korony Polskiej** z 1923 r. w stylu zakopiańskim. Murowana **wieża ciśnień** z pocz.

Spała, kaplica MB Królowej Korony Polskiej (aRO)

XX w., zabytkowy **most żelbetonowy** na Pilicy, budynek osady pałacowej. W centrum Spały znajduje się park w stylu angielskim z wieloma egzotycznymi okazami drzew. **Muzeum Dom Pamięci Walki i Męczeństwa Leśników i Drzewiarzy Polskich**. Ciekawą architekturą wyróżnia się **budynek wozowni i oranżerii** z XX w. Obecnie Spała znana jest przede wszystkim jako ośrodek sportu, rekreacji i wypoczynku. **Centralny Ośrodek Sportu** jest jednym z bardziej znanych obiektów w Polsce i Europie. W skład kompleksu wchodzi kryte hale sportowe i basen, siłownia, gabinety odnowy biologicznej, gabinet krioterapii, korty i hotele.

TOMASZÓW MAZOWIECKI

Miasto, siedziba powiatu, a także gminy miejskiej i wiejskiej, położone na granicy Mazowsza i Małopolski. Duży ośrodek przemysłu włókienniczego, ceramicznego,

oraz usług. Założone w 1786 r. przez kasztelana czerskiego Tomasza Ostrowskiego jako osada przemysłowa przy odkrytych złożach rud żelaza. W 1823 r. syn Tomasza, Antoni przekształcił osadę w ośrodek włókienniczy. W 1824 r. Tomaszów otrzymał prawa osady fabryczno-handlowej, a 6 lipca 1830 r. uzyskał prawa miejskie. Przez wiele lat było ważnym ośrodków przemysłu włókienniczego.

Kościół ewangelicko-augsburski pw. Chrystusa Zbawiciela zbudowany w latach 1897–1902 w stylu neogotyckim. Wewnątrz obraz autorstwa Wojciecha Gersona z 1900 r. pt. „Spotkanie Zmartwychwstałego Chrystusa z Marią Magdaleną”.

Klasycyistyczny **kościół ewangelicko-augsburski pw. Świętej Trójcy** wybudowany na zlecenie hr. Antoniego Ostrowskiego w latach 1823–1829.

Tomaszów Mazowiecki, kościół pw. Świętej Trójcy

Dawne jatki – budowla w stylu klasycystycznym, do lat 70. XX wieku pełniły funkcję handlową. W latach 70. adaptowano je na potrzeby kultury lokalizując w nich „Galerię pod Arkadami”.

Pałac Ostrowskich zbudowany w 1812 r. według projektu Lessla w stylu klasycystycznym. W części parterowej urządzono kaplicę i oranżerię. Pozostałe pomieszczenia były przeznaczone do celów mieszkalnych. Na początku lat 20. obok pałacu zostały zbudowane zabudowania folwarczne, dom dla oficjalistów i stajnia. Obecnie mieści się tu **Muzeum im. Antoniego hr. Ostrowskiego**.

Tomaszów Mazowiecki, Pałac Ostrowskich (MKb)

Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego zbudowany w latach 1862–1864 z zachowaniem stylu klasycystycznego, rozbudowany w latach 1888–1891.

Ratusz zaprojektowany przez Aleksandra Ranieckiego. W 1925 r. ówczesny prezydent Polski Stanisław Wojciechowski dokonał poświęcenia kamienia węgielnego pod budowę

Tomaszów Mazowiecki, Groty Nagórzyckie (MKb)

ratusza, uroczyste otwarcie gmachu odbyło się w 1927 r.

Pałacik dra Jana Rodego nosi cechy architektury stanowiącej połączenie neoklasycyzmu i eklektyzmu. Zbudowany przez wybitnego społecznika i lekarza, założyciela tomaszowskiego szpitala, dra Jana Serafina Rodego. Obecnie mieści się tu Urząd Stanu Cywilnego.

Groty Nagórzyckie sztuczne wyrobiska znajdujące się w południowej części Tomaszowa Mazowieckiego (dawna wieś Nagórzyce), pozostałości po podziemnej kopalni piasku szklarskiego, wydobywanego do potrzeb budowlanych i hutniczych na przełomie XVIII i XIX w. Groty składają się z licznych korytarzy, wnęk i sal powstałych w trakcie procesu wydobywania piasku. Największe wyrobisko zwane „salą królewską” ma 30 m długości, 25 m szerokości, 3 m wysokości. Każda komora nosiła inną nazwę, np. Boczna, Borsucza, Ciemna, Jeziorna, Niedźwiedzia, Taneczna, Złodziejska.

„Skansen Rzeki Pilicy” utworzony z inicjatywy władz samorządowych i Stowarzyszenia Przyjaciół Pilicy i Nadpilicza. Ma na celu popularyzowanie i zachowanie walorów przyrodniczych i kulturowych rzeki i jej dopływów. Załącznikiem skansenu był zabytkowy, drewniany młyn wodny, zawierający elementy XIX-wieczne, przeniesiony z Luciąży. Organizowane są w nim ekspozycje stałe i czasowe. U podnóża młyna eksponowana jest największa w kraju kolekcja kamieni młyńskich, licząca już ponad 30 okazów, pochodzących z nieistniejących już młynów wodnych w dorzeczu Pilicy. Osobny dział tworzą wydobywane z Pilicy pojazdy pancernic

Tomaszów Mazowiecki,
Skansen Rzeki Pilicy (MKb)

ne z czasów II wojny światowej i inne zabytki militarne. Skansen gromadzi także okazy dawnego szkutnictwa i rybołówstwa ludowego, a także eksponaty związane z tradycją spławów drewna na Pilicy oraz sportami wioślarskimi. Oddzielny dział stanowi kolekcja zabytkowych łodzi i kajaków z Pilicy. Na przecinającej skansen symbolicznej „osi rzeki” stanęła replika parowca „Pilica” sprzed 110 lat oraz autentyczna 100-letnia barka pilicka. Do ciekawostek skansenu zaliczyć można także dawny drewniany budynek stacyjny z Czarnocina oraz carską toaletę.

„Niebieskie Źródła” rezerwat krajobrazowy o powierzchni 29 ha, utworzony w 1961 r. położony w dolinie Pilicy. Ochronie podlegają wywierzyska, leżące w piaszczysto-równinnym krajobrazie Mazowsza, o dziesiątki kilometrów od obszarów skalic wapiennych. Charakteryzują się niebiesko-błękitno-zieloną barwą, jakiej nie mają żadne inne wywierzyska w kraju. Kolor wody jest efektem działań rozproszonego światła

Tomaszów Mazowiecki, „Niebieskie Źródła” (IRu)

słonecznego. Zmiana odcieni barwy uzależniona jest od stanu pogody, stopnia nasłonecznienia bądź zachmurzenia. Temperatura wody jest niezmienna w ciągu roku i wynosi 9°C. Z tych względów wody jezior nigdy nie zamarzają. Rezerwat jest ostoją wielu gatunków ptaków (ok. 75), a prawdziwą osobliwością są ubarwiony remis, zimorodek oraz kaczki. Stwierdzono tu 400 gatunków roślin naczyniowych, a wśród nich podlegających ochronie ścisłej – grzebieni białych, turówki wonnej, różanecznika żółtego, kosodrzewiny i cisa pospolitego.

UJAZD

Wieś położona w dolinie Piasecznicy, gniazdo rodowe Ostrowskich. W miejscowości zachował się układ urbanistyczny dawnego miasta. **Kościół pw. św. Wojciecha** z kaplicą Ostrowskich - założycieli Tomaszowa Mazowieckiego, **Pałac Ostrowskich** z XIX w. oraz zabytkowy **park**. Współcześnie

Ujazd znany jest z otwartej w 2010 r. nowoczesnej huty szkła, nawiązującej do tradycji szklarskich powiatu tomaszowskiego.

Ujazd, Pałac Ostrowskich (TDr)

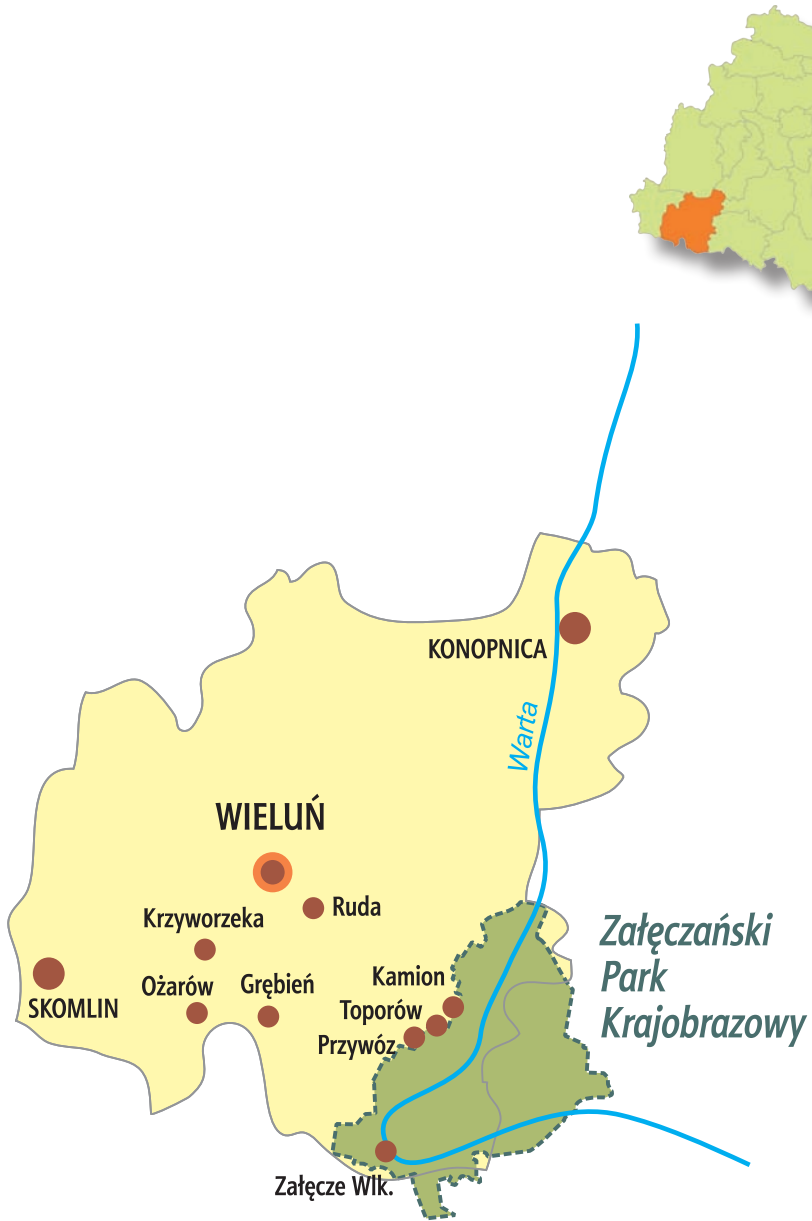
ZALEW SULEJOWSKI

Sztuczne jezioro powstałe w 1973 r. poprzez spiętrzenie wód Pilicy zaporą w Smardzewicach. Akwen posiada powierzchnię

Zalew Sulejowski

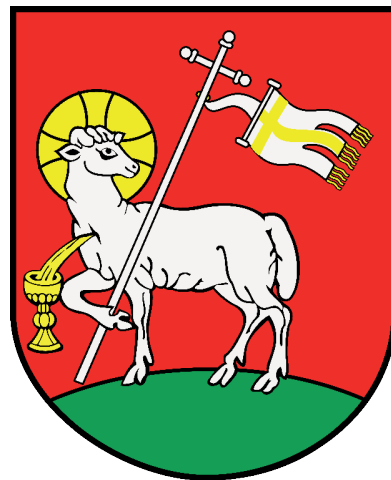
19,8 km² i długość 17 km. Urozmaicona linia zalesionych w dużej części brzegów sprawiają, że zalew jest atrakcyjnym miejscem wypoczynku. Można tutaj skorzystać ze sprzętu pływającego, kąpieli, plażowania, a także uprawiać wędkarstwo. Wokół zbiornika obowiązuje strefa ochronna, zatem biwakowanie dozwolone jest tylko w miejscach wyznaczonych. Na samym akwenie obowiązuje strefa ciszy, czyli zakaz używania jednostek pływających z silnikiem. Przez Jezioro Sulejowskie przebiega szlak kajakowy Pilicy. Zalew i jego otoczenie są od kilku lat intensywnie użytkowane rekreacyjnie. Wokół zbiornika jest wiele pól biwakowych, pensjonatów i gospodarstw agroturystycznych. Zalew Sulejowski jest siedliskiem wielu gatunków ptaków, które gnieźdzą się na wyspach i mokradłach (mewa śmieszka, rybitwa zwyczajna, kaczki: głowienka i krzyżówka) oraz ryb (leszcz, płoć, karp, sandacz, okoń, szczupak). Zbiornik od strony wsch. i pn.-zach. otaczają zwarte kompleksy borów sosnowych.

POWIAT WIELUŃSKI

Położony w południowo-zachodniej części woj. łódzkiego na granicy z woj. opolskim i śląskim. Leży na pograniczu Jury Polskiej i Niziny Południowo-Wielkopolskiej. Rzeźba terenu jest urozmaicona głównie dzięki działalności lądolodu, który przykrył częściowo grubą warstwą osadów starsze skały mezozoiczne i uformował wzgórza moreny czołowej. Ośią hydrograficzną powiatu jest Warta, która tworzy malowniczą dolinę przełomową nazywaną „Wielkim Łukiem Warty”. Lasy stanowią 24% powierzchni powiatu. Wschodnią i południową część powiatu zajmuje Załęczański Park Krajobrazowy natomiast w północnej części znajduje się fragment Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki. Oba parki posiadają infrastrukturę turystyczną w postaci wielu ośrodków, gospodarstw agroturystycznych oraz szlaków rowerowych, wodnych i pieszych (łącznie ponad 400 km). Powiat wieluński leży na terenie historycznej Ziemi Wieluńskiej. Przebiega tędy ważny szlak komunikacyjny droga krajowa nr 8 będąca częścią międzynarodowego szlaku E75.

Wieluńskie łąki nad Wartą (aRO)

Grębień, renesansowa polichromia (IRu)

GRĘBIEŃ

Wieś w gminie Pątnów wzmiankowana w 1299 r. Była własnością kapituły gnieźnieńskiej. Drewniany **kościół pw. św. Trójcy** z ok. 1500 r., rozbudowany w latach 1900-1914. Zrębowy, przykryty wysokim dachem gontowym z wieżą nieznacznie wyższą od kalenicy dachu. Wewnątrz na ścianach późnogotycka polichromia z motywami z Męki Pańskiej i gotycko-renesansowa polichromia sklepienia fundacji prymasa Jana Łaskiego z lat 1520-1531. Na uwagę zasługują świeckie motywy w malowidłach sklepienia nawy, m.in. herby Korab, Jastrzębiec i orzeł jagielloński oraz postacie grajków w strojach z epoki towarzyszący św. Annie Samotrzcę w kompozycji Zaśnięcia Matki Bożej. W prezbiterium strop zdobi przedstawienie Trójcy Św., a całość wzbogaca dekoracja roślinno-kwiatowa o charakterze ludowym. W ołtarzu głównym gotycki tryptyk drewniany z XVI w. z rzeźbami MB z Dzieciątkiem, św. Barbary i św. Mikołaja oraz gotycka rzeźba Boga Ojca na tronie. Wg tradycji ołtarz ten miał być ołtarzem polowym hetmana

Grębień, kościół (RWu)

Jana Zamoyskiego w czasie bitwy pod Byczyną. Portale wejściowe profilowane w kształcie „oślego grzbietu”, drzwi z okuciami z czasów budowy kościoła. W latach 1810-1816 wzniesiono nową dzwonnice. Kościół można zwiedzać w niedzielę po mszy św., oraz po uzgodnieniu z proboszczem w Dzierżnikach.

Kościół w Grębieniu to najciekawszy zabytek z wieluńskiej grupy późnośredniowiecz-

nych kościółków, składającej się z czternastu drewnianych świątyń wybudowanych w jednolitym stylu. Wszystkie są konstrukcji zrębowej, oszalowane, nakryte stromym

Grębień, kościół, tryptyk w ołtarzu głównym (IRu)

dachem gontowym z jedną niewysoką wieżą od strony zach. Do najcenniejszych świątyń z tej grupy należą jeszcze kościół pw. Wszystkich Świętych w **Popowicach**, kościół pw. św. Jana Chrzciciela w **Łaszewie**, kościół pw. św. Andrzeja w **Kadłubie**, kościół pw. NMP w **Gaszynie**, kościół pw. śś. Zygmunta i Walentego w **Wiktorowie**, kościół pw. Wszystkich Świętych w **Naramicach**.

KONOPNICA

Wieś gminna położona nad Wartą na terenie Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki. Wzmiankowana w 1391 r. należała do rodu Konopnickich, z którego wywodził się mąż Marii Konopnickiej. Obecnie znana miejscowość letniskowa i wypoczynkowa, położona na „Szlaku Kajakowym Warty” i na „Szlaku Bursztynowym”. Od 2007 r. odbywa się tu Europejski Festiwal Bursztynu. **Kościół pw. św. Rocha** wybudowany w 1642 r. w stylu barokowym, nie tynkowany z charakterystyczną ceglana wieżą nakrytą barokowym hełmem. Neogotycki **pałac Kozarskich** wybudowany w XIX w. przez właścicieli Konopnicy, usytuowany w parku z pomnikowymi dębami. W pałacu przebywała przez pewien czas Maria Konopnicka. **„Zamczysko”** – grodzisko stożkowe z XIII/

XIV w. na stromym prawym brzegu Warty otoczone wałem i podwójną fosą. Punkt widokowy na zakole Warty.

KRZYWORZEKA

Wieś wzmiankowana w 1264 r. położona na pd. zach. od Wielunia w gminie Mokrsko przy lokalnej drodze z Wielunia do Opatowa. Romański **kościół pw. śś. Piotra i Pawła** wybudowany z kamienia polnego i wapiennego w 1264 r. z fundacji księcia Bolesława Pobożnego. Obok kościoła wolnostojąca kamienna dzwonnica romańska o cechach obronnych będąca jednym z najstarszych za-

Krzyworzeka, kościół (aRO)

bytków murowanych w woj. łódzkim. Obiekt położony na „Szlaku Romańskim”.

OŻARÓW

Duża wieś wzmiankowana w 1381 r. położona w gminie Mokrsko na pd. zach. od Wielunia, na skraju Wzgórz Ożarowskich. Modrzewiowy **dwór** wybudowany w 1757 r. w stylu barokowym, kryty gontem, z czterema alkierzami w narożach, położony w liczącym 5 ha parku zabytkowymi drzewami – pomnikami przyrody. Od 1981 r. siedziba **Muzeum Wnętrz Dworskich**. Ekspozycja obejmuje salon, buduar i alkowę, pokój myśliwski, gabinet, salę jadalną i pokoik dziewczęcy. Zgromadzone zabytki pochodzą w większości z dworów ziemi wieluńskiej..

Ożarów, dwór (TDr)

PRZYWÓZ

Niewielka wieś letniskowa położona w gminie Wierzchlas na lewym brzegu Warty, na pd.-wsch. od Wielunia na terenie Załączniańskiego Parku Krajobrazowego. W południowej części wsi „**Kurhany książęce**” – stanowisko archeologiczne z epoki żelaza (kultura przeworska) z II-III w. n.e. Prawdopodobnie miejsce pochówku dawnych wodzów plemiennych. Kurhany położone są na „Szlaku Bursztynowym”.

RUDA

Wieś położona w gminie Wieluń, na wschód od Wielunia. Wzmiankowana już w 1106 r. w kronice Galla Anonima. Do 1281 r. siedziba kasztelanii. **Kościół pw. św. Wojciecha** wybudowany z piaskowca w 1142 r. w stylu romańskim. Orientowany, na rzucie prostokąta, jednonawowy, z wielobocznie zamkniętym prezbiterium. W ścianie zbudowanej z ciosów piaskowca żelazistego, widoczne dwa zamurowane romańskie okienka oraz portal. Nawa nakryta drewnianym stropem. W prezbiterium żebrowane sklepienia gotyckie. W przyległej do nawy kaplicy z 1594 r. renesansowe okno z bogato zdobionym obramieniem. W ołtarzu głównym późnogotycki tryptyk. Chrzcielnica gotycka z XIV w. Na ścianie pd. odkryto utrzymane w stylu malarstwa bizantyjskiego freski przedstawiające Drogę Krzyżową,

a w kruchcie scenę chrztu Mieszka I. Obiekt położony na „Szlaku Romańskim”.

RYCHŁOCICE

Wieś letniskowa nad Wartą, w gminie Konopnica znana od 1415 r. Dawniej posiadłość szlachecka, na początku XV w. dziedzictwo rodu Szczawińskich h. Prawdzic. Drewniany **kościół pw. Zwiastowania NMP** zbudowano w 1918 r. z fundacji Lucyny Treпки, orientowanym, konstrukcji zrębowej z węższym od nawy prezbiterium i dwukalenicowym dachem z wieżyczką sygnaturki. Dach kryty gontem. Wyposażenie późnobarokowe. Obok kościółka drewniana dzwonnica konstrukcji słupowej. Klasycystyczny **dwór** powstał na przełomie XVIII i XIX w. za sprawą znanej rodziny Nekandów-Trepeków, do której miejscowość należała do 1939 r. Położony jest na wysokiej skarpie nad Wartą. Znajdują się tam dwa alkierze. W otoczeniu zadbany park, w nim pomnikowe okazy cisa pospolitego, topoli czarnej i tulipanowca. Zachował się również neogotycki spichlerz z ok. 1830 r. i budynki gorzelnii.

SKOMLIN

Wieś gminna wzmiankowana w 1210 r. o układzie owalnicy. Położona na pd-

Skomlin, kościół (aRO)

zach. od Wielunia. Modrzewiowy **kościół pw. św. Filipa i Jakuba** z 1740 r. o archi-

tekturze typu wieluńskiego, trójnawowy, z pozornym sklepieniem beczkowym. Zespół ołtarzy i ambona w stylu rokokowym. Na ścianach i sklepieniu polichromia z 1776 r. Spichlerz podworski zbudowany z drewna modrzewiowego w 1777 r. konstrukcji zrębowej, dwukondygnacyjny, kryty gontem.

TOPORÓW I KAMION

Wsie położone naprzeciwko siebie po obu stronach Warty na terenie Załęczańskiego Parku Krajobrazowego. Wzmiankowane w 1386 r. Od XV do XVII w. Toporów i Kamion posiadały prawa miejskie. Miasta rozwijały się dzięki Komorze Celnej na szlaku han-

Toporów, malowidło Jerzego Dudy-Gracza (aRO)

dowym łączącym Śląsk z Rusią. W Kamionie widoczne relikty średniowiecznego układu miejskiego. Obecnie znane wsie letniskowe i wypoczynkowe położone na Szlaku Kajakowym Warty oraz na Szlaku Bursztynowym.

Współczesny (1995 r.) **kościół pw. Przemienienia Pańskiego** w Toporowie z obrazem „Przemienienie Pańskie” będącym największą realizacją malarską Jerzego Dudy-Gracza na plafonie prezbiterium.

WARTA

Jedna z głównych rzek Polski, największy prawy dopływ Odry o długości 808 km, płynie w zachodniej części woj. łódzkiego wzdłuż jego granicy na odcinku o długości 215 km.

Tworzy malowniczy przełom przez Jurę Wieluńską zwany „Wielkim Łukiem Warty” objętym ochroną Załącznika Parku Krajobrazowego. Na teren Niziny Południowo-wielkopolskiej do Warty wpadają Widawka i Oleśnica. Na tym odcinku rzeka i jej dolina chronione są Parkiem Krajobrazowym Międzyrzecza Warty i Widawki. W 1986 r. w środkowym biegu rzeki zbudowano zbiornik zaporowy Jeziorsko o pow. 42 km².

Warta w Konopnicy (RWu)

Niewielka głębokość jeziora, liczne wysypki i podtopione zarośla w południowej części zbiornika stwarzają doskonałe warunki gniazdowania dla wielu ptaków wodnych. Północna część jeziora jest atrakcyjnym miejscem dla uprawiania żeglarstwa. Nad Wartą położone są stare ośrodki miejskie związane z władzą świecką czy kościelną. Nad brzegami rzeki zachowały się pozostałości średniowiecznych grodów. Liczne walory kulturowe i przyrodnicze obszarów położonych nad Wartą stwarzają dogodne warunki dla rozwoju różnych form turystyki. Na całej długości rzeki na terenie woj. łódzkiego oraz na jej głównych dopływach (Widawka i Grabia) utworzono szlak kajakowy.

WIELUŃ

Miasto powiatowe liczące 25,1 tys. mieszkańców, położone na północnym skraju Jury Polskiej na pograniczu Śląska, Wielkopolski i Małopolski. Jego początki sięgają 1217 r. Od 1281 r. siedziba kasztelanii. Lokacja miasta na prawie niemieckim w 1283 r. W XIV w.

Kazimierz Wielki wybudował tu zamek, a miasto otoczył murami. Pełniło ono wówczas funkcje starostwa grodowego. Rozwój miasta zapewnia położenie na szlaku handlo-

Wieluń, panorama miasta (RWu)

wym prowadzącym ze Śląska na Ruś. Miasto zniszczone w okresie potopu szwedzkiego w XVII w. nie odzyskało dawnej świetności. Przygraniczne położenie Wielunia było przyczyną jego zbombardowania 1 września 1939 r. Spadły wówczas pierwsze bomby drugiej wojny światowej. Obecnie miasto jest ośrodkiem przemysłu maszynowego i spożywczego. Atrakcyjności turystycznej przysparza mu położenie na „Szlaku Bursztynowym” i „Szlaku Jury Wieluńskiej”. Co roku w sierpniu organizowane jest Europejskie Święto Bursztynu.

Średniowieczny **układ urbanistyczny** – miasto otoczone było murami obronnymi (dł. 1200 m) z 6 basztami i 3 bramami miejskimi: Krakowską, Gaszyńską i Kaliską. Najcenniejsze fragmenty murów wraz z dwiema baszta-

Wieluń, ratusz i Brama Krakowska (RWu)

mi i odbudowaną gotycką **Bramą Krakowską** zachowały się we wsch. części centrum. Przebiegający przez miasto szlak handlowy rozwidłał się na dwie ulice, pomiędzy którymi znalazł się centralnie usytuowany rynek.

Wieluń, „Święto Bursztynu”, przemarsz legionów (RWu)

Całość przypomina kształtem „wrzeciono” nawiązując do układu przestrzennego miast śląskich.

Gotycki **kościół pw. Bożego Ciała** z 1335 r., dawnego klasztoru oo. augustianów. W 1971 r. miała tu miejsce koronacja obrazu Matki Boskiej dokonana przez kard. Karola Wojtyłę. Obecnie Sanktuarium Matki Bożej Pocieszenia,

Popauliński **kościół pw. św. Mikołaja** wybudowany w 1380 r. zachował gotycki styl i bogate barokowe wyposażenie.

Załęcze Wielkie, panorama (KGr)

Kościół i klasztor ss. bernardynek wybudowany w latach 1612-1615. Kościół od 1812 r. należy do parafii ewangelicko-augsburskiej. W renesansowym budynku poklasztorowym od 1969 r. siedzibę swoją ma **Muzeum Ziemi Wieluńskiej**, które gromadzi głównie zbiory archeologiczne, historyczne i etnograficzne z terenu.

Barokowy **kościół pw. św. Józefa** wybudowany w 1740 r. i Kolegium Pijarskie.

Kościół i klasztor oo. reformatów wybudowany w 1629 r. w stylu barokowym. Zachowane charakterystyczne wyposażenie wnętrza wykonane z drewna dębowego w stylu rokokowym oraz polichromie z 1683 r.

ZALĘCZE WIELKIE

Duża wieś letniskowa położona na lewym brzegu Warty w gminie Pątnów, na terenie Załęczańskiego Parku Krajobrazowego, wzmiankowana w 1375 r. Biegają przez nie liczne szlaki turystyczne (m.in. *Szlak Kajakowy Warty*, *Szlak Bursztynowy*, *Szlak Jury Wieluńskiej*, *Szlak Konny Jury Wieluńskiej*). „**Nadwarciański Gród**” – Ośrodek Szkoleniowo-Wypoczynkowy ZHP wybudowany w drugiej połowie lat 70. XX w. Dawna Szkoła Instruktorów Harcerstwa. Ośrodek posiada 300 miejsc.

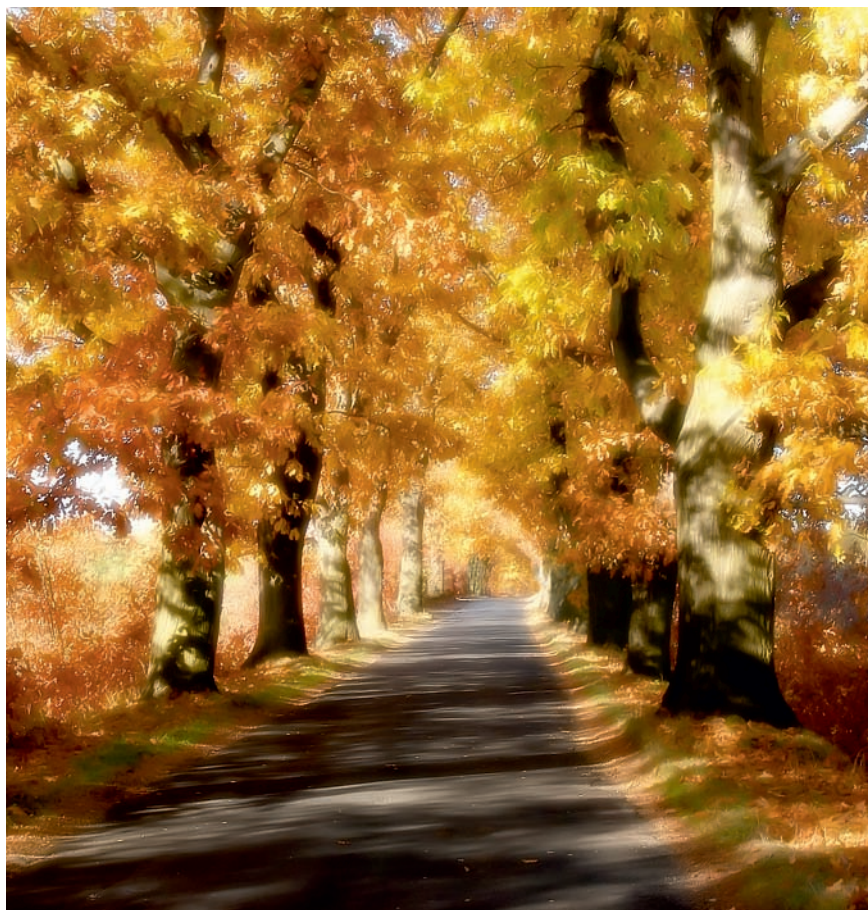
POWIAT WIERUSZOWSKI

Położony w pd.- zach. części woj. łódzkiego na Wysoczyźnie Wieruszowskiej przy granicy z woj. opolskim i wielkopolskim. Jego powierzchnia wynosi 577 km², a liczba ludności 42,2 tys. osób (73 os./km²). Stolicą powiatu jest Wieruszów, który zamieszkuje 20,6% ogółu mieszkańców powiatu. Powiat składa się z jednej gminy miejsko-wiejskiej Wieruszów oraz gmin wiejskich: Bolesławiec, Czastary, Galewice, Lututów, Łubnice, Sokolniki. Lasy w powiecie stanowią 25,9% powierzchni. Krajobraz umiarkowanie urozmaicony ma charakter przejściowy pomiędzy strefą wyżyn i nizin. Przez powiat w zachodniej części przepływa Proсна. Tereny przyrodnicze prawnie chronione zajmują prawie 40% pow. powiatu. Historycznie tereny powiatu wieruszowskiego leżały w zachodniej części Ziemi Wieluńskiej na pograniczu z Ziemią Ostrzeszowską. Powiat wieruszowski położony jest na skrzyżowaniu dróg krajowych z Łodzi do Walichnow i szlaku międzynarodowego E75. Atrakcyjne walory turystyczne umożliwiające rozwój turystyki aktywnej i wypoczynkowej. Powiat posiada jedną z najbardziej gęstych sieci szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych w województwie.

Proсна, próg wodny (JKn)

Aleja dębów czerwonych w Kuźnicy Skakawskiej (JKn)

BOLESŁAWIEC

Duża wieś gminna położona na prawym brzegu Proсны założona w 1266 r. przez księcia kaliskiego Bolesława Pobożnego. Za panowania Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły posiadała ważne znaczenie strategiczne. Prawa miejskie otrzymał w latach 1266-1870. W wyniku postanowień kongresu wiedeńskiego w 1815 r. prawobrzeżna część miasta znalazła się w zaborze rosyjskim, lewobrzeżna zaś w zaborze pruskim. Barokowy **kościół parafialny pw. Świętej Trójcy** z lat 1696-1723 z wyposażeniem barokowym z XVIII w. **Ruiny zamku** królewskiego wybudowanego w latach 1335-1370 przez króla Kazimierza Wielkiego. Zachowane pozostałości wolnostojącej 22 metrowej ośmiobocz-

Bolesławiec, ruiny zamku (aRO)

nej gotyckiej baszty (punkt widokowy na dolinę Proсны). Zamek prezentuje nietypowy przykład zamku nizinnego mającego formę przejściową pomiędzy wczesnośredniowiecznymi budowlami grodowymi, a murowanymi warowniami feudalnymi. Nieopodal **Izba Muzealna** z eksponatami archeologicznymi wydobytymi z ruin warowni.

CHRÓSCIN

Wieś położona na prawym brzegu Proсны na południe od Bolesławca, wzmiankowana w 1245 r. Od 1338 r. do 1796 r. należała do klasztoru Cystersek w Ołoboku. W pobliżu

Chróscin, pałac (aRO)

wsie był styk granic trzech zaborów. W południowej części wsi w otoczeniu lasu stoi **pałac** wybudowany pod koniec XIX w. przez carskiego generała Krasnowskiego, który otrzymał okoliczne posiadłości od cara za zasługi w tłumieniu powstania styczniowego. Odrestaurowany w latach pięćdziesiątych mieści siedzibę Domu Pomocy Społecznej. Cerkiew wybudowana przez rosyjskich właścicieli obok zamku, służyła także jako grobowiec rodzinny. Obecnie w ruinie.

LUTUTÓW

Duża wieś gminna wzmiankowana w 1405 r. położona przy drodze krajowej z Łodzi do Walichnow. Prawa miejskie w latach 1405-1720 i ponownie w latach 1843-70. Dobrze zachowany średniowieczny układ urbanistyczny z dużym prostokątnym rynkiem i zwartą zabudową. **Kościół pw. św. Piotra i Pawła** murowany, wzniesiony w latach 1910-

Lututów, kościół (RDr)

1917 w stylu neoromańsko-mauretańskim wg projektu Jarosława Wojciechowskiego. **Pałac** klasycystyczny należący do rodu Taczanowskich wraz z zabudowaniami gospodarczymi (m.in. spichlerz) z pocz. XIX w. położony w parku. Obecnie mieści się w nim siedziba szkoły rolniczej.

OCHĘDZYN STARY

Wieś położona w gminie Sokolniki, pomiędzy Sokolnikami a Wieruszowem. Drewniany **kościół pw. św. Anny** z 1492 r. późnogotycki, do 1794 r. należący do cysterek z klasztoru w Ołoboku. We wnętrzu późnorenansowy ołtarz główny z rzeźbami z początku XVI w., ołtarze boczne z XVII i XVIII w., barokowy krucyfiks oraz rzeźby barokowe na belce tęczowej. W ołtarzu głównym późnogotycka rzeźba św. Anny Samotrzcę z początku XVI w. oraz figury św. Barbary i św. Katarzyny z tego samego okresu. We wsi w 2008 r. archeolodzy odryli ślady osady sprzed ponad 1700 lat.

Sokolniki, pałac

Stary Ochędzyn, kościół (RDr)

SOKOLNIKI

Wieś gminna położona przy dawnym szlaku z Warszawy do Drezna w pobliżu granicy ze Śląskiem, wzmiankowana w 1380 r. W 1726 r. Sokolniki otrzymały prawa miejskie, które utraciły w XIX w. **Pałac** wzniesiony w 2 poł. XVIII w. w stylu rokoka saskiego z charakterystycznym owalnym ryzalitem

otoczony barokowym parkiem o układzie geometrycznym. W odrestaurowanym pałacu i oficynach mieści się obecnie restauracja oraz hotel.

ŚWIĄTKOWICE

Wieś w gminie Lututów wzmiankowana w 1406 r. położona przy drodze lokalnej z Wielunia do Lututowa. **Dwór Świątkowskich**, drewniany, barokowy wybudowany pod koniec XVIII w. na rzucie prostokąta kryty dachem gontowym łamanym polskim. Dwór znajduje się w otoczeniu XIX-wiecznego parku.

WALICHNOWY

Wieś położona w gminie Sokolniki na skrzyżowaniu dróg krajowych, wzmiankowana w 2 poł. XV w. Dwukondygnacyjny **pałac**

Walichnowy, pałac (TDr)

wybudowany w 1843 r. w stylu neoklasycystycznym położony w otoczeniu parku naturalnego z zabytkowym drzewostanem.

WIERUSZÓW

Miasto powiatowe położone nad Prosną, na pograniczu Śląska, Wielkopolski i Małopolski przy dawnym Szlaku Bursztynowym, liczące ok. 9 tys. mieszkańców, założone w XIII w. przez rycerski ród Wieruszów. W latach 1468-1498 miasto lokowano na prawie niemieckim. W XVI w. prężny ośro-

dek reformacji, istniał tu zbór braci polskich. W 1815 r. na podstawie decyzji kongresu wiedeńskiego ustalona na Prośnie i Niesobie granica rozdzieliła miasto na dwie części. Zach. zwana Podzamczem znalazła się w zaborze pruskim, zaś wsch. w Królestwie Polskim. Obecnie ośrodek administracyjny, przemysłowy i węzeł drogowy.

Wieruszów, kościół (TDr)

Kościół pw. Zesłania Ducha Świętego i klasztor pauliński to barokowy zespół klasztorny z 1676 r. ufundowany przez ród Wieruszów. Wystrój bazyliki barokowy z ośmioma bogato rzeźbionymi i złożonymi ołtarzami bocznymi. W jednym z ołtarzy gotycki obraz „Chrystusa Pięciorańskiego” z przed 1400 r. Od 2009 r. jest to diecezjalne sanktuarium Pana Jezusa Pięciorańskiego. W klasztorze zmarł ojciec Augustyn Kordecki – przeor klasztoru oo. paulinów na Jasnej Górze, dowódca jego obrony podczas potopu szwedzkiego. W Podzamczu drewniany **kościół pw. św. Rocha** z 1746 r. konstrukcji zrębowej.

Cmentarz żydowski – kirkut założony na początku XVII wieku, zniszczony przez nazistów w 1942 r. podczas likwidacji getta. Dużą liczbę nagrobków Niemcy używając ich do prac brukarskich. Zachowało się około 200 mecew. Na cmentarzu znajduje się również zbiorowy grób 107 wierzuszowian pochodzenia żydowskiego rozstrzelanych w nocy z 26 na 27 sierpnia 1942 r. na terenie mykwy w czasie likwidacji getta.

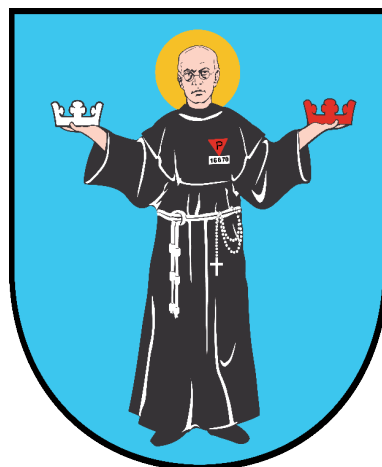

POWIAT ZDUŃSKOWOLSKI

Leży w środkowo-zachodniej części województwa łódzkiego, głównie na Wysoczyźnie Łaskiej i w Kotlinie Sieradzkiej. Jego powierzchnia wynosi 369 km², a ludność liczy 68 tys. mieszkańców. Centrum powiatu jest Zduńska Wola. Północną część powiatu zajmuje gmina Szadek, a południową gmina Zapolice. Pd.-zach. część powiatu zajmuje Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki. Krzyżują się na terenie powiatu dwa szlaki kolejowe o znaczeniu ogólnopolskim – linia kolejowa Warszawa – Łódź – Wrocław i magistrała kolejowa Śląsk – Porty. Przez powiat biegnie droga krajowa łącząca Warszawę z Wrocławiem.

Na terenie powiatu wytyczono szereg szlaków turystycznych. „Szlak Uroczysk i Rezerwatów” (pieszy, znaki czerwone) wiedzie głównie przez kompleksy sosnowych lasów, z częściowo zachowanym drzewostanem pierwotnym. Na jego trasie leżą dwa leśne rezerваты – „Jabłecznik” i „Wojśławice” chroniące wiekowy las jodłowy. Szlak „Wokół Zduńskiej Woli” (pieszy, znaki zielone) pozwala zapoznać się z zabytkami samej Zduńskiej Woli oraz miejscowości położonych na pd. i pd.-wsch. od miasta. Szlak „W środku Polski” (rowerowy, znaki niebieskie) prowadzący m.in. przez Skansen Lokomotyw w Karsznicach, zabytkowe świątynie w Szadku i Korczewie, zespoły dworsko-parkowe oraz izby muzealne w Wojśławicach i Prusinowicach, a także rezerwat leśny „Jamno” i park podworski w Dziadkowicach z lipą o obwodzie ok. 10 m.

Park Krajobrazowy Międzyrzecza Warty i Widawki (KGr)

Strońsko, kościół, romański tympanon z bazyliżkiem

KALINOWA

Wieś w gminie Zapolice z zabytkowym **zespołem dworsko-parkowym**, na który składają się murowany klasycystyczny **dwór** wzniesiony ok. 1820 r., kilkakrotnie przebudowywany, oraz XIX-wieczny **park** o charakterze krajobrazowym.

KORCZEW

Wieś w gminie Zduńska Wola, w której drewniany **kościół parafialny pw. św. Katarzyny** wzniesiony w 1729 r. z zachowanymi fragmentami wyposażenia z XVII-XVIII w. Świątynię otaczają pomnikowe okazy wiązów. Na miejscowym cmentarzu parafialnym stoi murowana kaplica cmentarna pw. św. Józefa, wzniesiona w 1857 r. W pobliżu wsi

Korczew, kościół (TDr)

rezerwat leśny „Jabłecznik” chroniący fragment drzewostanu z udziałem jodły.

PAPROTNIA

Wieś w gminie Zduńska Wola, z **zespołem pałacowo-parkowym**, na który składają się neoklasycystyczny **pałac** z 1936 r. oraz otaczający go zabytkowy park z unikatowymi okazami drzew takich jak klon srebrzysty, topola chińska i pomnikowe dęby szypułkowe.

PRUSINOWICE

Wieś w gminie Szadek na Wysoczyźnie Łaskiej. Znajduje się tu XIX-wieczny zespół dworski składający się z klasycystyczne-

go murowanego **dworu** (odbudowanego po 1954 r.), oficyny, spichlerza i park z zabytkowym drzewostanem. Na uwagę zasługuje też Przyszkolna Izba Muzealna dostępna dla zwiedzających w czasie roku szkolnego.

STROŃSKO

Wieś w gminie Zapolice, w Kotlinie Sieradzkiej, na wysokiej, prawobrzeżnej krawędzi pradoliny Warty, na północnych obrzeżach Parku Krajobrazowego Międzyrzecza Warty i Widawki. Późnoromański **kościół parafialny pw. św. Urszuli** z 1. poł. XIII w., rozbudowany w 1726 r.; z kaplicą i wieżą wzniesioną w XX w. Najstarszą część kościoła stanowi fragment nawy głównej i półkola absyda z ceramicznym fryzem. Jego wartość podnosi romański tympanon przedstawiający bazyliżka, otoczonego plecionkowym ornamentem. Kościół usytuowany na wysokiej skarpie doliny Warty, góruje nad okolicą i stanowiąc doskonały punkt widokowy. Na zboczu doliny Warty zachowały się resztki parku podworskiego z początku XIX w. Na miejscowym cmentarzu znajduje się kaplica cmentarna z 1821 r., pomnik poświęcony żołnierzom Armii „Łódź” poległym w wojnie obronnej,

Strońsko, kościół (aRo)

a także groby 280 żołnierzy poległych w kampanii wrześniowej. W okolicy zachowały się bunkry i umocnienia. W pierwszy weekend września można zobaczyć rekonstrukcję historyczną walki obronnej na Linii Strońsko – Beleń – Zagórzyce z września 1939 r.

SZADEK

Miasto położone na Wysoczyźnie Łaskiej, nad Pichną. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1295 r. W 1331 r. miasteczko zostało zniszczone przez oddziały krzyżackie. Wizytówką Szadku jest gotycka **świątynia parafialna pw. Wniebowzięcia NMP i św. Jakuba** z lat 1333-35. Jest to przykład budowli trójnawowej o układzie halowym. Ozdobą wnętrza jest zespół 5-ciu bogato zdobionych renesansowych ołtarzy z początku XVII w., późnogotyckie sklepienie z 1551 r., a także późnogotycka polichromia z 1451 r. autorstwa Jana

Szadek, kościół (aRO)

z Wrocławia. Warte uwagi są gotyckie rzeźby oraz ambona z 1631 r. Obok kościoła stoi późnogotycka dzwonnica o charakterze baszty obronnej z wąskimi okienkami strzelniczymi z XIV-XV w. Na cmentarzu kościół św. Idziego z 1858-1860 r. Na uwagę zasługuje tabernakulum misternie rzeźbione z I poł. XVII w.

WOJSŁAWICE

Wieś w gminie Zduńska Wola, na Wysoczyźnie Łaskiej wspomniana w dokumentach już w 1311 r. Eklektyczny **pałac** z ok. 1900 r. i **dwór** z I poł. XIX w., siedziba Zespołu Szkół Rolniczych z Izbą Regionalną, gromadzącą zbiory etnograficzne i wyroby rękodzielnicwa ludowego (zwiedzanie po uzgodnieniu telefonicznym). Na wyspie na stawie dwor-

skim znajdują się ruiny zamku rycerskiego z połowy XVI w.

ZDUŃSKA WOLA

Miasto, siedziba powiatu i gminy miejskiej w środkowej części województwa łódzkiego, nad rzeką Pichną, na Wysoczyźnie Łaskiej. Trzon przyszłego miasta, lokowanego po raz pierwszy w 1773 r. pod nazwą Czekaj, a następnie w 1825 r. już pod dzisiejszą nazwą, stanowiły wsie Zduny (znana od 1394 r.) oraz Zduńska Wola (wzmiankowana w 1403 r.). Wzrost znaczenia miasteczka nastąpił jednak dopiero w latach 20. XIX stulecia dzięki masowemu napływowi tkaczy w ramach zorganizowanej działalności osadniczej prowadzonej przez ówczesnego właściciela Zduńskiej Woli Stefana Złotnickiego. W 1903 r. Zduńska Wola uzyskała połączenie kolejowe z Łodzią, a w 1933 r. z Gdynią i Śląskiem. Wojny światowe zahamowały rozwój miasta. Istniały tu 2 obozy przejściowe oraz getto dla miejscowych Żydów, zlikwidowane latem 1942 r.

Dawny **dwór** Złotnickich otoczony parkiem, dziś znacznie przebudowany i powiększony, siedziba władz miejskich. Nad głównym wejściem umieszczono płaskorzeźbione herby założyciela miasta Stefana Złotnickiego i jego żony Honoraty z Okołowiczów Złotnickiej.

Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny powstał staraniem księdza proboszcza Ignacego Kolbego w 1881 r. Murowany, neobarokowy, trzynawowy z wieżą. Ołtarz główny pochodzi z poł. XVII w., marmurowy, barokowy, przeniesiony z katedry wrocławskiej. W 2004 r. parafia otrzymała tytuł Sanktuarium Urodzin i Chrztu Świętego Maksymiliana Kolbego, a w 2009 r. tytuł Bazyliki Mniejszej.

Muzeum Historii Miasta gromadzi głównie archiwalia związane z dziejami Zduńskiej Woli, jak również eksponaty z zakresu archeologii, etnografii, sztuki, przemysłu, rzemiosła i handlu. Zbiory gromadzone są w działach: historycznym, technicznym, numizmatycznym, sztuki, biograficznym,

militariów i archeologii. Obejmują około 10 tysięcy eksponatów. Warto zobaczyć ekspozycje stałe: „Rodowód miejski przemysłowej Zduńskiej Woli”, „Salon mieszczański

Zduńska Wola, Muzeum św. Maksymiliana Kolbego

z przełomu XIX i XX w”, „Sylwetki niepospolitych zduńskowolan”, „W dawnej zduńskowskiej aptece”.

Odrestaurowany drewniany **dom tkacza**, w którym w 1894 r. urodził się franiszkanin ojciec Maksymilian Maria Kolbe. Dziś znajduje się tu **Muzeum Dom Pamięci św. Maksymiliana Marii Kolbego** – patrona miasta, które ukazuje kolejne etapy życia i działalności świętego Maksymiliana. Pokazano również charakter miasta pod koniec

Zduńska Wola, domy tkaczy

XIX w., jako powstającego ośrodka przemysłu włókienniczego. Maszyny i urządzenia używane do produkcji tkanin przybliżają

codzienną pracę rodziców Maksymiliana. Uzupełnieniem są dokumenty, świadectwa i dyplomy cechowe, fotografie i pocztówki ukazujące dawną społeczność katolicką na tle wielokulturowej i wielonarodowościowej Zduńskiej Woli. Możemy również zajrzeć do pomieszczenia dawnej kuchni i zasiąść przy gościnnym stole, w otoczeniu dawnych mebli i sprzętów kuchennych.

Dawny **cmentarz żydowski** założony w 1828 r. z zachowanymi blisko trzema tysiącami macew. Nagrobki pochodzą z XIX w. oraz XX w. i wykonane są z granitu, wapienia i piaskowca, niektóre posiadają także fragmenty wykonane z białego marmuru. Do rzadkości na terenie Polski należą macewy wykonane z gładów narzutowych dekorowane kolorowymi napisami. Na kilku macewach zachowały się ślady farby. Najstarsze odnalezione do tej pory macewy pochodzą z 1832 r.

Zduńska Wola, skansen lokomotyw

Ostatni pochówek miał miejsce w 1964 r. W 2007 r. wybudowana została nowa brama, która jest wierną kopią pierwszej bramy cmentarnej.

W **Skansenie Lokomotyw** na terenie dzielnicy Karsznice, zobaczyć można stare lokomotywy oraz dawne urządzenia kolejowe. Mieści się tu również izba historii Zakładu Taboru Kolejowego w Karsznicach. Obecnie w skansenie znajduje się 14 lokomotyw, pług wirowy produkcji niemieckiej, dźwig parowy samojezdny armii amerykańskiej z 1942 r. i kolejka liniowo-terenowa z Gubałówki.

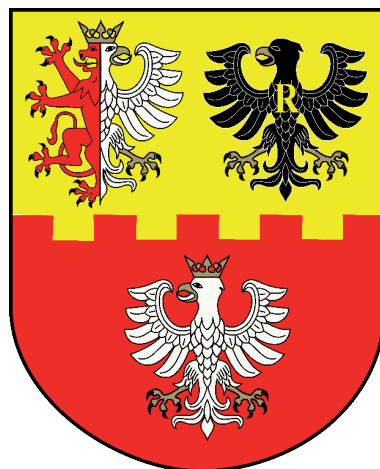
POWIAT ZGIERSKI

Położony w środkowej części woj. łódzkiego na Wzniesieniach Łódzkich, Wysoczyźnie Łaskiej i Równinie Łowicko-Błońskiej. Powierznia 855,18 km². Posiada 166 tys. mieszk. W skład powiatu wchodzi 5 miast (Aleksandrów Łódzki, Głowno, Ozorków, Stryków, Zgierz) i 9 gmin – 3 miejskie (Głowno, Ozorków, Zgierz), 2 miejsko-wiejskie (Aleksandrów Łódzki, Stryków) i 4 wiejskie (Głowno, Ozorków, Parzęczew, Zgierz). Stolicą powiatu jest Zgierz, jedno z głównych miast satelickich łódzkiego zespołu metropolitalnego. Przez teren powiatu przebiega autostrada A2, 4 drogi krajowe, 3 drogi wojewódzkie, a także 2 linie kolejowe.

Przez teren powiatu przebiega czerwony Szlak Okrężny wokół Łodzi, Łódzka Magistrała Rowerowa N-S, Łódzki Szlak Konny, Agroturystyczny Szlak Konny. Rekreacji sprzyjają duże kompleksy leśne (np. w gminie Zgierz), kąpieliska nad zalewaniami (w Głownie, Strykowie, Zgierz), 18-dołkowe pole golfowe w Woli Błędogiej oraz tor motocrossowy w Strykowie. Zimą skorzystać można ze Ski-Parku „Malinka” w Zgierzu.

Najważniejsze walory przyrodnicze znajdują się w Parku Krajobrazowym Wzniesień Łódzkich i w 7 rezerwach przyrody (Ciosny, Dąbrowa Grotnicka, Grądy nad Lindą, Grądy nad Moszczenicą, Struga Dobieszowska, Torfowisko Rąbień, Zabrzeźnia). Na szczególną uwagę zasługuje rezerwat Ciosny o pow. 2,42 ha we wsi Rosanów, utworzony w 1971 r., który chroni skupisko ok. 8 tys. unikatowych jałowców (*Juniperus communis*) o obw. pni do 20 cm i wys. do 6 m, liczących nawet 160 lat, porastających polodowcowe wydmy śródlądowe.

Rezerwat „Zabrzeźnia” koło Głowna (CFK)

Bratoszewice, kościół pw. św. Augustyna (IRu)

ALEKSANDRÓW ŁÓDZKI

Miasto liczące 26 tys. mieszk., siedziba gminy miejsko-wiejskiej, położone na Wysoczyźnie Łaskiej, na dziale wodnym między dorzeciami Wisły i Odry. Ośrodek przemysłu pończosznego i dziewiarskiego. Osada przemysłu włókienniczego założona w 1815 r. na „surowym korzeniu” przez Rafała Bratoszewskiego herbu Sulima. Prawa miejskie w latach 1822-1870 i od 1924 r. Do 1939 r. miasto trójnarodowe i trójwyznaniowe, ważny ośrodek religijny – siedziba cadyków chasydzkich z dynastii Dancygerów.

Ratusz miejski z 1824 r., obecnie także siedziba Muzeum. Na fasadzie budynku płaskorzeźbiona maska Temidy z zasłoniętymi oczami.

Dawny kościół ewangelicko-augsburski z 1820 r. (ob. kościół rzymsko-katolicki pw. św. Stanisława Kostki), odrestaurowany; na fasadzie m.in. płaskorzeźby aniołów.

Dawne jatki miejskie z lat 20. XIX w. (klasykistyczne, proj. H. Marconiego) rozebrano, odbudowane w 1988 r.

Drewniane **domy tkaczy** z XIX w. przy ulicach Wierzbińskiej, Pabianickiej, Ogrodowej, Warszawskiej, Łęczyckiej, Wojska Polskiego.

Aleksandrów Łódzki, cmentarz żydowski (aRO)

Groby cadyków na małym cmentarzu żydowskim z 1822 r. w pn. części miasta.

Przy pd. granicy miasta rezerwat przyrody „Torfowisko Rąbień” chroniący torfowisko wysokie z bogatą roślinnością.

BIAŁA

Wieś w gminie Zgierz, na Równinie Łowicko-Błońskiej. Pierwsze wzmianki z 1512 r. W XVIII w. własność rodziny Wilkanowskich. **Kościół parafialny pw. św. Piotra i Pawła** z 2 poł. XVIII w. drewniany, konstrukcji zrębowej, oszalowany i kryty gontem, rozbud. w 1 poł. XX w., wyposażenie barokowe, na fasadzie duży krucyfiks. Drewniana dzwonnica z XVIII-XIX w.

Biała, kościół (aRO)

BRATOSZEWICE

Wieś w gminie Stryków, przy drodze z Łodzi do Łowicza, wzmiankowana w XIV w., prawa miejskie przed 1458 r. do ok. 1660 r. **Kościół parafialny pw. św. Augustyna**, murowany późnogotycki z XV/XVI w., przebudowany w latach 1898-1901, ołtarze późnogotyckie i późnobarokowe, stalle z XVI w., renesansowe płyty nagrobne z pocz. XVII w.; drewniana dzwonnica i lamus plebański z XVIII w.; Zespół pałacowo-parkowy Rzewuskich – **pałac** murowany z lat 1921-1922, neorenesansowy, będący połączeniem

pałacu francuskiego i dworu staropolskiego z narożnymi alkierzami, oraz **ogród** we wsch. części krajobrazowy z pomnikowymi dębami, jesionami i bukami.

BZURA

Rzeka o dł. 166 km, lewy dopływ Wisły, źródła na obszarze Wzniesień Łódzkich. Przepływa m.in. przez Łódź, Zgierz, Ozorków, Łęczycę, Łowicz i Sochaczew, Chodaków, Brochów. Główne dopływy lewobrzeżne: Sokołówka, Ochnia, Słudwia, prawobrzeżne: Moszczenica, Mroga, Skierniewka, Rawka, Utrata. Jakość wód poza normą na całej długości z wyjątkiem obszaru źródłowego w Lesie Łągiewnickim. Bzura jest w przeważającej części uregulowana (od XIX w. wykorzystywana w celach przemysłowych), może być traktowana jako szlak kajakowy na odcinku poniżej Łowicza. W dniach 9-20.09 nad Bzurą na linii Łęczycza–Kutno–Łowicz–Sochaczew rozegrała się największa bitwa zaczepna wojsk polskich podczas wojny obronnej 1939 r., którą dowodził gen. Tadeusz Kutrzeba.

DOBRA

Wieś w gminie Stryków nad Kiełmiczanką, na Wzniesieniach Łódzkich. Wzmiankowana w poł. XIV w. Miejsce jednej z najkrwawszych bitew powstania styczniowego w tej części Polski, którą stoczył oddział powstańczy pod dowództwem J. Dworzaczka. Na cmentarzu **zbiorowa mogiła powstańców** poległych 24.02.1863 r. Murowany neogotycki kościół mariawitów pw. św. Józefa z 1910 r. oraz murowany rzymskokatolicki kościół pw. św. Doroty z 1907 r.

DZIERŻAZNA

Wieś w gminie Zgierz, znana od 1387 r. **Dwór** murowany z lat 20. XX w. neobarokowy z elementami neoklasycyzmu, z mansardowym dachem i czterokolumnowym portykiem, oraz park zabytkowy. Obelisk upamiętniający ofiary obozu dla polskich dzieci i młodzieży z ul. Przemysłowej w Łodzi.

Dzierżazna, dwór (IRu)

W latach 1942-1945 utworzono tu filię obozu dla małoletnich, w której więziono i zmuszono do najcięższej pracy na roli dziewczęta w wieku 8-16 lat.

GŁOWNO

Miasto liczące 15 tys. mieszkańców położone w widłach Mrogi i jej dopływu Mroźnicy, na pn.-wsch. od Łodzi, na Równinie Łowicko-Błońskiej, siedziba gminy. Prawa miejskie od 1427 r. Żydzi stanowili dominującą grupę mieszkańców aż do likwidacji getta w 1941 r. W 1903 r. Głowno otrzymało połączenie kolejowe z Warszawą i Łodzią, co umożliwiło rozwój przemysłu. Od XIX/XX w. miejscowość o charakterze wypoczynkowym, w okresie międzywojennym zaplecze rekreacyjne dla łodzian.

Zespół dworsko-parkowy „Zabrzeźnia” z 1840 r. (ob. siedziba Rady Miasta i Urzędu Stanu Cywilnego). **Pałac Jabłońskich** z lat 1905-1906 (ob. siedziba Muzeum Miasta). W rynku „Dąb Wolności” zasadzony w 10 rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości. Modernistyczny **kościół pw. św. Jakuba Apostoła** z l. 1925-1930. Grodzisko w czasach prehistorycznych w widłach rzek Mrogi i Mroźnicy.

Na Mrodzie dwa akweny zalewu „Mroźyczka” o pow. 39 ha z lat 70. XX w. W pn.-zach. części miasta rez. przyr. „Zabrzeźnia” chroniący jodłę na pn. granicy jej naturalnego zasięgu.

GROTNIKI, SOKOLNIKI LAS

Miejscowości letniskowe położone na pn.-zach. i pn. od Zgierza, w otoczeniu lasów sosnowych, utworzone w 20-leciu międzywojennym na tzw. „surowym korzeniu” w myśl koncepcji E. Howarda budowy miastogródów. Posiadają dobrze rozwiniętą infrastrukturę oraz prężnie działające lokalne organizacje społeczne. Obecnie pełnią również funkcje „sypialni” dla mieszkańców aglomeracji. Liczne prywatne działki letniskowe, **drewniane wille** z lat 20. i 30. XX w., letnie koncerty muzyki poważnej. W Sokolnickim Lesie oryginalny parkowy układ przestrzenny. W sąsiedztwie Grotników rezerwat przyrody „Dąbrowa Grotnicka” i „Grądy nad Lindą”.

LUĆMIERZ

Wieś w gminie Zgierz, wzmiankowana w 1391 r. W lasach lućmierskich **mogiły i pomnik** poświęcony ponad 30 tys. ofiarom hitlerowskich egzekucji dokonanych w czasie okupacji niemieckiej na Polakach i Żydach, w tym rozstrzelanych w Łodzi więźniów z obozu na Radogoszczu, pacjentów szpitala dla psychicznie chorych w Kochanówce i stu straconych w publicznej egzekucji w Zgierzu.

MODLNA

Wieś w gminie Ozorków na Równinie Łowicko-Błońskiej, wzmiankowana od 1392 r. **Kościół pw. Bożego Ciała i św. Stanisława**

Modlna, kościół (TDr)

sława Biskupa i Męczennika, drewniany konstrukcji zrębowej z unikatowym dachem położonym na wieźbie typu storczykowego z XVI w., z murowaną kaplicą Warszyckich dobudowaną w 1634 r. i późnorenesansowym nagrobkiem.

NIESUŁKÓW

Wieś w gminie Stryków, nad Mroźycą, przy drodze z Ozorkowa do Brzezin, w Parku Krajobrazowym Wzniesień Łódzkich, ośrodek mariawicki. Pierwsze wzmianki z końca XIII w. W XVI w. powstał niesułkowski klucz

Niesułków, kościół (IRu)

dóbr biskupów kujawskich. **Kościół pw. św. Wojciecha** z 2 poł. XVII w., drewniany, konstrukcji zrębowej, oszalowany, kryty gontem, rozbud. w 1903 r., ołtarze barokowe z XVII i XVIII w., barokowa ambona, obrazy z XVI w. i z 2 poł. XVIII w.

OZORKÓW

Miasto i siedziba gminy nad Bzurą na Wysoczyźnie Łaskiej liczące 20,3 tys. mieszkańców. Pierwsze wzmianki z 1344 r. Od 1807 r. rozwój sukiennictwa. W 1816 r. dzięki Starzyńskim herbu Ślepowron osada otrzymała prawa miasta prywatnego. Rozwój gospodarczy w 1 poł. XIX w. za sprawą rodziny Schlöserów. Połączenie tramwajowe ze Zgierzem i Łodzią (38 km, najdłuższe w Polsce) od 1922 r., kolejowe z Kutnem i Łodzią. Atutem

Ozorkowa jest położenie przy drodze krajowej nr 1. Stanowi zaplecze rekreacyjne oferując m.in. sztuczny zbiornik wodny o pow. 12,2 ha w, krytą pływalnię, Las Komunalny o pow. 102 ha, wody termalne.

Kościół ewangelicko-augsburski pw. Dwunastu Apostołów Jezusa Chrystusa z 1842 r., późnoklasycystyczny, fasada z monumentalnym portykiem kolumnowym w stylu korynckim z trójkątnym zwieńczeniem; wieża-dzwonnica z zegarem i plebania z 1842 r., rozbud. pod koniec XIX w.

Ozorków, kościół ewangelicko-augsburski (IRu)

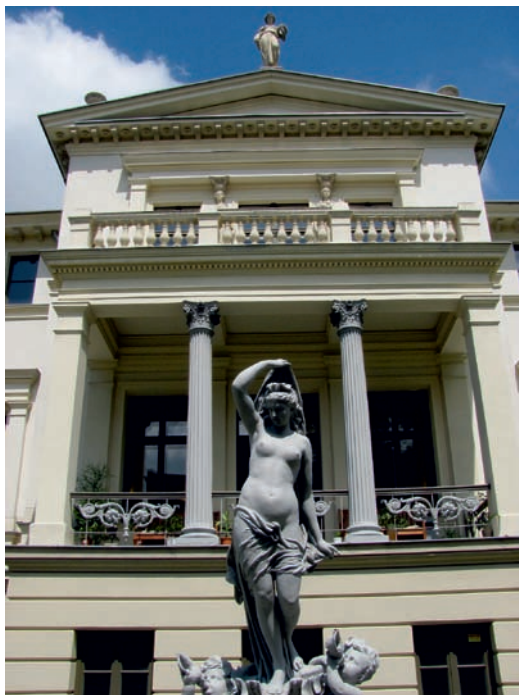
Kościół pw. św. Józefa Oblubieńca NMP i Podwyższenia Krzyża Świętego z 1668 r., rozbudowany w 1885r. oraz w latach 1932-1934; dwa portrety trumienne na blasze z XVII w.

Domy tkaczy drewniane (m.in. ul. Zgierska 25 i 28) i murowane z poł. XIX w. (ul. Listopadowa, Wyszyńskiego, Łęczycka, Kościuszki, Joselewicza, Sienkiewicza, pl. Jana Pawła II).

Pałac Schössera, z poł. XIX w., rozbudowany w latach 1870-80 w stylu późnego empire, z zachowanymi elementami wystroju i fontanną.

Klasycystyczny **pałac Schösserów** i młotnia bawełny z 2 ćw. XIX w., budynek dawnego kantoru handlu hurtowego z malowidłami we wnętrzu, boazerią i sufitem zdobionym sztukaterią.

Cmentarz ewangelicko-augsburski zał. w 1807 r. z Mauzoleum Schösserów.

Ozorków, pałac Schössera (ADn)

PARZĘCZEW

Wieś gminna na pd.-zach. od Ozorkowa, nad Gnidą. Wzmiankowana w 1385 r. Prawa miejskie w latach 1421-1870. **Kościół pw. św. Rocha** (ob. na cmentarzu rzymskokatolickim w Parzęczewie, kościół (aRo))

lickim), zbud. w 1 poł. XVII w., drewniany, konstrukcji zrębowej, kryty gontem. We wnętrzu rzeźby i obrazy z XVII i XVIII w. **Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP**, bud. w latach 1804-1810, przebud. w 1878 r. Ściany z polichromią z przełomu XIX i XX w. autorstwa Aleksandra Przewalskiego (ucznia Jana Matejki), monumentalne malowidło Golgota, ambona w kształcie łodzi.

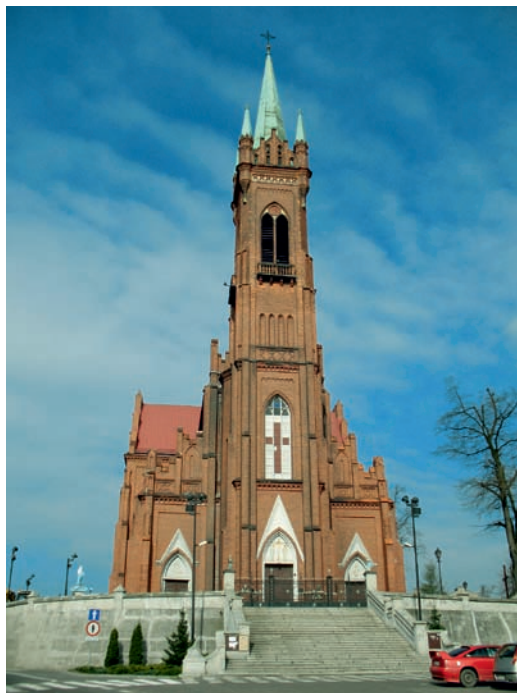
STRYKÓW

Miasto nad Moszczenicą, na pn-wsch. od Łodzi, na Wzniesieniach Łódzkich, liczące 3300 mieszkańców, siedziba gminy miejsko-wiejskiej, ośrodek mariawitów. Wzmiankowane w 1387 r., prawa miejskie w latach 1394-1870 i od 1923 r. Zalew rekreacyjny „Cesarzka” na Moszczenicy i tor motocrossowy, na którym odbywają się mistrzostwa Polski. Neobraokowy **kościół parafialny pw. św. Marcina** z pocz. XX w. wzniesiony wg, proj. J. Dziekońskiego i Z. Mączyńskiego; ambona w kształcie łodzi, 2 wczesnobarokowe boczne ołtarze z poł. XVII w. i 2 krucyfiksy z XVII i XVIII/XIX w. Neogotycki **kościół mariawitów pw. św. Anny i św. Marcina** z pocz. XX w. Dawny ratusz (ob. szkoła) z XIX/XX w. z ciekawym herbem w tympanonie. Oryginalny „Pomnik Książki” z 1979 r. Domy drewniane z XIX i XX w.

ZGIERZ

Miasto nad Bzurą na Wzniesieniach Łódzkich, liczące 59 tys. mieszkańców, siedziba powiatu i gminy. Pierwsze wzmianki pochodzą z 1231 r., prawa miejskie sprzed 1288 r. Ważna osada handlowa i celna położona na skrzyżowaniu szlaków handlowych z Małopolski i Rusi na Pomorze i do Wielkopolski oraz z Mazowsza na Śląsk. Od pocz. XIX w. miasto wielonarodowościowe, ośrodek przemysłu włókienniczego. W latach 1821-31 centrum przemysłu sukienniczego. Tzw. „Umowa zgierska” podpisana w 1821 r. uregulowała warunki osadnictwa przemysłowego oraz przywileje dla imigrantów w miastach

i osadach rządowych. Od 1901 r. Zgierz uzyskał połączenie tramwajowe z Łodzią, w 1902 r. kolejowe z Łodzią i Łowiczem, z Kutnem w 1923 r. Dzięki największemu w Polsce zakładowi produkującemu barwniki (ZPB „Boruta” zał. w 1894 r.) Zgierz stał się centrum barwnikarstwa.

Zgierz, kościół farny (IRu)

Jeden z najlepiej zachowanych w Europie kompleksów miejskiego budownictwa drewnianego z pocz. XIX w. **Drewniane domy sukienników** m.in. przy ul. Narutowicza. Unikalny XIX w. układ urbanistyczny. Neogotycki bazylikowy **kościół farny pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej** zbudowany w latach 1910-1920 wg proj. S. Lemene, z gotycką kamienną kropielnicą. Łaźnia Miejska z 1929 r. proj. W. Horodeckiego i F. Michalskiego, z drugą w Polsce krytą pływalnią. Klasycystyczny „Dom pod Lwami” z 1828 r. obecnie budynek **Muzeum Miasta Zgierza** w stałej ekspozycji wnętrza mieszczkańskie z XIX/XX w.

PARKI KRAJOBRAZOWE WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

BOLIMOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

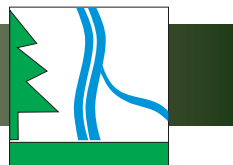

Utworzony w 1986 r. w celu ochrony dawnych puszc Bolimowskiej, Miechowieckiej i Mariańskiej. Jego powierzchnia wynosi 20 512 ha. Symbolem parku jest konwalia majowa. Dużą atrakcją jest meandrująca Rawka, na całej długości objęta ochroną rezerwatową. W drzewostanie przeważają bory mieszane, w dolinie Rawki łągi. Występuje tu ponad 900 gatunków roślin naczyniowych, w tym 134 gatunków rzadkich i chronionych oraz bogata fauna. Najcenniejsze fragmenty chronione są w rezerwach: „Kopanicha” (42,53 ha) ochrona zespołów leśnych olsu, łągu olszowego, boru bagiennego i grądu. „Ruda-Chlebacz” (12,71 ha) ochrona łągu olszowego ze stanowiskiem widłaka wronca. „Puszcza Mariańska” (120,3 ha) ochrona zbiorowisk leśnych oraz licznych stanowisk chronionych gatunków roślin. „Rawka” (487 ha) chroniona jest rzeka od źródeł do ujścia, z rozgałęzieniami koryta, starorzeczami, dolnymi odcinkami prawobrzeżnych dopływów oraz terenami przybrzeżnymi. „Polana Siwica” (68,55 ha) ochronie podlega polana śródleśna z półnaturalną roślinnością łąkową oraz naturalnymi zbiorowiskami torfowiskowymi, ostoja wielu gatunków roślin i zwierząt chronionych. Liczne siedliska bobrów nad Rawką, kilka pomników przyrody. Wśród zabytków wczesnośredniowieczne grodziska, zabudowa wiejska; młyny na Rawce, dworki szlacheckie, barokowy pałac Radziwiłłów w Nieborowie, park romantyczny w Arkadii, mogiły powstańców styczniowych, cmentarze żołnierskie z I wojny światowej, zabytkowe kościoły i cmentarze, kapliczki. Szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne. W Budach Grabskich funkcjonuje Regionalne Centrum Edukacji Ekologicznej.

Rawka w BPK (KKr)

PARK KRAJOBRAZOWY MIĘDZYRZECZA WARTY I WIDAWKI

Utworzony w 1989 r. Powierzchnia jego wynosi 26 636 ha. Przedmiotem ochrony są doliny Warty, Widawki i ich dopływów wraz z otoczeniem. W centralnej części parku znajduje się węzeł hydrograficzny, który tworzą Widawka, Grabia i Nieciecz. Obszar parku wyróżnia się urozmaiconą rzeźbą terenu, zwłaszcza malowniczymi przełomami Warty, gdzie wysokości względne stoków doliny dochodzą do 45 m. Z wysokich brzegów można obserwować rozległe panoramy doliny. Teren Parku ma słabo rozwiniętą sieć dróg i rozproszone osadnictwo. Dominuje rolnicza gospodarka chłopska w małych i średnich gospodarstwach rolnych.

Lasy stanowią 25% ogólnej powierzchni Parku. Zachowały się również niewielkie fragmenty naturalnych zespołów leśnych. Cenne przyrodniczo są torfowiska i bagna. Na terenie Parku znajdują się 4 rezerваты przyrody: torfowiskowe „Korzeń” (34,93 ha) i „Grabica” (8,26 ha), florystyczny „Winnica” (1,54 ha) oraz leśny „Hołda” (71,24 ha). Utworzono także dwa zespoły przyrodniczo-krajobrazowe „Góry Wapienne” oraz „Dolina Grabi”.

Na terenie Parku występuje ponad 600 gatunków roślin naczyniowych. Liczne są tu rośliny związane z torfowiskami, wilgotnymi łąkami i szuwarami. Można spotkać rosiczkę okrągłolistną, żurawinę błotną, borówkę bagienną, bagno zwyczajne, wełnianki i liczne gatunki mchów. Występuje tu 30 gatunków roślin chronionych. Dość liczną grupą są rośliny rzadkie w skali kraju (154 gatunki). Z roślin chronionych wstępują widłak torfowy, widłak goździsty, rosiczka okrągłolistna czy kruszczyk szerokolistny.

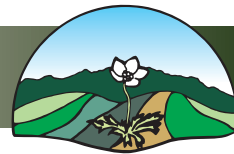
Fauna parku jest stosunkowo bogata. Obejmuje 29 gatunków ryb, z których najliczniejszymi są: płoć, śliz, jelec i szczupak. W dolnym biegu rzeki odbywają tarło brzana, certa, spotyka się również węgorza. Doliny Warty i Widawki stanowią również ostoję ptaków, takich jak żuraw, zimorodek, bocian biały, czajka czy kaczka krzyżówka. Z gadów występują tu chronione: ropucha paskówka, i zaskroniec, z ssaków na uwagę zasługują bóbr i wydra.

Odkryto i udokumentowano na tym terenie ślady osadnictwa pradziejowego – stanowiska archeologiczne w Strobinie (kurhan z okresu rzymskiego), Konopnicy, Siemiechowie, Burzeni i Widawie. Przez Park przebiegają znakowane, piesze szlaki turystyczne – niebieski „Walk nad Wartą”, żółty „Młynów nad Grabią” i zielony „Wokół Zduńskiej Woli”.

Warta w PKMWiW (KGr)

PRZEDBORSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Powstał w 1988 r. Powierzchnia wraz z otuliną wynosi 35 019 ha. Symbolem graficznym jest zawilec wielkokwiatowy na tle rezerwatów „Murawy Dobromierskie” i „Bukowa Góra”. Park zajmuje najcenniejsze przyrodniczo fragmenty Pasma Przedborsko-Małogoskiego, Wzgórz Łopuszańskich, Wzgórz Opoczyńskich oraz Niecki Włoszczowskiej z Doliną Pilicy. Góra „Fajna Ryba” (347 m npm) jest najwyższym wzniesieniem naturalnym województwa łódzkiego. Lasy zajmują ok. 64% jego powierzchni. Dominują bory sosnowe, występują także grądy, buczyny i dąbrowy świetliste. W dolinach rzecznych spotyka się łągi olszowo-jesionowe i partie olsów. Na uwagę zasługuje udział jodły w wielogatunkowych drzewostanach, a także stanowiska cisa. Na nasłonecznionych zboczach wzgórz Pasma Przedborsko-Małogoskiego występują murawy kserotermiczne oraz ciepłolubne zarośla z udziałem tarniny, kaliny, róż, głogu, derenia świdwy, ligustru i jałowca. Cenne przyrodniczo miejsca objęto ochroną w 6 rezerwach przyrody – leśnych „Bukowa Góra” chroniący stary naturalny las bukowy porastający wapienne wzniesienia, „Oleszno”, chroniący kompleks leśny zbudowany z mozaiki łągi jesionowo-olszowego, grądu niskiego i olsu, „Czarna Różga” chroniący las mieszany złożony z olsów, grądów, boru jodłowego i bagiennego oraz łągi, stepowym „Murawy Dobromierskie” chroniącym kserotermiczne murawy pochodzenia antropogenicznego i torfowiskowym „Piskorzeniec” chroniącym środowisko zarastających stawów, torfowiska typu wysokiego oraz podmokłe siedliska borowe i leśne. Rezerwat leśny „Ewelinów” położony w otulinie parku chroni bogatą roślinność runa lasu grądowego. Na terenie parku występuje około 900 gatunków roślin naczyniowych, ok. 10 tys. gatunków owadów, 22 gatunki ryb, 10 gatunków płazów, 5 gatunków gadów, ponad 100 gatunków ptaków lęgowych oraz 39 gatunków ssaków. Do najrzadszych gatunków roślin można zaliczyć: obuwik pospolity, salwinia pływająca, sasanka wiosenna, miłek szkarłatny, wiśnia karłowata, wierzba borówkolistna czy fiołek torfowy. Rzadkie zwierzęta to: ryby – koza, różanka i piekielnica, ptaki – bielik, bąk, błotniak zbożowy, orlik krzykliwy, kropiatka, ssaki – ryjówka aksamitna i malutka, rzęsorek rzeczek oraz smużka. Ponadto na terenie parku i jego otuliny znajdują się liczne zabytki, kapliczki i figury przydrożne.

Góra Bukowa w PPK (KGr)

SPALSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Utworzony w 1995 r. Powierzchnia wynosi 13 110 ha. Położony jest w środkowej części dorzecza Pilicy, na granicy Niziu Środkowoeuropejskiego i Wyżyn Polskich. Dominują w nim rozległe kompleksy leśne dawnej Puszczy Pilickiej oraz przełomowy odcinek Pilicy z wychodniami skał jurajskich i nizinne z szerokimi terasami, starorzeczami i wyspami. Lasy zajmują 65% powierzchni. Występują tu stare lasy dębowe na siedliskach grądu subkontynentalnego i dąbrowy świetlistej, typowe płaty łągów i borów. W zbiorowiskach nieleśnych występują m.in. łąki trzęślicowe, rajgrasowe i podmokłe, torfowiska oraz roślinność wodna.

Na terenie Parku znajduje się 6 leśnych rezerwatów przyrody: „Żądłowice” – obejmuje ochroną mozaikę olsów i suchych borów sosnowych, „Spała” – chroniący fragment starego lasu grądowego z domieszką jodły, „Konewka” – chronicy fragment świetlistej dąbrowy, „Sługoci-ce” – ochrona żywca dziewięciolistnego, „Jeleń” – ochrona starego boru sosnowego i świerko-wo-jodłowego oraz fragmentów grądów i olsów, a także śródleśnych łąk turzycowych, „Gać Spalska” – ochrona zespołów roślinnych łągu jesionowo-olszowego oraz olsu porzeczkowego.

Florę rzadką i chronioną reprezentują wawrzynek wilcze łyko, bluszcz pospolity, goździk pyszny, orlik pospolity, lilia złotogłów, naparstnica zwyczajna, podkolan biały. Najliczniejszą grupę zwierząt stanowią owady (1262 gatunków). W wodach żyje 29 gatunków ryb, w tym chronione – szweja (piekielnica), koza, różanka, śliz. Stwierdzono występowanie 13 gatunków płazów, m.in. traszki grzebieniastej, rzekotki drzewnej, ropuchy paskówki. A także występowanie 5 gatunków gadów, w tym żmij zygzakowatej. Wśród 158 gatunków ptaków stwierdzono występowanie gatunków rzadkich, takich jak bocian czarny, trzmielojad, jarząbek, bąk, płomykówka. Gromadę ssaków reprezentuje 50 gatunków. Godne uwagi są nietoperze nocek Bechsteina, nocek Brandta, nocek wasątek, borowiaczek, nocek duży, nocek Natterera i gacek brunatny. W Konewce, w starych bunkrach istnieje jedno z największych zimowisk nietoperzy w Polsce. Przedstawicielami rzadkich ssaków są także rzęsorek rzeczek, bóbr europejski, borsuk oraz łosie.

Pilica w Spalskim PK (KKr)

SULEJOWSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Powstał w 1994 r. Ochronia powierzchnię 17 030 ha. Obejmuje fragment doliny Pilicy, Zalew Sulejowski oraz najbardziej cenne przyrodniczo tereny przyległe. Leży w zasięgu geograficznego występowania jodły pospolitej, klonu jaworu, świerka pospolitego i buka. Spotyka się tu piękne łąki i torfowiska oraz nawapienne murawy piaszczyste. Występują tu m.in. długosz królewski, storczyki, widłaki i zimoziół północny. Spośród zwierząt najliczniejszą grupę stanowią owady lądowe. W rzekach i w Zalewie Sulejowskim występuje 35 gatunków ryb, a znajdujące się tu minóg ukraiński i koza złotawa są wpisane do Czerwonej Księgi. Występuje także 39 gatunków ssaków – m.in. bóbr, łos wędrowny, wilk, wydra. Najcenniejsze tereny objęto ochroną w 11 rezerwach przyrody. Rezerwat wodno-krajobrazowy „Niebieskie Źródła” (obszar NATURA 2000) obejmuje ochrona krasowe wywierzyska. Największy jest rezerwat „Lubiaszów”, (ponad 200 ha), który chroni pozostałości puszczańskich lasów z udziałem jodły pospolitej. Jodłę spotykamy również w leśnych rezerwach „Twarda”, „Błogie” i „Wielkopole”. Pozostałości Puszczy Pilickiej ochraniają również rezerwat „Meszcze” z lipą drobnolistną, „Gaik” ze starodrzewem sosnowo-dębowym i florystyczny rezerwat „Jaksonek” ze stanowiskiem zimoziółu północnego. Na terenie parku znajdują się jeszcze dwa rezerваты florystyczne „Jawora” i „Las Jabłoniowy”. Najmniejszy jest torfowiskowy rezerwat „Czarny Ług” (pow. 2,46 ha) ze stanowiskiem bagnicy torfowej. Najcenniejszymi z drzew pomnikowych są dęby w rezerwacie „Dęby w Meszczach”, pojedyncze dęby w Lasach Lubieńskich, kilka lip drobnolistnych w otulinie rezerwatu „Meszcze”. Interesujące są tzw. „Groty Nagórzyckie” – pomnik przyrody nieożywionej. Na terenie parku znajduje się 10 parków podworskich i zamkowych. Najważniejszym zabytkiem kultury materialnej jest zespół klasztorny Opactwa Cystersów w Sulejowie, pochodzący z XII w. Jedna z wież opactwa jest symbolem parku. Sulejowski Park Krajobrazowy wraz z Przedborskim Parkiem Krajobrazowym i Spalskim Parkiem Krajobrazowym tworzą Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych.

Pilica w Sulejowskim PK (KKr)

PARK KRAJOBRAZOWY WZNIESIENÍ ŁÓDZKICH

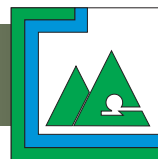

Utworzony w 1996 r. w celu ochrony urozmaiconej polodowcowej rzeźby Wyżyny Łódzkiej charakteryzującej się obecnością licznych jarów, wąwozów, parowów oraz „ostańców denudacyjnych”. Powierzchnia 11 580 ha. Najwyższe wzniesienia przekraczają wysokość 260 m npm (Dąbrowa, Moskuliki, Plichtów), najniższej położone miejsca znajdują się w dolinach rzek i osiągają wysokość ok. 150 m npm. Typowym elementem krajobrazu są źródłiska, z których wypływa wiele rzek. Na terenie parku biorą swój początek Bzura oraz jej dopływy Mroźcyca i Moszczenica. Prawie 1/3 jego powierzchni stanowią lasy. Najcenniejsze przyrodniczo fragmenty parku chronione są w 3 rezerwach przyrody: „Las Łągiewnicki”, „Struga Dobieszkowska” i „Parowy Janinowski” oraz obszarach Natura 2000 „Buczyna Janinowska” i „Wola Cyruśowa”. Na terenie Parku występuje około 780 gatunków roślin naczyniowych, w tym m.in. takie gatunki chronione jak: gnieźnik leśny, żłobik koralowy, pełnik europejski. Do ciekawostek należy liczna grupa rzadkich bezkręgowców m.in. trzmiel tajgowy, pachnica dębowa. Najcenniejsi przedstawiciele motyli to czerwończyk nieparek oraz kraśnik pięcioplamek. Występuje tu również jedyny w Polsce chroniony gatunek chrzączki: kryniczka wilgotna dawniej zwana kudłatką. Na terenie Parku występuje 12 gatunków płazów m.in. kumak nizinny. Wśród ssaków na uwagę zasługuje jadowny rzęsorek rzeczek. Spotkać tu można również tchórza, gro-nostaja, łasicę, piżmaka i borsuka oraz 13 gatunków nietoperzy m.in. rzadkiego borowiaczka i karlika malutkiego. Wśród gniazdujących ptaków warto wymienić: trzmielojada, puszczyka, sowę uszatą, czajkę, dudka, ortolana oraz rzadkiego skowronka borowego. Wielką wartość przyrodniczą posiada również torfowisko Żabieniec, gdzie można zobaczyć m.in. rosiczkę okrągłolistną. Znajduje się tu wiele cennych obiektów kulturowych takich jak średniowieczne grodzisko w Starych Skoszewach oraz dwór w Byszewach. Wśród zabytków wymienić można drewniany kościół w Niesułkowie, kościół w Dobrej oraz zespół klasztorny w Łągiewnikach. Poruszanie po parku umożliwiają piesze i rowerowe szlaki turystyczne.

Las łągiewnicki w PKWŁ (IRu)

ZAŁĘCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Utworzony w 1978 r. obejmuje 14750 ha powierzchni. Położony na Wyżynie Wieluńskiej wchodzącej w skład Jury Polskiej. Chroni formy rzeźby krasowej wapiennych ostańców, oraz jaskiń wraz z osobliwą florą i fauną związaną z wapiennym podłożem. Przedmiotem ochrony w parku jest również krajobraz przełomowego odcinka doliny Warty uznawanego za najpiękniejszy i najbardziej wartościowy przyrodniczo w całym biegu rzeki. Znaczną część parku porastają lasy sosnowe z domieszką dębu.

Na terenie Parku utworzono 3 rezerваты przyrody – geologiczny „Węże” (20,74 ha) i dwa lesne „Dąbrowa w Niżankowicach” (100,73 ha) oraz „Bukowa Góra” (1,06 ha). A także dwa rezerваты „Szachownica” i „Stawiska” w otulinie Parku. Znajduje się tu też 8 użytków ekologicznych i 22 pomniki przyrody.

Góra Zelce (228 m npm) to wapienny ostaniec położony na lewym brzegu Warty kryjący w sobie system jaskiń oraz inne formy krajobrazu krasowego (leje, szczeliny). Góra Zelce jest także punktem widokowym na dolinę Warty.

Góra św. Genowefy i Góra Wapiennik – wapienne ostańce położone naprzeciwko siebie po obu stronach Warty tworzące zwężenie doliny zwane Bramą Przełomu Działoszyńskiego. Pomnik przyrody nieożywionej Góra św. Genowefy jest największym ostańcem wapiennym na terenie parku. ochronie podlega skała wapienna i porastające ją reliktywne murawy naskalne.

Źródło św. Floriana to wywierzyisko krasowe położone na prawym brzegu Warty na terasie nadzalewowej. Woda krążąc w szczelinach skrasowiałych wapieni jurajskich wypływa na powierzchnię w charakterystycznych piaszczystych misach, w których tworzą się pulsujące fontanny jasnoszarego piasku o wysokości kilkunastu centymetrów.

Przez teren parku przebiega wiele szlaków pieszych (m.in. Szlak Jury Wieluńskiej), rowerowych, konny (Szlak Konny Jury Wieluńskiej) i wodny (Szlak Kajakowy Warty). Załęczański Park Krajobrazowy należy do zespołu Jurajskich Parków Krajobrazowych.

Dolina Warty w ZPK (KKr)

ODZNAKI KRAJOZNAWCZE WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Ciekawość świata i potrzeba bliskiego kontaktu z pięknym krajobrazu wyzwała chęć do włości po turystycznych szlakach. Wszystko co piękne i przyjemne chciałoby się zatrzymać, utrwalić, stąd nie tylko fotografia, ale i zapis zamieniający się w książeczkę, pamiętnik z imprez turystycznych i krajoznawczych. Książeczki, pamiętniki stają się podstawą przyznania odznaki. System odznak jest jedną z form realizacji statutowych celów Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w odniesieniu do turystyki kwalifikowanej i krajoznawstwa.

PTTK budzi i pogłębia umiłowanie kraju ojczystego oraz jego regionów. Ustanawiane przez oddziały PTTK regionalne odznaki krajoznawcze są jednym z ważnych elementów działalności Towarzystwa na rzecz regionów i regionalizmu.

Celem odznak jest popularyzacja walorów historycznych, folkloru zwyczajów i tradycji walk narodowo-wyzwoleńczych, a także zachęcenie społeczeństwa do uprawiania turystyki, poznawania piękna małej ojczyzny, jej historii, zabytków, pomników przyrody oraz popularyzacji znakowanych szlaków turystycznych.

W wielu przypadkach decyzje oddziałów o ustanawianiu odznak regionalnych podejmowane są wspólnie z lokalnymi władzami samorządowymi lub regionalnymi towarzystwami kulturalno-oświatowymi. Wiele regulaminów zawiera mini przewodniki podkreślające walory turystyczne regionu. Wskazują osobliwości krajoznawczo-przyrodnicze, miejsca pamięci narodowej, przejawy ludzkiej działalności. Podpowiadają gdzie w regionie można znaleźć miejsca zapewniające spokój i ciszę oraz gdzie są ośrodki rozrywki. Podkreślają te walory regionu, które są kojarzone z jego atrakcyjnością. Regulaminy większości odznak pomyślane są tak, aby ich zdobywanie było możliwe przez członków i sympatyków Towarzystwa bez względu na wiek, stan zdrowia, przygotowanie krajoznawcze i turystyczne.

Znaczna część odznak regionalnych to odznaki wielostopniowe, co przyczynia się do kształtowania na coraz wyższym poziomie wiedzy krajoznawczej, ekologicznej i umiejętności praktycznych. Czynna postawa wyzwalana przy zdobywaniu odznak staje się naturalnym bodźcem kształtowania upodobań krajoznawczych. Poznawanie z biernego przemienia się w intelektualnie aktywne przez co wzrasta poziom satysfakcji.

Kanon krajoznawczy województwa łódzkiego będzie bardzo pomocny w zdobywaniu odznak krajoznawczych z tego terenu.

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA PTTK WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Ustanowiona przez Wojewódzką Radę Oddziałów PTTK w Łodzi, a jej celem jest popularyzacja turystyki i krajoznawstwa oraz wiedzy o województwie łódzkim. Odznakę można zdobywać po ukończeniu 8 roku życia, przez udział w imprezach turystyki kwalifikowanej, wycieczkach, zwiedzanie obiektów krajoznawczych i przyrodniczych. Posiada ona trzy stopnie: brązowy, srebrny, złoty, a zdobywa się je w kolejności bez ograniczenia czasu. Dla osób wyróżniających się w krzewieniu turystyki i krajoznawstwa w wojewódzkim może być przyznana odznaka honorowa.

Odznakę w poszczególnych stopniach można zdobyć po uzyskaniu następującej liczby punktów: brązowa 100 pkt., srebrna 200 pkt., złota 500 pkt.

Punkty przyznaje się za zwiedzanie: miejscowości i zabytków, muzeów i izb pamięci, wystaw i galerii, miejsc pamięci narodowej, pomników i pamiątkowych tablic, obiektów przyrodniczych, a także za udział w imprezach turystycznych i krajoznawczych na terenie województwa łódzkiego.

Podstawą weryfikacji jest książeczka-kronika prowadzona indywidualnie, którą można zweryfikować w każdym oddziale PTTK na terenie województwa łódzkiego. Regulamin odznaki z wykazem obowiązkowych miejsc do zwiedzania znajduje się pod adresem internetowym:

<http://powl.pttk.pl/odznaki/okwl/index.html>

ODZNAKA REGIONALNA „MIŁOŚNIK ZIEMI SIERADZKIEJ”

Została ustanowiona w 1974 r. przez Zarządy Oddziałów PTTK Miejskiego i Zakładowego „Sira” w Sieradzu. Jej celem jest propagowanie piękna oraz historii Ziemi Sieradzkiej i zachęcanie do jej poznawania. Terenem zdobywania odznaki jest obszar historycznej Ziemi Sieradzkiej.

Odznaka jest trzystopniowa: III stopnia (brązowa), II stopnia (srebrna) i I stopnia (złota). W ciągu roku można zdobyć tylko jeden stopień odznaki. Fakt zdobycia odznaki odnotowywany jest w książeczce turystyki kwalifikowanej lub w notatniku turysty odciskiem pieczęci weryfikacyjnej z podpisem członka kapituły odznaki. Odznakę może zdobyć każdy kto ukończył 10 rok życia.

Książeczkę turystyki kwalifikowanej lub inny dokument ze spełnionymi warunkami zdobycia odznaki należy przedłożyć w siedzibie Oddziału PTTK w Sieradzu lub przysłać na adres Oddziału z zaadresowaną kopertą nadawcy i naklejonym znaczkiem pocztowym.

Zarząd Oddziału PTTK w Sieradzu może przyznać Honorową Odznakę osobom prawnym lub fizycznym, zasłużonym dla rozwoju turystyki, krajoznawstwa i popularyzacji piękna Ziemi Sieradzkiej.

Szczegółowy regulamin wraz z wykazem miejscowości, które należy odwiedzić dla zdobycia poszczególnych stopni odznaki można znaleźć na stronie internetowej:

<http://powl.pttk.pl/odznaki/mzs/index.html>

ODZNAKA TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZA REGIONU PIOTRKOWSKIEGO

Ma na celu popularyzację walorów turystyczno-krajoznawczych regionu, ukazanie historii, zabytków przeszłości, osiągnięć dnia dzisiejszego, perspektyw rozwoju oraz zachęcanie do uprawiania turystyki kwalifikowanej. Jest kontynuatorką Odznaki Krajoznawczej Ziemi Piotrkowskiej Oddziału PTTK im. Michała Rawity-Witanowskiego w Piotrkowie Trybunalskim. Można ją zdobywać na terenie regionu piotrkowskiego po ukończeniu 11 roku życia w dowolnej dyscyplinie turystyki kwalifikowanej.

Posiada trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty. Weryfikacji można dokonać w biurze zarządu Oddziału PTTK w Piotrkowie Trybunalskim.

REGIONALNA ODZNAKA KRAJOZNAWCZA „MIŁOŚNIK ZIEMI ŁOWICKIEJ”

Ustanowiona została przez Oddział PTTK w Łowiczu i ma na celu popularyzację Łowicza i Ziemi Łowickiej, ich historii, folkloru, zwyczajów, tradycji walk narodowowyzwoleńczych, a także propagowanie turystyki pieszej i kolarskiej.

Odznakę może zdobyć każdy, kto ukończył 7 lat. W programie zwiedzania muszą być uwzględnione: Łowicz, Arkadia, Bolimów, Domaniewice, Kiernozja, Kompina, Łyszkowice, Nieborów, Sobota, Śremów, Walewice, Złaków. Zdobywający odznakę pieszą lub kolarską muszą odbyć 10 dowolnych wycieczek pieszych lub rowerowych uwzględniając wymienione wyżej miejscowości, a także wziąć udział w dwóch imprezach turystycznych organizowanych przez PTTK w Łowiczu. Odznakę można zweryfikować w Oddziale PTTK w Łowiczu. Więcej informacji na stronie internetowej: www.pttk.pl/pttk/przepisy/index.php?co=ro_łowicz

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA ZIEMI KUTNOWSKIEJ

Ustanowiona została przez Oddział Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Kutnie w celu popularyzowania walorów krajoznawczych powiatu kutnowskiego i zachęcenia do jego systematycznego poznawania. Można ją zdobywać po ukończeniu 10 roku życia.

Odznaka jest jednostopniowa, a okres jej zdobywania nie powinien być dłuższy niż 3 lata od odbycia pierwszej wycieczki. Zdobywa się ją zwiedzając obiekty krajoznawcze podczas dowolnego rodzaju wycieczek pieszych, rowerowych, motorowych, przyrodniczych lub innych odbytych na terenie powiatu kutnowskiego. Wykaz obiektów znajduje się na stronie internetowej:

www.kutno.pttk.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=52&Itemid=91

Zwiedzenie obiektu należy udokumentować przez dokonanie wpisu i uzyskanie potwierdzenia w terenie w Książeczce Odznaki (książeczki i odznaki do nabycia w siedzibie Oddziału PTTK w Kutnie). Podstawą weryfikacji jest wypełniona zgodnie z zasadami regulaminu Książeczka Odznaki. Odznakę przyznaje PTTK Oddział w Kutnie za pośrednictwem Komisji Weryfikacyjnej Odznaki Krajoznawczej Ziemi Kutnowskiej.

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA „ŚLADAMI ŚW. MAKSYMILIANA MARII KOLBEGO”

Ustanowiona została przez Oddział PTTK w Pabianicach i Towarzystwo Przyjaciół Pabianic. Jej celem jest przybliżenie turystom postaci św. Maksymiliana, a także popularyzacja miejsc związanych z jego życiem i działalnością. Można ją zdobywać po ukończeniu 7 roku życia.

Odznaka jest metalowa i posiada trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty. Zdobywa się ją w kolejności stopni, przy czym dany obiekt zalicza się jeden raz. Odznakę zdobywa się w czasie dowolnych wycieczek, a czas zdobywania poszczególnych stopni jest nieograniczony.

Na stopień brązowy należy zebrać 40 punktów; na srebrny kolejnych 100 punktów, a na złoty następne 200 punktów. Za zwiedzanie poszczególnych miejsc i obiektów przyznaje się następujące ilości punktów: miejsca pobytu 6 pkt., muzea i izby pamięci 5 pkt., uroczystości, sesje, sympozja 4 pkt., kościoły i parafie pw. św. Maksymiliana 3 pkt., kaplice w innych kościołach 2 pkt., pomniki, tablice pamiątkowe poświęcone św. Maksymilianowi, inne objekty: cmentarze, ulice, skwery itp. 1 pkt. Do zbierania potwierdzeń służy książeczka wycieczek, którą można nabyć w Oddziale PTTK w Pabianicach. Odznakę można zweryfikować w Oddziałach PTTK w Pabianicach (ul. Traugutta 2) i Zduńskiej Woli (ul. Dąbrowskiego 11A) oraz w Centrum Fotografii Krajoznawczej Łódź (ul. Wigury 12A).

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA ŚLADAMI ŚW. FAUSTYNY KOWALSKIEJ PATRONKI ŁODZI

Odznaka ustanowiona została z inicjatywy oddziałów PTTK Łódzkiego im. Jana Czeraszkwicza i „Ziemi Łęczyckiej” za aprobatą Starostwa Powiatowego w Łęczycy. Ma na celu przybliżenie postaci Świętej Faustyny Kowalskiej, jej życia, kultu, zachęcenia do udziału w uroczystościach i zdarzeniach związanych z św. Faustyną. Zdobywanie odznaki powinno się przyczynić do popularyzacji miejsc urodzenia i przebywania Świętej, a szczególnie Łodzi, której jest patronką i Ziemi Łódzkiej.

Odznaka posiada 2 stopnie, natomiast za szczególne popularyzowanie postaci św. Faustyny i miejsc związanych z jej życiem odznaka może być przyznawana honorowo.

Odznakę można zdobywać w czasie dowolnego rodzaju grupowych wycieczek, pielgrzymek oraz przy okazji indywidualnego odwiedzania obiektów związanych z kultem Świętej. Za obiekt uważa się miejsce pobytu Świętej, kościół lub kaplicę pod jej wezwaniem, miejsce prezentowania wizerunku oraz inne, których związek ze Świętą zostaje przez zwiedzającego udokumentowany.

Dla zdobycia odznaki I stopnia wymagane jest odwiedzenie 3 obiektów. Może być ona również, za zgodą weryfikującego oddziału, przyznana uczestnikom wybranych imprez turystycznych. Aby zdobyć odznakę II stopnia należy odwiedzić 10-15 obiektów w co najmniej 5 miejscowościach.

Potwierdzeniem zwiedzania obiektów mogą być pieczątki, fotografie, podpisy uprawnionych osób (przodownika, przewodnika, kierownika wycieczki szkolnej) lub własnoręczny opis, które turysta może gromadzić w książeczce odznaki (rozprowadzanej przez weryfikujące oddziały) lub w samodzielnie prowadzonej kronice.

Odznakę przyznają Oddział Łódzki PTTK im. Jana Czeraszkwicza i Oddział PTTK „Ziemi Łęczyckiej”. Regulamin odznaki i wykaz miejsc związanych ze św. Faustyną można znaleźć na stronie: www.lodz.pttk.pl/szlakiodznaki.php

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA „ŚLADAMI MJR. HENRYKA DOBRZAŃSKIEGO – HUBAŁA”

Została ustanowiona przez Zarząd Oddziału PTTK w Opocznie, a jej celem jest zachęcenie do systematycznego poznawania Ziemi Opoczyńskiej, jej historii oraz miejsc związanych z pobytem oddziału mjr. Hubala. Można ją zdobywać po ukończeniu 10 roku życia.

Odznaka posiada trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty. Honorową odznakę otrzymują wybitni znawcy historii oddziału partyzanckiego majora Henryka Dobrzańskiego Hubala, przyznaje ją Zarząd Oddziału PTTK w Opocznie.

Zdobywa się ją w czasie dowolnego rodzaju wycieczek – pieszych, kolarskich, samochodowych przebiegających w okolicach miejsc, w których przebywał oddział Hubala oraz po przez udział w uroczystościach i odczytach. Podstawą weryfikacji odznaki jest kronika wycieczek prowadzona przez zdobywającego odznakę i potwierdzona przez uprawnioną osobę. Powinna ona zawierać krótki opis zwiedzanych miejsc i obiektów, pieczętka, fotografie, podpisy osób uprawnionych.

Dowodem zdobycia odznaki jest legitymacja wystawiona przez Zarząd Oddziału PTTK w Opocznie. Szczegółowe informacje na stronie internetowej:

http://www.ktpzg.pttk.pl/regulaminy/reg_hubal.php

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA „SZLAKIEM 28 PUŁKU STRZELCÓW KANIEWSKICH”

28 Pułk Strzelców Kaniowskich (PSK) – „Dzieci Łodzi” powstał 11-go listopada 1919 r. Brał udział w walkach w 1919 r. oraz w 1920 r. Stacjonował w Łodzi. Święto pułkowe obchodzono 11 listopada. W 1939 r. pułkiem dowodził ppłk Wincenty Kurek. Za męstwo na polu walki wielu żołnierzy pułku zostało odznaczonych Orderami Virtuti Militari i Krzyżami Walecznych.

Celem zdobywania Odznaki jest upamiętnienie bohaterstwa żołnierzy w czasie działań wojennych w 1920 i 1939 r. oraz miejsc związanych z 28 PSK.

Odznaka jest trzystopniowa przeznaczona głównie dla turystów pieszych, można ją również zdobywać w czasie wycieczek kolarskich i motorowych. Warunkiem przyznania Odznaki jest uczestnictwo w wycieczkach i rajdach turystycznych na trasach wiodących szlakiem bojowym Pułku oraz uzyskanie po 100 punktów wymaganych do każdego stopnia Odznaki. Trasy wycieczek powinny prowadzić przez miejscowości i miejsca pamięci narodowej związane z czynem zbrojnym 28 PSK:

- w roku 1920 największe boje: Borejk, Auta, Radzymin, Sokal oraz miejscowości z związane z udziałem 28 PSK w „Bitwie Warszawskiej” pod Aleksandrowem, Wólką Radzyminską, Mokrem oraz Radzyminem.
- w roku 1939 miejscowości: Łódź, Zgierz, Dąbrowka-Strumiany, Błaszki, Ostrzeszów, Godzietowy, Wieruszów, Doruchowa, Węglewice, Ostrówek, Grabów, Przystajna, Grądy, Glinno, Włyń, Dzierżazna, Rossoczycza, Szadek, Puczniew, Lasy Lućmierz, Biała, Kębliny, Koźle, Stryków, Głowno, Łowicz, Nieborów, Bolimów, Błonie, Otwock, Warszawice, Parysów, Łaskarzew, Łęczna, Siedliszcze, Rejowiec, Czeźniki, Komarów, Krynice, Budy Dzierżyńskie, Boża Wola, Suchowola, Krasnobrud.

Potwierdzenia wraz z opisem należy zbierać w „Książeczkach Wycieczek” lub w prowadzonej kronice. Weryfikację Odznaki prowadzi Referat Weryfikacji Komisji Turystyki Pieszej w Oddziale Łódzkim PTTK (90-301 Łódź, ul. Wigury 12 A).

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA „SZLAKIEM BOJOWYM 15 PUŁKU PIECHOTY – WILKÓW”

Ustanowiona została w 2006 r. przez Oddział PTTK im. K. Staszewskiego w Pabianicach. Jej celem jest zapoznanie turystów i krajoznawców z dziejami 15 Pułku Piechoty „Wilków” w latach 1920 i 1946, a zwłaszcza z jego udziałem w bitwie o Pabianice we wrześniu 1939 r.

Posiada ona trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty. Przedstawia wizerunek pułkowej odznaki „Wilków”. Można ją zdobywać po ukończeniu 10 roku życia równocześnie z innymi odznakami PTTK w kolejności stopni, a czas zdobywania kolejnych stopni jest nieograniczony.

Na stopień brązowy należy obowiązkowo zwiedzić Dęblin lub Pabianice, przebyć jeden ze szlaków (zawartych w wykazie), którymi pułk przemieszczał się w 1939 r. Na stopień srebrny należy zwiedzić co najmniej 15 miejscowości z wykazu i opisać krótko ich związek z 15 pp. Na stopień złoty należy zwiedzić dalsze 20 miejscowości z wykazu i opisać ich związek z 15 pp.

Za udział w jednym Rajdzie Wielodyscyplinowym „Szlakiem bitwy pabianickiej we wrześniu 1939 r.” organizowanym przez Oddział PTTK w Pabianicach, we wrześniu każdego roku można zdobyć odznakę w stopniu brązowy; za udział w następnych trzech rajdach – w stopniu srebrnym; za udział w następnych pięciu rajdach – w stopniu złotym.

Weryfikację odznaki prowadzi Komisja Krajoznawcza przy Oddziale PTTK im. K. Staszewskiego, 95-200 Pabianice, ul. Traugutta 2.

Regulamin odznaki dostępny jest na stronie internetowej:

www.pttk.pl/pttk/przepisy/index.php?co=ro_pabianice

ODZNAKA KRAJOZNAWCZA „RAJD KOLARSKI DOKOŁA ZIEMI ŁÓDZKIEJ”

Odznaka została ustanowiona przez Oddział Łódzki PTTK im. Jana Czeraszewicza wraz z Łódzkim Klubem Turystów Kolarzy PTTK im. H. Gintera w celu upowszechnienia indywidualnej turystyki kolarskiej, skierowania turystów kolarzy na nowe szlaki, jak również dla spopularyzowania zabytków i kultury Ziemi Łódzkiej.

Odznaka ma dwa stopnie – duży o złotym kolorze i mały o srebrnym, a kolejność ich zdobywania jest dowolna. W rajdzie może uczestniczyć każdy turysta który ukończył 12 lat, z tym że turyści do lat 18 mogą w nim brać udział pod opieką osób dorosłych.

Trasy rajdów przebiegają drogami wiodącymi przez miejscowości, których wykaz znajduje się na stronie internetowej Klubu: www.lktk.pl/o250dzl_reg.php

Proponuje się uczestnikom rajdu zdobywanie również innych odznak turystyki kolarskiej: „Zamki w Polsce” oraz „Kolarskiej Odznaki Pielgrzymiej”. Obiekty do wyżej wymienionych odznak znajdują się na trasie rajdu. Uczestnik rajdu po przejechaniu przewidzianej niniejszym regulaminem trasy, przesyła książeczkę rajdową do weryfikacji na adres Oddział Łódzki PTTK, Łódzki Klub Turystów Kolarzy im. H. Gintera ul. Wigury 12 a, 90-301 Łódź.

Aleksandrów Łódzki	197	Grabia	41	Niedośpielin	124	Sobota	60
Anielin	83	Grębień	177	Niesuńków	199	Sokolniki	186
Arkadia	55	Grochów	32	Nowa Brzeźnica	96	Sokolniki Las	199
Babsk	131	Grodzisko	47	Nowe	35	Spała	169
Bąkowa Góra	101	Grotniki	199	Nowosolna	66	Spycimierz	116
Bedno	31	Idzikowice	115	Nowy Dwór	162	Srock	103
Bełchatów	17	Imielno	32	Ochędzyn	186	Sromów	61
Besiekiery	47	Inowódz	167	Odrowąż	124	Stara Rawa	163
Będków	167	Janisławice	160	Opczno	84	Stary Krzeczów	103
Biała (pajęczański)	95	Jeleń	168	Oporów	35	Strońsko	191
Biała (zgierski)	197	Jeruzal	160	Orłów	36	Stróża	97
Biała Rawska	131	Jeżów	25	Oszkowice	60	Stryków	201
Białaczów	83	Joachimów Mogiły	161	Ozorków	199	Strzelce	36
Białynin	159	Kaleń	132	Ożarów	178	Studziana	85
Bielawy	55	Kalinowa	141	Pabianice	90	Sulejów	103
Biskupice	139	Kalinowa	191	Pajęczno	96	Szadek	192
Błaszki	139	Kałów	115	Paprotnia	191	Śleszyn Wielki	36
Boczek	55	Kamienna	142	Paradyż	84	Świątkowice	187
Bogustawice	101	Kamion	179	Parzęczew	200	Świnice Warckie	50
Boguszyce	132	Kiernozia	56	Petrykozy	84	Tomaszów Mazowiecki	170
Bolesławiec	185	Kliczków Mały	142	Pęclawice	49	Toporów	179
Bolimów	159	Kodrąb	124	Pęczniew	116	Tubądzin	146
Borysew	115	Kolumna	41	Piątek	49	Tum	50
Bratoszewice	197	Koluszki	65	Pieczew	49	Tur	117
Bronów	115	Kołacinek	26	Pilica	168	Tuszyn	67
Brzeziny	25	Konewka	168	Piotrków Trybunalski	107	Ujazd	172
Brzeźnio	140	Konopnica	177	Plecka Dąbrowa	36	Uniejów	118
Budzynek	115	Konstantynów Łódzki	89	Podębcice	116	Walewice	61
Bugaj Dmieniński	123	Korczew	191	Podłazcze	43	Walichnowy	187
Burzenin	139	Krośniewice	32	Poźdzenie	19	Waliszew Stary	61
Byszewy	65	Kruszów	65	Prusinowice	191	Warta	146
Bzura	198	Krzyworzeka	178	Przedbórz	124	Warta (rzeka)	179
Charłupia Mała	140	Ktery	33	Przywóz	178	Wąglczew	147
Chlewo	141	Kurowice	66	Pszczonów	162	Widawa	43
Chojnata	159	Kutno	33	Radomsko	125	Widawka	20
Chróścien	185	Lewin	132	Rawa	133	Wielgomłyn	127
Chruslin	56	Lipce Reymontowskie	161	Rawa Mazowiecka	134	Wieluń	180
Dąbrowa Wielka	141	Lisowice	66	Regnów	133	Wieruszów	187
Dąbrowice	160	Lubień	101	Ręczno	102	Wierzchy	118
Dmosin	25	Lubochnia	168	Rogów	27	Witów	104
Dobra	198	Lućmierz	199	Rokiciny	169	Wojsławice	192
Dobroń	89	Lutomiersk	89	Rososzycza	143	Wojszyce	37
Dobrzelin	31	Lututów	185	Rozprza	102	Wola Chojnata	135
Domaniewice	56	Łañęta	34	Ruda	178	Wolbórz	105
Drzewica	83	Łask	42	Rychłocice	179	Wólka Łasiecka	163
Dworszowice Kościelne	95	Łęczycza	47	Rząśnia	97	Wróblew	148
Działoszyn	95	Łęki Kościelne	34	Rzeczyca	169	Zadzim	118
Dzierżazna	198	Łowicz	56	Rzgów	66	Zakrzew	127
Faustynów	18	Łódź	69	Siedlątków	117	Zalew Sulejowski	173
Gadka Stara	65	Majkowice	101	Siemkowice	97	Załęcze Wielkie	181
Gidle	123	Maków	162	Sieradz	144	Zawady	163
Giemzów	65	Małków	143	Sierzchowy	133	Zbiornik Jeziorsko	119
Glinno	141	Maurzyce	59	Skierniewice	151	Zduńska Wola	192
Głogowiec	31	Mierzyn	102	Skomlin	179	Zelów	20
Głowno	198	Milejów	102	Skoszewy Stare	67	Zgierz	201
Głuchów	160	Mnich	34	Skotniki	102	Złoczew	148
Gostków Stary	115	Modlna	199	Stawoszew	50	Żarnów	85
Goszczanów	141	Mroga	26	Stupia	162	Żelazna	163
Góra Św. Małgorzaty	47	Nieborów	60	Smardzewice	169	Żychlin	37

Spis treści

Wprowadzenie	3
O województwie łódzkim ogólnie <i>Maciej Kronenberg,</i> <i>Robert Wiluś, Bogdan Włodarczyk</i>	7
Powiat bełchatowski <i>Tomasz Dronka</i>	15
Powiat brzeziński <i>Beata Krakowiak</i>	23
Powiat kutnowski <i>Izabela Rucińska</i>	29
Powiat łaski <i>Tomasz Dronka</i>	39
Powiat łęczycki <i>Jacek Ziótkowski</i>	45
Powiat łowicki <i>Krzysztof Wiśniewski</i>	53
Powiat łódzki wschodni <i>Beata Krakowiak</i>	63
Łódź <i>Maciej Kronenberg</i>	69
Powiat opoczyński <i>Joanna Kowalczyk-Anioł</i>	81
Powiat pabianicki <i>Tomasz Dronka</i>	87
Powiat pajęczański <i>Jolanta Latosińska</i>	93
Powiat piotrkowski <i>Mirostaw Ratajski, Izabela Rucińska</i>	99
Piotrków Trybunalski <i>Mirostaw Ratajski, Izabela Rucińska</i>	107
Powiat poddębicki <i>Tomasz Wójcik</i>	113
Powiat radomszczański <i>Jolanta Śledzińska</i>	121
Powiat rawski <i>Marta Pabich-Makoska, Anna Ponczyńska</i>	129
Powiat sieradzki <i>Zygmunt Kamiński</i>	137
Skierniewice <i>Justyna Mokras-Grabowska</i>	151
Powiat skierniewicki <i>Justyna Mokras-Grabowska</i>	157
Powiat tomaszowski <i>Bogdan Włodarczyk</i>	165
Powiat wieluński <i>Robert Wiluś</i>	175
Powiat wieruszowski <i>Robert Wiluś</i>	183
Powiat zduńskowolski <i>Jolanta Śledzińska</i>	189
Powiat zgierski <i>Marzena Makowska-Iskierka</i>	195
Parki krajobrazowe województwa łódzkiego <i>Katarzyna Krakowska</i>	202
Odznaki krajoznawcze województwa łódzkiego <i>Edward Jabłoński</i>	209
Indeks	215